

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SOSYOLOJİ ANABİLİM DALI**

**SOSYAL MODEL BAĞLAMINDA TÜRKİYE'DE ENGELLİLİK
(FARKINDALIK VE ERİŞİLEBİLİRLİK)**

Funda EYÜPOĞLU

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman: Prof. Dr. Hacı Musa TAŞDELEN

EKİM - 2023

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

SOSYAL MODEL BAĞLAMINDA TÜRKİYE'DE
ENGELLİLİK (FARKINDALIK VE ERİŞİLEBİLİRLİK)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Funda EYÜPOĞLU

Enstitü Anabilim Dalı: Sosyoloji

“Bu tez 12/10/2023 tarihinde online olarak savunulmuş olup aşağıdaki isimleri bulunan jüri üyeleri tarafından oybirliği ile kabul edilmiştir.”

JÜRİ ÜYESİ	KANAATI
Prof. Dr. Hacı Musa TAŞDELEN	Başarılı
Prof. Dr. Ali Rıza ABAY	Başarılı
Doç. Dr. Aydın AKTAY	Başarılı

ETİK BEYAN FORMU

Enstitünüz tarafından Uygulama Esasları çerçevesinde alınan Benzerlik Raporuna göre yukarıda bilgileri verilen tez çalışmasının benzerlik oranının herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve Etik Kurul Onayı gerektiği takdirde onay belgesini aldığımı beyan ederim.

Etik kurul onay belgesine ihtiyaç var mıdır?

Evet

Hayır

(Etik Kurul izni gerektiren araştırmalar aşağıdaki gibidir:

- Anket, mülakat, odak grup çalışması, gözlem, deney, görüşme teknikleri kullanılarak katılımcılardan veri toplanmasını gerektiren nitel ya da nicel yaklaşımlarla yürütölen her türlü araştırmalar,
- İnsan ve hayvanların (materyal/veriler dahil) deneysel ya da diğer bilimsel amaçlarla kullanılması,
- İnsanlar üzerinde yapılan klinik araştırmalar,
- Hayvanlar üzerinde yapılan araştırmalar,
- Kişisel Verilerin Korunması Kanunu gereğince retrospektif çalışmalar.)

Funda EYÜPOĞLU

12/10/2023

ÖN SÖZ

Bu çalışma ile; engelliliği açıklayan sosyal modelin Türkiye’de yaşayan engellilerin yasal, toplumsal ve sosyal yaşantılarına etkisi, engelli bireylerin sahip oldukları hak ve hizmetlerin nitelik ve nicelikleri, sosyal model anlayışı ile engelli bireylerin daha özgür ve daha eşit yaşam koşullarına sahip olabilmesi için yürütülen politikalar, araştırma ve çeşitli çalışmalar, Türkiye’de sosyal modelin ne ölçüde benimsenmiş olduğu ve bu amaca katkısı olabileceği düşünülen önerilere yer verilmiştir.

Araştırmanın oluşumundan tamamlanışına dek geçen sürede kıymetli vaktini ve emeğini esirgemeyen danışman hocam sayın Prof. Dr. Hacı Musa TAŞDELEN’e; aldığım her kararında yanımda olan, hayatımın her alanında daima ilerlememi ve kendimi geliştirmemi öğütleyen, bugünüme gelmemdeki emeklerinin hakkını ödeyemeyeceğim canım annem ve babam başta olmak üzere tüm aileme; eşime; yüksek lisans eğitimim süresince önce karnımda, daha sonra yanımda bana eşlik eden ve beni hiç yalnız hissettirmeyen, daima öğrenme, ilerleme ve gelişme isteğimi canlı tutan sevgili canım oğlum Tuna EYÜPOĞLU’na teşekkürlerimi bir borç bilirim.

Funda EYÜPOĞLU

12/10/2023

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	iv
GÖRSEL LİSTESİ	v
ÖZET	vi
ABSTRACT	vii
GİRİŞ	1
1. BÖLÜM: TARİHSEL VE SOSYO-KÜLTÜREL BAĞLAMDA ENGELLİLİK VE SOSYAL MODEL YAKLAŞIMI	8
1.1. Engelliliğin Tanımı.....	8
1.2. Engelliliğin Sebepleri	9
1.2.1. Doğum Öncesi Döneme Ait Sebepler	10
1.2.2. Doğum Anına Ait Sebepler	10
1.2.3. Doğum Sonrası Döneme Ait Sebepler.....	10
1.3. Engellilik Türleri	11
1.3.1. Zihinsel Engelliler	12
1.3.2. İşitme Engelliler	13
1.3.3. Dil ve Konuşma Engelliler	13
1.3.4. Görme Engelliler	13
1.3.5. Ortopedik (Bedensel) Engelliler	13
1.4. Geçmişten Günümüze Engelliliğe Yönelik Tutum ve Davranışlar	14
1.5. Engelliliği Açıklayan Modeller	16
1.5.1. Geleneksel/Ahlaki Model	17
1.5.2. Tıbbi Model	18
1.5.3. Sosyal Model	19
1.5.4. Engelliliği Açıklamaya Yönelik Geliştirilen Alternatif Modeller	22
1.6. Sosyolojik Kuramların Engellilik Açıklamaları	23
1.6.1. Yapısal-İşlevselci Yaklaşımına Göre Engellilik.....	24
1.6.2. Çatışmacı Yaklaşımına Göre Engellilik	25
1.6.3. Sembolik Etkileşimci Yaklaşımına Göre Engellilik.....	26
1.6.4. Sosyal İnşacı Yaklaşımına Göre Engellilik	27

1.6.5. Postmodern Yaklaşımına Göre Engellilik	28
1.6.6. Feminist Yaklaşımına Göre Engellilik	29
2. BÖLÜM: SOSYAL MODELİN TOPLUMSAL GETİRİSİ: ENGELLİ FARKINDALIĞI.....	31
2.1. Engelli Farkındalık Hareketinin Yasal Zeminde Gelişimi	32
2.2. Sosyal Hayatta Engelli Farkındalık Hareketi	37
2.2.1. Engellilere Yönelik Kullanılan İfadeler	39
2.2.1.1. Eksik	40
2.2.1.2. Sakat	40
2.2.1.3. Özürlü	40
2.2.1.4. Özel Gereksinimli Birey	41
2.2.1.5. Engelli.....	41
2.2.2. Engellilere Yönelik Özel Gün ve Haftalar	43
2.2.2.1. 10-16 Mayıs Engelliler Haftası.....	43
2.2.2.2. 3 Aralık Dünya Engelliler Günü.....	45
2.2.2.3. 7-14 Ocak Beyaz Baston Görme Engelliler Haftası.....	46
2.2.2.4. 2 Nisan Dünya Otizm Farkındalık Günü.....	46
2.2.2.5. 15 Ekim Beyaz Baston Dünya Görme Engelliler ve Güvenlik Günü..	47
2.2.2.6. 19-25 Eylül Uluslararası İşitme Engelliler Haftası.....	47
2.2.2.7. 3 Mart Dünya Kulak ve İşitme Engelliler Günü.....	47
2.2.2.8. 10 Ekim Dünya Ruh Sağlığı Günü	48
2.2.2.9. 21 Mart Down Sendromlular Farkındalık Günü.....	48
2.2.3. Engelliler Yararına Kurulan Sivil Toplum Kuruluşları.....	48
2.2.3.1. Engelliler Yararına Kurulan Dernekler	49
2.2.3.2. Engelliler Yararına Kurulan Vakıflar	50
2.3. Farkındalık Oluşturmaya Yönelik Diğer Çalışmalar.....	51
2.3.1. Engelli Hakları Ulusal Eylem Planı 2023-2025	55
2.3.2. Engellilere Yönelik Sosyal Sorumluluk Projeleri	57
3. BÖLÜM: SOSYAL MODELİN SOSYAL YAŞAMA YANSIMASI: ERİŞİLEBİLİRLİK VE SOSYAL POLİTİKALAR	60
3.1. Ekonomi ve İstihdamda Erişilebilirlik Çalışmaları	63
3.2. Ulaşım ve İmarada Erişilebilirlik Uygulamaları	65

3.2.1. “Engelsiz Şehir” Projesi	72
3.3. Sosyal Hayat ve Erişilebilirlik.....	75
SONUÇ.....	83
KAYNAKÇA.....	91
ÖZ GEÇMİŞ	104

KISALTMALAR

- AAMR** : American Association on Mental Retardation
AB : Avrupa Birliği
ABD : Amerika Birleşik Devletleri
ADA : American Disability Act/Amerikan Engellilik Yasası
ASHB : Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı
BM : Birleşmiş Milletler
DSÖ : Dünya Sağlık Örgütü
EHİS : Engelli Haklarına İlişkin Sözleşme
EHK : Engelliler Hakkında Kanun
ESHA : Engellilerin Sosyal Hayata Adaptasyonu
EYGHM : Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü
HSGM : Halk Sağlığı Genel Müdürlüğü
İBB : İstanbul Büyükşehir Belediyesi
İETT : İstanbul Elektrik Tramvay ve Tünel İşletmeleri
İHAS: : İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi
ÖZİDA : Özürlüler İdaresi Başkanlığı
STK : Sivil Toplum Kuruluşları
TDK : Türk Dil Kurumu
TİESF : Türkiye İşitme Engelliler Spor Federasyonu

GÖRSEL LİSTESİ

Görsel 1: Engelliler Haftası İçin Düzenlenen Etkinliklere Bir Örnek.....	44
Görsel 2: Dünya Engelliler Günü Etkinliklerine Bir Örnek.....	45
Görsel 3: Otizm Farkındalık Günü İçin Düzenlenen Etkinliklere Bir Örnek.....	46
Görsel 4: İETT'ye Ait Bir Uyarı Tabelası.....	55
Görsel 5: Farkındalık Çalışmalarına Bir Örnek.....	58
Görsel 6: "Hayatın Engellerine Kapak Olsun" Kampanyası Logosu.....	59
Görsel 7: ASHB Erişilebilirlik Logosu.....	63
Görsel 8: Engellilerin İstihdamına Yönelik Bir Örnek.....	64
Görsel 9: Açık Alan Erişilebilirlik Uygulaması Örneği.....	67
Görsel 10: Metro İstasyonlarında Erişilebilirlik Uygulamalarına Bir Örnek.....	67
Görsel 11: Görme Engellilere Yönelik Hissedilebilir Yüzey Uygulaması.....	71
Görsel 12: Engellilere Yönelik Açık Alan Erişilebilirlik Hizmeti.....	75
Görsel 13: Engelliler İçin Tasarlanan Bir Salıncak.....	76
Görsel 14: Engelli Bireyler İçin Tasarlanan Piknik Masaları.....	77
Görsel 15: Engelliler İçin Oluşturulmuş Otoparklara Bir Örnek.....	78
Görsel 16: Muğla Büyükşehir Belediyesine Ait Engelli Plaj Sandalyesi Hizmeti....	78
Görsel 17: Okçuluk Sporu ve Engelli Sporcular.....	81
Görsel 18: Basketbol Oynayan Bir Engelli Sporcu.....	81
Görsel 19: Engelsiz Kütüphane Hizmetlerine Bir Örnek.....	82
Görsel 20: Engelsiz Kütüphane Hizmetlerine Bir Örnek.....	82

ÖZET

Başlık: Sosyal Model Bağlamında Türkiye’de Engellilik(Farkındalık ve Erişilebilirlik)

Yazar: Funda EYÜPOĞLU

Danışman: Prof. Dr. Hacı Musa TAŞDELEN

Kabul Tarihi: 12/10/2023

Sayfa Sayısı: vii (ön kısım) + 104 (ana kısım)

Bu çalışma ile; engelliliği açıklayan modeller ile birlikte sosyal model yaklaşımının Türkiye’de sosyal ve toplumsal yaşama yansımaları, bu modelin etkisi ile engelli bireyler yararına gerçekleştirilen yasal ve sosyal politikalar, engelli bireylerin topluma tam ve eşit katılımını sağlamaya yönelik hayata geçirilen farkındalık ve erişilebilirlik çalışmaları ve bu çalışmaların uygulama ve anlayış bakımından Türkiye’de ne kadar etkili olabildiği ve ne ölçüde benimsenebildiği tüm engel gruplarını kapsayacak şekilde literatür tarama yöntemi ile ele alınarak incelenmeye çalışılmıştır.

Engelliliğin ele alınışında hakim anlayış olan tıbbi model yaklaşımından sonra engellilik anlayışını yeniden biçimlendiren sosyal model yaklaşımı; engellilerin ve engelli olmayan bireylerin engellilik algısına yönelik sosyal ve kültürel ifadelerin değişmesine öncülük ederek engelliliği tanımlamada tıbbi modelin etkisini azaltmış ve engelliliği kişinin sosyal çevresindeki yetenekleri ve kazanımları ile ilişkilendirerek tanımlamıştır. Sosyal modelin en çok üzerinde durduğu nokta, engelliliğin toplumun başarısızlığı oluşudur ve bu başarısızlığın kaynağı engellilere yönelik ayrımcılıktır.

Sosyal model etkisi ile tanımı ve hakları değişen engelli bireyler için Türkiye’de yakın zamanda ancak belli bir hızda çeşitli sosyal politikalar geliştirilmiştir. Bu politikalara zemin hazırlayan yasal gelişmeler ile birlikte önceleri yalnızca sağlık alanında hakları tanınan engelliler, sosyal model anlayışının yaygınlaşması ile gelişen erişilebilirlik ve farkındalık çalışmalarının da yardımıyla toplumsal tüm alanlarda yer bulabilmeye başlamışlardır. Türkiye’de engelli bireylerin toplum içinde bağımsız ve etkin yaşamı amacıyla yapılan çalışmaların önemi ve yoğunluğu azımsanmayacak ölçüde olsa da; henüz uygulama alanı, miktarı ve nitelikleri bakımından bu çalışmaların engellilerin topluma tam adaptasyonunu sağlama noktasında yeterli olmadığı görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Engelli, Sosyal Model, Erişilebilirlik, Farkındalık

ABSTRACT	
Title of Thesis: Disability in Turkey in the Context of Social Model(Awareness and Accessibility)	
Author of Thesis: Funda EYÜPOĞLU	
Supervisor: Prof. Dr. Hacı Musa TAŞDELEN	
Accepted Date: 12/10/2023	Number of Pages: vii (pre text) + 104 (main body)
<p>With this study, the reflection of the social model approach to social and social life in Turkey together with the models explaining disability, the legal and social policies implemented for the benefit of disabled people with the effect of this model, the awareness and accessibility studies implemented to ensure the full and equal participation of disabled people in society, and how effective these studies can be in terms of practice and understanding and to what extent they can be adopted in Turkey, have been tried to be examined by using the literature review method to cover all disability groups.</p> <p>After the medical model approach, which is the dominant understanding in the treatment of disability, the social model approach, which reforms the understanding of disability, has reduced the impact of the medical model in defining disability by pioneering the change of social and cultural expressions for the perception of disability of disabled and non-disabled individuals, and has defined disability by associating it with the abilities and achievements of the person in the social environment. The point that the social model focuses on the most is that disability is a failure of society, and the source of this failure is discrimination against disabled people.</p> <p>Various social policies have been developed in Turkey recently, but at a certain pace, for individuals with disabilities whose definition and rights have changed with the effect of the social model. With the legal developments that have prepared the ground for these policies, disabled people, whose rights were previously recognized only in the field of health, have started to find a place in all areas of society with the help of accessibility and awareness studies that have developed with the spread of the understanding of the social model. Although the importance and intensity of the studies carried out for the independent and effective life of disabled people in society in Turkey are to an extent that cannot be underestimated, it is seen that these studies are not yet sufficient to ensure the full adaptation of disabled people to society in terms of their scope, quantity and qualities.</p>	
Keywords: Disability, Social Model, Accessibility, Awareness	

GİRİŞ

Toplum yaşamı düşünülürken, engelli bireyleri bu yapıdan ayrı tutmak imkansızdır ancak yakın zamana kadar toplumsal yaşamdan adeta tecrit edilmiş halde yaşamlarını sürdürmek durumunda olan engelli bireyler; değişen ve gelişen dünya ekseninde çok yeni sayılabilecek bir zaman sürecinde hem ruhen hem cismen fark edilmeye, gözetilmeye ve saygı görmeye başlamıştır.

Doğuştan veya sonradan edinilmiş, fiziksel, zihinsel veya ruhsal bir engele sahip olan bireyler; yaşadıkları döneme, coğrafyaya ve topluma bağlı olarak farklı muameleler görmüştür. Engellilere yönelik istismar, ihmal, ilgisizlik, terk edilme gibi davranışlar insanlık tarihinden beri var olmuştur (Jaeger & Bowman, 2005, s. 27).

Engelli bireyler, tarih boyunca farklı kültürlerde 3 temel etiketleme sürecine maruz kalmışlardır. İlk olarak toplum tarafından “tehdit edici” olarak etiketlenen engelli bireyler için çeşitli kamusal tedbirler alınmıştır, 2. süreçte engelliler toplum için bir “yük” olarak görülmüş ve bu sebeple engelli bireylerin toplumdan ayrıştırılması yönünde çalışmalar yapılmıştır. Son olarak “aciz” olarak kabul edilen engelli bireyler için toplum içinde korumacı ve acımacı bir bakış açısı oluşmuştur (Barton, 1998, s. 54-55). Buldukları topluma ait sosyal ve ekonomik imkanlar, dini inançlar, toplumsal tutum ve davranışlar gibi dinamiklerin de etkisi ile engellilere bakış açısı, hiçbir zaman stabil olamamıştır.

Engelli bireyler, özellikle bedensel engelliler, Orta Çağdan itibaren “ucube, Tanrı'nın cezası, lanetli, cadı, büyücü” gibi yakıştırmalara maruz kalmış; aynı zamanda birer eğlence nesnesi olarak görülmüşlerdir. Bir şekilde yaşam hakkı elinden alınmamış ya da bir şekilde hayatta kalmayı başarmış engelliler tarihte soytarı olarak kullanılmış; ailelerinden koparılıp-ya da aileleri tarafından satılarak- sirklerde çalıştırılmışlardır.

Engellilik olgusu, yalnızca böylesi toplumsal ve sosyal bir tutumla baş etmek zorunda kalmamış; yaşamın hak görülmediği siyasi ideolojilere de konu olmuştur. Tarihte toplumun “özürlü” bireylerden arındırılması amacıyla engelli katliamları yapılmış ve bu katliamlar kanunlarda yer bulmuştur. Engelliler, engizisyon mahkemelerinde yargılanarak ölüm cezalarına çarptırılmışlardır. Engelli olduğu anlaşılan yeni doğmuş bir bebek dahi ölüme terk edilmiştir.

Kitaplı dinler engellilik durumuna nispeten daha ılımlı yaklaşırken dünyada bilimsel gelişmelerin yaşanması ile birlikte engellilik, “ucubelik”ten sıyrılarak tıbbi bir rahatsızlık olarak görülmeye başlanmış ve engelli bireyler engizisyon mahkemelerinde yargılanmak

yerine şartlar ölçüsünde tedavi edilmeye çalışılmış ya da tedavi amacıyla hapishanevari yerlere kapatılmışlardır.

İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri gibi gelişmiş ülkelerde, 1970’li yılların sonlarına doğru engelliliğe yönelik kabul edilebilecek ilk ciddi akademik adımlar atılmaya başlanmıştır. Engelliliği açıklamaya çalışan modeller, bedeni ve engelliliği anlamayı ve yeniden çerçevelemeyi amaçlayan araştırmacıların tartışmaları ile ortaya çıkmış ve bu tartışmalar en genel haliyle tıbbi model ve sosyal model olarak biçimlenmiştir. Bu tartışmalar öncelikle tıbbi model çerçevesinde gelişmiş; bu modelde engellilik olgusu tıp alanına ait bir sorun olarak araştırılmış ve tıbbi tanımlarla açıklanmıştır (Burcu, 2015a, s. 1).

Tıbbi modelin genel bakış açısı; hastalık, kaza veya hamilelik sırasında vücudun gelişimindeki anormalliklerin engelliliğe neden olduğu yönündedir (Carol, 2007). Tıbbi model temsilcileri; engellilerin sosyal yaşamlarında karşılaştıkları sosyal, kültürel ve çevresel engellere bakmaksızın onların tıbbi olarak hastalıklarını iyileştirme ve engelliliklerini iyileştirmeye çalışmışlardır. Ancak engelli nüfusunun giderek artmasıyla birlikte sorunun sadece tıbbi model ile çözülmesinin yetersizliği ortaya çıkmış, engelliliğin toplumsal sonuçlarına odaklanılmaya başlanarak bu bağlamda tıbbi modele ciddi eleştiriler getirilmiştir (Burcu, 2015a, s. 2-3).

Böylece engelliler için araştırmacılar, “engellilik” kavramını yeniden tanımlama eğilimine girmişler; bu yıllara kadar tıbbi bir yaklaşımla tedavi edilen engellilik, bu yıllardan sonra engelliliğin sosyal yönüne odaklanılarak ortadan kaldırılmaya çalışılmıştır (Çarkçı, 2011, s. 31). Bu anlayış sosyal modelin özünü oluşturmuştur.

Sosyal model; zihinsel veya bedensel engellilik nedeniyle ayrımcılık sonucu toplumdan dışlananlar ve sosyal yaşama uyum sağlayamayanların önündeki engellerin kaldırılması ve engellilerin hareket bağımsızlığını mümkün kılan koşulların yaratılması gerektiğini savunmaktadır (Gürler, 2016, s. 16-17).

Sosyal modelde engellilik; hareket sınırlılığının dezavantajlarına maruz kalan engelli bireylerin sosyal ve toplumsal organizasyonlarca dikkate alınmaması ya da gereken değeri görememesi, bu bireylerin toplumsal hayata dahil olmalarından, sosyal yaşantılarını sürdürmelerinden uzak tutulması halidir (Barnes, 1998, s. 73). Bu noktada engellilik; sağlıkla ilgili ya da patolojik bir durum olarak görülmezken, engelliliğin sosyal dışlanma ve ayrımcılıkla ilgili olduğu savunulur. Günümüzde, sosyal model anlayışı ile

birlikte yaygın olarak engellilik halinin bireyi tanımlayan tek faktör olmadığı, engelliliğin bireyi temsil eden özelliklerinden biri olduğu düşünülürken ancak halen birçok toplumda bireylerin engelli olma halinin ön planda tutulması eğiliminin devam etmekte olduğu, bireyin karşılaştığı her türlü sorunun sebebinin engellilik durumu olduğu varsayılmaktadır (Burcu, 2015a, s. 25).

Engelliliği yalnızca tıbbi bir olgu olarak ele alan tıbbi modele yöneltilen eleştirilerle birlikte oluşan ve gelişen sosyal model anlayışının yaygınlaşması ile engelli bireylerin toplumda öncelikle sadece birey olarak görülebilmesi ve tanımlanabilmesi, hakim tıbbi model anlayışının toplumsal yansımalarının kırıltarak engelli bireylerin toplumdaki diğer bireyler gibi muamele görebilmesi ve aynı/eşit koşullarda yaşayabilmesi, buna imkan sağlayan düzenlemelerin geliştirilmesi ve uygulanabilmesi için Batı'daki gelişmelerle birlikte ülkemizde de çeşitli politikalar izlenmiş ve izlenmektedir.

Buna göre; gerçekleşen uluslararası çalışmalardan biri de 2008 yılında yürürlüğe giren Birleşmiş Milletler Engelli Haklarına İlişkin Sözleşme'dir. Bu sözleşmenin birinci maddesinde de yer alan amacı; “Engellilerin tüm insan hak ve temel özgürlüklerinden tam ve eşit şekilde yararlanmasını teşvik ve temin etmek ve insanlık onurlarına saygıyı güçlendirmektir.” (TBMM, 2008).

Batı'daki gelişmelerin yanı sıra Türkiye'de de 2000'li yıllarla birlikte Avrupa Birliği'ne girme sürecinin de etkisiyle engelli bireyler için geliştirilen sosyal politikalar; engellilik hususunda yetersiz altyapı ve kurumlaşmayı ortadan kaldırmayı ve engelli bireylerin sosyal haklarına “insan hakları” kapsamında daha çok önem vermeyi hedeflemektedir (Burcu, 2006, s. 75-76). Zaman içerisinde sosyal model anlayışının etkisiyle ortaya çıkan sosyolojik bilgiler ışığında yapılan çalışmalar ile engelli bireylerin toplumsal yaşamlarında karşılaştıkları sorunlar titizlikle ele alınarak bu sorunlara uygun ve etkili çözümler bulunmaya çalışılmıştır. Engelli bireylerin karşılaştıkları her türlü negatif ayrımcılığın ortadan kaldırılması hedeflenerek engelli bireylerin kimsenin desteğine ihtiyaç duymadan yaşayabilecekleri bir çevre oluşturulmaya başlanmıştır.

Bu araştırmanın kapsamını; her gruptan engelli bireyler oluşturmaktadır. Bu çalışmada; engelliliği tanımlayan terimler, tıbbi model ve sosyal model yaklaşımları ve sosyal model anlayışı çerçevesinde ülkemizde görülen hareketler, bu hareketlerin uygulama biçimleri ve nitelikleri, sosyal model anlayışının toplumdaki etkileri ve benimseniş düzeyi, sosyal model yaklaşımını etkisiyle vurgu kazanan engelli erişilebilirlik ve farkındalık

kavramları, engelli erişilebilirlik ve farkındalık konularında oluşturulan politika ve uygulamalar, günümüzde bu politika ve uygulamaların engellilerin aktif sosyal yaşantısına yansımaları, toplumun geri kalan kısmının bu gelişmelere katılımı ve bakış açısındaki değişimi, her gruptan engelli bireyler ve toplumun tümü açısından erişilebilir kaynaklar çerçevesinde değerlendirilmiştir.

Araştırmanın metin kısmı 3 bölümden oluşmaktadır. “Tarihsel ve Sosyo-Kültürel Bağlamda Engellilik ve Sosyal Model Yaklaşımı”, “Sosyal Modelin Toplumsal Getirisi: Engelli Farkındalığı” ve “Sosyal Modelin Sosyal Yaşama Yansıması: Erişilebilirlik ve Sosyal Politikalar” başlıklarından oluşan bu bölümlerde, ayrı ayrı bu kavramlar ve bu kavramlarla ilgili belirlenen alt başlıklar ele alınmıştır.

“Tarihsel ve Sosyo-Kültürel Bağlamda Engellilik ve Sosyal Model Yaklaşımı” bölümünde; engelliliğin tanımı, engelliliğin sebepleri ve engelliliğin türleri açıklanmış; engelliliği açıklayan modeller hakkında bilgi verilmiş ve sosyolojik kuramlarla engelliliğin ele alınmış biçimleri ile engellilik kavramına bakış açısı ve engelliliğe karşı tutum ve davranışlar hakkında bilgiler verilmiştir.

“Sosyal Modelin Toplumsal Getirisi: Engelli Farkındalığı” bölümünde farkındalık kavramı açıklanarak sosyal model anlayışının etkisi ile ortaya çıkan engelli farkındalığı, bu kapsamda gerçekleştirilen çalışmalar ve toplumumuzda engelli bireylere yönelik geçmişten günümüze değişen farkındalık düzeyi; “Engelli Farkındalık Hareketinin Yasal Zeminde Gelişimi”, “Sosyal Hayatta Engelli Farkındalık Hareketi”, “Engelli Bireylere Yönelik Farkındalık Oluşturmak Amacıyla Uygulanan Diğer Çalışmalar” başlıkları ile ele alınmaya çalışılmıştır.

“Sosyal Modelin Sosyal Yaşama Yansıması: Erişilebilirlik ve Sosyal Politikalar” bölümünde ise; erişilebilirlik kavramı hakkında bilgi verilerek günümüze kadar gerçekleşen engelli bireylerin yaşam kalitesini yükseltecek, toplum içinde bağımsız bir yaşam sürebilmelerini sağlayacak proje ve uygulamalar 3 ana başlık altında incelenmiştir. “Ekonomi ve İstihdamda Erişilebilirlik Çalışmaları”, “Ulaşım ve İmarada Erişilebilirlik Uygulamaları” ve “Sosyal Hayat ve Erişilebilirlik” başlıkları ile; engelliliğin sosyal model çerçevesinde ele alınmasını takip eden süreçte engelli bireylerin ekonomik anlamda özgürlük edinebilme yollarından, iş hayatında yer edinebilme süreçlerinden, fiziki çevrelerinde bağımsız ve desteksiz hareket edebilmelerine yardımcı imkanlardan

ve sosyal hayatı oluşturan unsurlardan engelli bireylerin de faydalanabilmelerine yönelik uygulamalardan bahsedilmiştir.

Tüm bu bölümlerde verilen bilgiler neticesinde son olarak “Sonuç” bölümü ile araştırma boyunca elde edilen bilgi ve bulguların gerçekleşme serüveni, engellilik anlayışında hakim olan sosyal model yaklaşımının Türkiye’de yaşayan engellilerin sosyal ve kültürel yaşantılarına etkisi, sosyal modelin anlayış ve uygulama olarak Türkiye’de ne kadar geçerli olduğu ve ne düzeyde benimsendiği tartışılarak araştırmaya son verilmiştir.

Araştırmanın Konusu

Bu çalışmanın konusunu; yukarıda verilen bilgiler ışığında geçmişten günümüze engelli olma durumunun ele alınış biçimleri, engelliliği açıklayan tıbbi ve sosyal modeller ve bu modellerin toplumsal bakış üzerindeki etkisi, özellikle hakim tıbbi model anlayışına getirilen eleştirilerle geliştirilen sosyal model anlayışının etkileri ile günümüzde engelli bireyler için Türkiye’de yürütülen sosyal politikalar, farkındalık uygulamaları, engelli bireylerin toplumsal hayat içerisinde sahip oldukları hak ve özgürlükler ve toplumsal olan her türlü platformda erişilebilirlik hizmetleri oluşturmaktadır.

Araştırmanın Önemi

Literatür incelendiğinde; bilhassa sosyoloji literatüründe engelliliğin tarihi süreçte toplumsal olarak karşılama biçimleri, engellilik yaklaşımları, engelli hakları, engelli bireylere karşı tutum ve erişilebilirlik çalışmaları hakkında farklı konu ve araştırmalarla alakalı olarak çeşitli başlıklar altında şimdiye dek pek çok çalışma yapılmış olduğu görülse de; bu tezde sunulmaya çalışılacağı gibi engelliliğin sosyal model yaklaşımındaki karşılığının Türkiye’deki yansıması ve uygulama biçimleri ile bu yaklaşımın doğal bir sonucu olarak ortaya çıkan engelli farkındalığı ve engelli erişilebilirliği kavramlarının Türkiye’de oluşumu, ilerleme hızı ve niteliği ve uygulanış düzeyini ele alan ve inceleyen bir çalışmanın varlığına rastlanılmamıştır. Bu sebeple bu çalışmanın; bu konuları sosyolojik bir perspektif ile ele alan ilk çalışma olma niteliğiyle literatürdeki boşluğu doldurmaya ve benzer çalışmalara katkı sağlayabileceği umulmaktadır.

Aynı zamanda; geçmişte çeşitli coğrafya ve kültürlerde oldukça dezavantajlı muamelelere maruz kaldıkları bilinen engelli bireylere karşı sosyal model anlayışının ortaya çıkması ve yaygınlaşması ile toplumsal bakış açısının iyileşme süreci ve

engellilere sunulmaya başlanan-doğal hakları olan- hak ve hizmetleri, bu konuyla alakalı bilimsel araştırmalar ve verilerle destekleyerek ele alınan engelli bireylere yönelik gelişen hassasiyet ve duyarlılığın bir göstergesi olacağı söylenebilir.

Araştırmanın Amacı

Çalışmanın amacı ise; Türkiye’de engellilik ve toplumsal yaşamda engelli bireyler konularında uygulama ve anlayış olarak sosyal modelin ne kadar geçerli olduğunu ve ne kadar benimsendiğini literatürde mevcut olan bilgi ve kaynaklar doğrultusunda sosyolojik bağlamda değerlendirmektedir.

Sosyal model anlayışının bir gereği olarak toplumdan ayrı düşünölemeyecek engelli bireyler, bireyler arası eşitlik ilkesi göz önünde bulundurularak diğer bireylerin yararlandığı tüm hak ve imkanlardan yararlanabilmeli, diğer tüm bireylerin gördüğü kadar insani saygıyı görmelidir. Engelli bireyler; günümüz şartlarında, engellilik halleri toplumsal yaşantılarına bir kısıtlılık getirmeden engelsiz bireyler kadar toplumda yer bulabilmeli ve desteksiz var olabilmelidir. Türkiye’de yaşayan zihinsel, fiziksel, ruhsal, görme, işitme ve konuşma engelliler sınırlılığında; sosyal modelin öncüllerinin ve gerektirdiklerinin ne ölçüde uygulandığı incelenmiştir.

Bu hususta bu araştırmada aşağıda belirtilen problemlere cevap verilmeye çalışılmıştır.

Araştırmanın Problem Cümleleri

1. Türkiye’de sosyal model yaklaşımından önce toplumun engellilere yönelik bakış açısı nasıldı?
2. Sosyal model yaklaşımından önce Türkiye’de engelli bireylerin sosyal ve kamusal hayatta faydalanabildikleri imkanlar nelerdi?
3. Sosyal model anlayışının Türkiye’de engellilik algısına etkileri neler olmuştur?
4. Sosyal model yaklaşımı ile birlikte Türkiye’de engelli farkındalığı ne yönde, hangi alanlarda gelişmiştir?
5. Engelli bireyler için “erişilebilirlik” kapsamında geliştirilen ve uygulanan sosyal politikalar ve hizmetler nelerdir?
6. Türkiye’de anlayış ve uygulama olarak sosyal model ne kadar geçerlidir?

Araştırmanın Yöntemi

Bu çalışmada veri toplama aracı olarak literatür taraması yöntemi kullanılmıştır. Literatür taraması yöntemi ile; çalışmanın konusuyla ilgili bilgiler toplanarak ve sentezlenerek çalışma, kuramsal bir temele oturtulmaktadır. Literatür taraması yöntemi; çalışma konusu hakkında daha önce oluşturulmuş çalışmaların eleştirel ve tamamlayıcı bir sentezi olarak tanımlanabilir (Hammersley, 2004, s. 577).

Bu yöntem sayesinde, yapılacak çalışmanın ne kadar özgün ve katkı sağlayıcı olduğu tespit edilir. Literatür taraması; araştırmanın sınırlarının belirlenmesine, daha önce çalışılmamış araştırma konularının tespitine ve ileride yapılabilecek çalışmaların ortaya çıkarılabilmesine katkı sağlamaktadır (Gall, Borg, & Gall, 1996, s. 27).

Literatür taraması; genellikle geçmişte oluşturulmuş argümanların belirli kategoriler çerçevesinde sistematik bir biçimde yeniden yorumlanması şeklindedir (Bryman, 2012, s. 98). Bu sayede; literatürde var olan çalışmalarda hangi yaklaşımların gözden kaçırıldığı ya da gereğince tartışılmadığı, kısaca literatürdeki açık tespit edilir.

Yöntem; çalışılan konu ve bu konuyla ilgili alt başlıklar ile ilgili bilgiler ve bu kapsamda oluşturulmuş çalışmalara göre oluşturulan araştırma problemi ile başlar ve çalışmanın araştırma sorusu doğrultusunda ilerler çünkü literatür taramasının amacı araştırma sorusuna akademik kaynaklarca verilen cevaplar üzerine odaklanır (Bryman, 2012, s. 99).

Bu noktada literatür taraması yönteminde en önemli unsurun taramanın yönünü belirleyecek araştırma sorusu olduğu söylenebilir (Torraco, 2005, s. 363).

Yöntemin ikinci aşamasında çalışma alanı daraltılmış araştırma sorusu ile ilgili çalışmalar araştırılır ve sonunda elde edilen bilgi ve veriler değerlendirilmek üzere literatür taraması genişletilerek tekrar yapılır (Büyüköztürk, 2016, s. 47).

Konusu “Sosyal Model Bağlamında Türkiye’de Engellilik(Farkındalık ve Erişilebilirlik)” olan bu çalışmada da; konu ile ilgili belirlenen “engelli, sosyal model, farkındalık, erişilebilirlik” anahtar kelimeleri doğrultusunda: engelliliğin tanımlarından başlayarak engellilik modelleri ve sosyal model yaklaşımının etkisi ile engelli bireylere yönelik yürütülen farkındalık ve erişilebilirlik hizmetleri hakkında kitaplar, kitap bölümleri, makaleler, kanun ve yönetmelikler, dergi yayınları ve kurumsal web sitelerden faydalanılmıştır.

1. BÖLÜM: TARİHSEL VE SOSYO-KÜLTÜREL BAĞLAMDA ENGELLİLİK VE SOSYAL MODEL YAKLAŞIMI

1.1. Engelliliğin Tanımı

01/07/2005 tarih 5378 sayılı “Engelliler Hakkında Kanun’un 3. Maddesi (c) bendinde engelli kavramı; “fiziksel, zihinsel, ruhsal ve duyuşsal yetilerinde çeşitli düzeyde kayıplarından dolayı topluma diğer bireyler ile birlikte eşit koşullarda tam ve etkin katılımını kısıtlayan tutum ve çevre koşullarından etkilenen birey” olarak açıklanmıştır. Eski adı ile T.C. Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı(ÖZİDA)nın tanımına göre ise engelliler; doğuştan veya sonradan herhangi bir nedenle bedensel, zihinsel, ruhsal, duyuşsal ve sosyal yeteneklerini çeşitli derecelerde kaybetmesi nedeniyle toplumsal yaşama uyum sağlama ve günlük gereksinimlerini karşılama güçlükleri olan ve korunma, bakım, rehabilitasyon, danışmanlık ve destek hizmetlerine ihtiyaç duyan kişilerdir.

Genel itibari ile yukarıdaki iki tanım ve benzeri şekilde ifade edebileceğimiz engelli dediğimiz bireyler için; geçmişte ve sıklıkla olmasa da günümüzde toplumda, yazında ve yasalarda “sakat, özürlü” gibi terimler de kullanılmıştır. Bu terimler, aynı kişileri ifade etmek için kullanılsa da bu terimleri birbirlerinden ayıran ve kullanım tercihlerini etkileyen bazı insani ve teknik hususlar bulunmaktadır.

Örneğin; Birleşmiş Milletler(BM) Engelli Hakları Sözleşmesinin (e) bendinde; engelliliğin toplum tarafından atfedilen bir kavram olduğu ve bu sözleşmeyi imzalayan tüm devletlerin engelliliğin, *sakat* kişilerin onların diğer bireyler ile birlikte eşit bir temelde topluma tam ve etkili katılmalarına olanak tanımayan tutumlar ve çevre koşullarla etkileşiminden kaynaklandığını tanıdığı ibaresi yer almaktadır.

Bu ifadeye göre; engelli kavramı, bazı anlamlar sebebi ile aslen *sakat* kişilere ait bir kavramdır. *Sakat* kelimesi ise; TDK’ye göre “vücudunda hasta veya eksik bir yanı olan, engelli, özürlü” anlamında bir sıfattır (TDK, 2013). TDK, BM’nin sözleşmesinde yer alan ifadenin aksine engelli, özürlü ve sakat kelimeleri eş anlamlı olarak kabul etmektedir.

Sakatlık kelimesi ise; Kişinin sosyal çevrede kendisinden beklenen rolleri ve görevleri yerine getirememesi ya da faaliyetinin kısıtlanması olarak açıklanabilir (Uşan, 1999, s. 8).

Sakat terimi; engelli dediğimiz bireyler için günümüzde en az tercih edilen terim olarak kabul edilebilmekle birlikte, genel olarak diğerlerinin içinde en kaba ve yaralayıcı terim olarak da kabul edilebilir.

Engelli ve sakat terimleri ile eş anlamlı kabul edilen bir diğer terim olan *özürlü* terimi ise; Dünya Sağlık Örgütü(DSÖ)nce “bir noksanlık sonucu meydana gelen ve normal sayılabilecek bir insana oranla bir işi yapabilme yeteneğinin kaybedilmesi ve kısıtlanması durumunu ifade eder (DSÖ, 1981).

Tanımlarda aslen engelli terimi ile aynı şekilde yer bulurken tıpkı Birleşmiş Milletler’in kabul ettiği gibi T.C. Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığına göre de “engel, özürlü kişiler ile bunların çevreleri arasındaki bir ilişki sonucu yani toplumsal faktörlerle ortaya çıkar. Engelliliğe yol açan, yapılı çevre içindeki fiziksel, kültürel veya sosyal kısıtlılıklardır (ÖZİDA, 2010).

Buna göre ÖZİDA’ya göre de engelli ile özürlü kavramı birbirinden farklı kavramlar olarak kabul edilmektedir. Özürlülük doğuştan ya da sonradan gerçekleşen fiziki ve insan vücudu ile ilgili bir hastalık/yoksunluk durumunu ifade ederken engellilik kavramı, soyut bir kavramı ifade etmektedir.

Bu 3 terim dışında; engelli hakları kapsamında hizmet alan bir diğer engelli ifadesi olan malüliyet terimi ise; DSÖ’ye göre “bir noksanlık veya sakatlık sonucunda, belirli bir kişide meydana gelen ve o kişinin yaş, cinsiyet, sosyal ve kültürel durumuna göre normal sayılabilecek faaliyette bulunma yeteneğini önleyen ve sınırlayan dezavantajlı bir durum olarak tanımlanmıştır (DSÖ, 1981).

Malul olma durumu ise, genel olarak iş kazaları ve askerlik, savaş gibi vatani görevler sebebi ile hastalık sahibi olma ya da fiziksel kayıp verme durumu olarak açıklanmaktadır. Malul olarak adlandırılan bu bireyler, mevcut engelli haklarından faydalanabilirlerken aynı zamanda yasa ve yönetmeliklerce “malulluk” adı kullanılan harici hizmetler de alabilmekteledir.

1.2. Engelliliğin Sebepleri

Doğuştan ya da sonradan gerçekleşen engellilik haline pek çok unsur sebep olabilmektedir. Ayrıntılı inceleme için engellilik nedenleri; doğum öncesi dönem, doğum anında yaşanan ve gelişen durumlar ve doğum sonrası döneme göre 3 ana başlık altında ele alınabilir.

Engellilik; gelişim, çevresel ve kalıtsal çok çeşitli etkenler tarafından insan yaşamının bu 3 döneminde de etkilenebilmekte ve gerçekleşebilmektedir (Özer, 2005, s. 3).

1.2.1. Doğum Öncesi Döneme Ait Sebepler

Doğum öncesi döneme bağlı olarak gebelik öncesi ve gebelik süresince yeterli ve dengeli beslenememe, anne adayının sağlıklı bir bebek gelişimi için gerekli olan vitamin ve takviyeleri alamaması, gebelik süresince anne adayının bebeğin gelişimini engelleyebilecek ya da olumsuz etkileyebilecek ilaç kullanımı, aynı şekilde gebelik öncesinde ve gebelik boyunca alkol, sigara, uyuşturucu gibi hem annenin hem bebeğin sağlığını tehlikeye atan madde kullanımı ve bağımlılıklarının söz konusu olması, aile üyelerinde kalıtsal hastalıkların bulunması, anne-baba arasında kan uyuşmazlığı olması, annenin geçmiş hamilelik öyküleri ve geçirmiş olduğu rahatsızlıklar ve hamile kalınan yaş gibi durumlar doğum öncesi döneme ait engelliliğe sebebiyet verebilecek etkenlerdendir.

1.2.2. Doğum Anına Ait Sebepler

Doğum anına ait sebepler ise; doğum anı ve hemen sonrasında gerçekleşen sorunlardan oluşmaktadır.

Sağlık kuruluşunda veya sağlık çalışanları tarafından doğum yapılmaması, beklenen süreden önce veya sonra doğum yapılması veya ağır doğum koşulları, bebeğin normal kilonun altında dünyaya gelmesi, bebeğin doğum sırasında çevre ve çevre koşulları nedeniyle travma geçirmesi, bebeğe oksijen gitmemesi gibi durumlar da doğum kusurlarının nedeni olarak kabul edilebilir (Uşan, 1999, s. 50-51).

1.2.3. Doğum Sonrası Döneme Ait Sebepler

Engellilik; doğum öncesi ve doğum anına bağlı sebeplerden etkilenebildiği gibi toplumsal yaşam biçimi, yaşanılan coğrafyaya ait etkenler, ekonomik faktörler, gelenek ve alışkanlıklar, inanç biçimleri, eğitim düzeyleri, çocuk yetiştirme biçiminde genel yaşam tarzında hakim olan kültürlerle bağlı tutum ve davranışlar, sosyal hayattaki bireysel ve çevresel hatalar, kazalar, savaş ve terör olayları, doğal afetler gibi insan, toplum ve doğaya bağlı sebeplerden de etkilenebilmekte ve ortaya çıkabilmektedir.

Yeni doğmuş bebeklerin dünyaya geldikten sonra olması gereken kontrollerinin yapılması gerektiği sıklıkta ve nitelikte yapılmaması, doğum sonrası süreçte bebek ve çocukların maruz kaldıkları bakım ve gözetim alışkanlıkları, bebeklikte ve çocukluk döneminde geçirilen ağır ve ateşli hastalıklar ve diğer çocuk hastalıkları, yetersiz beslenme gibi etkenler de engelliliğe sebebiyet verebilmektedir.

1.3. Engellilik Türleri

Dünya Sağlık Örgütü, ilk olarak 1980 yılında; birbiri yerine kullanılan ve bu kullanımın normal sayıldığı ancak aslında (Çağlar, 2011)'a göre birbirinden farklı anlamlar taşıyan yetersizlik, özürlülük ve engellilik kavramlarını; dünya genelinde ortak bir dil oluşturabilmek amacıyla "Uluslararası İşlevsellik, Engellilik ve Sağlık Sınıflandırılması(International Classification of Impairments, Disabilities and Handicaps-ICIDH) adında bir çalışma ile yeniden sınıflandırmıştır (Bilsin, 2014, s. 66). Bu çalışmaya göre yetersizlik; vücutta bulunan zihinsel, işlevsel ya da fiziksel bir bozukluktur ve psikolojik ya da fizyolojik fonksiyonların geçici ya da sürekli kaybı olarak tanımlanmıştır.

Aynı çalışmada özürlülük; vücut fonksiyonlarının potansiyelinin ve kapasitesinin azalması, aşırı artması ya da kaybı olarak açıklanmıştır.

Son olarak engellilik kavramı; engellilik veya yetersizlik sonucu gelişen ve toplumun diğer üyelerinin o topluma ait bireylerden beklediği bireysel davranış ve performanslarda sapmalara neden olan toplumsal bir bozukluk olarak tanımlanmaktadır.

Özetle engellilik; yetersiz kalma ve özürlü olma durumlarının sosyal ve toplumsal bir sonucu olarak kabul edilmektedir (Minaire, 1992, s. 373).

Engelli Hakları Hareketlerinin yaygınlaşması ile birlikte 1980'li yılların başından itibaren engellilik kavramına yönelik gösterilen tutum ve yaklaşımların farklılaşması; ICIDH çalışmasında da değişikliğe sebep olmuştur. DSÖ, bu hareket ve değişikliklerle birlikte 2001 yılında İşlevsellik, Yetiyitimi ve Sağlığın Uluslararası Sınıflandırılması (International Classification of Functioning, Disability and Health) çalışmasını oluşturmuştur.

2001 yılından bu yana BM'nin ICIDH yerine tercih ederek kullandığı bu sınıflandırmaya göre belirlenen engellilik türleri;

- Görme
- İşitme

- Öğrenme ve Öğrendiklerini Uygulama
- Zihinsel Fonksiyonlar
- Günlük Gereksinimleri Karşılama
- İletişim Kurma
- Beden Duruşunu Değiştirme ve Sabit Tutma
- Eşyaları Tutma, Taşıma ve Hareket Ettirme
- Yürüme ve Hareket Etme
- Öz Bakım
- Temel Yaşam Aktiviteleri
- Sosyal, Toplumsal ve Sivil Yaşam

şeklinde sınıflandırılmıştır (Bilsin, 2014, s. 66-67).

Dünya Sağlık Örgütü ilk olarak 1980 yılında, birbiri yerine kullanılan ve bu durumun normal karşılandığı yetersizlik, özrürlük ve engellilik kavramlarını;

Engellilik türlerini birbirlerinden tamamen ayırmak mümkün olmasa da bu çalışmada engellilik türleri genel hatları ile zihinsel engelliler, işitme engelliler, dil ve konuşma engelliler, görme engelliler, bedensel engelliler olmak üzere 5 başlık altında incelenmiştir.

1.3.1. Zihinsel Engelliler

Zihinsel engellilik, bireyin bilişsel gelişiminin çeşitli sebepler yüzünden yeterli ve olması gereken düzeyde gerçekleşmemesi durumudur. Zihinsel engelli bir bireyin zihinsel işlevlerinde bozukluk, motor becerilerinde gerilik, uyumsuzluk söz konusudur.

Zihinsel engelli kişiler; dikkat, hafıza, öğrenme, dil gelişimi, akademik başarı, sosyal gelişim, psikomotor gelişim gibi alanlarda akranlarından farklılık gösterirler.

Amerikan Zeka Geriliği Birliği(American Association on Mental Retardation)'nin 2002 yılında yapmış olduğu tanıma göre zeka geriliği; hem zihinsel işlevlerde hem de kavramsal, sosyal ve pratik uyum becerilerinde önemli sınırlamaları olan bir yetersizlik olarak karakterize edilir. AAMR'ye göre bu yetersizlik 18 yaşından önce ortaya çıkmaktadır. (Eripek, 2005, s. 39)

Zihinsel engelliliğin, kendi içinde çok sayıda türü ve teşhisi mevcuttur. Zihinsel engellilik hali; ağır, orta ve hafif olmak üzere 3 düzeyde tanımlanmaktadır.

1.3.2. İşitme Engelliler

İnsanlar, ihtiyaçları ile dış çevre koşulları arasında bağ ve uzlaşmayı duyguları aracılığıyla sağlarlar. Bu duyular; işitme, görme, koklama, dokunma ve tatma duyularıdır. Bu duyuların içinde işitme duyusu, bireylerin çevreleri ile ilişki kurmalarında en çok faydalandıkları duyulardan biri kabul edilmektedir (Atay, 2007, s. 9).

İşitme bozukluğu, işitme hassasiyeti gelişen bireylerin sosyal uyum ve özellikle sözlü iletişimde görevlerini tam olarak yerine getirememesi durumunda ortaya çıkan bir durumdur.

İşitme engelli bireylerde aynı zamanda dil gelişimi de olumsuz etkilenmektedir.

1.3.3. Dil ve Konuşma Engelliler

Herhangi bir sağlık sorunu nedeni ile sözlü iletişimde dili kullanamama ve dil kullanımında farklı seviyelerde aksaklık yaşama, konuşamama veya konuşmanın hızında, ses düzeyinde ve sesin biçiminde, konuşmanın akıcılığında, ifadesinde ve anlaşılabilirliğinde bozukluk olma ve olumsuzluk yaşama durumu konuşma engelliliğini ifade etmektedir.

İşitmesi sağlıklı olduğu halde konuşamayanlar, bazı sağlık sorunları nedeniyle boğazı kesilenler, konuşmak için alet kullanmak zorunda kalanlar, kekeleyenler, afazililer, dil-dudak-damak-çene yapıları rahatsızlıkları olanlar bu gruba dahildir (ÖZİDA, 2002).

1.3.4. Görme Engelliler

Doğuştan veya sonradan tam veya kısmi görme kaybı veya bir veya iki gözünde bozukluk olan kişiler görme engelli olarak tanımlanır.

Protez göz kullananlar, görmesini kaybetmiş kişiler, renk körlüğü ve gece körlüğü (tavuk karası) olan kişiler de görme engelliler grubuna dahildir. (ÖZİDA, 2002).

Görme engelliler, çok az görenler ve hiç görmeyenler olarak ikiye ayrılır. Kısmen görebilen engelliler, görme gücü çok zayıf olan insanlardır. Hiç göremeyen engelliler ise hiçbir oranda görme yetisi bulunmayan kişilerdir (Özyürek, 1998, s. 129).

1.3.5. Ortopedik (Bedensel) Engelliler

Ortopedik engelli kişilerde; kas-iskelet sisteminde doğuştan veya sonradan hastalık, kaza gibi sebeplerden dolayı bir eksiklik ve fonksiyon kaybı vardır.

Kısalık, eksiklik, fazlalık, yokluk, hareket kısıtlılığı, şekil bozukluğu, kas zayıflığı, kemik hastalıkları, felç, serebral palsi, spastisite ve spina bifidalı kişiler bu gruba girer (ÖZİDA, 2002).

Ortopedik engelli bireyler, teşhislerinin niteliklerine ve derecelerine göre değişmekle birlikte günlük yaşamsal ihtiyaçlarını karşılamakta ciddi anlamda destek ve bakım hizmetlerine ihtiyaç duymaktadırlar.

1.4. Geçmişten Günümüze Engelliliğe Yönelik Tutum ve Davranışlar

Bedensel ve zihinsel engelliler tarihin en eski çağlarından beri hep toplumun bir parçası olmuştur (Braddock & Parish, 2011, s. 140).

Engellilerle ilgili bilgiler, eski Mezopotamya'nın çivi yazılı yazılarından beri yazılı olarak kayıt altına alınmaktadır. Bu bilgiler, girildiği kaynağın türüne bağlı olarak değişmektedir.

Örneğin, kraliyet yazıtları ve yasal metinler, fiziksel kusurları ve uzuvları kesilmiş kişilere, hastalıkların eşlik ettiği kalıcı ve geçici sakatlıklara ilişkin tıbbi metinlere, fiziksel ve zihinsel engelli doğumlara, şehir sakinlerine veya engellilere ilişkin peygamberlik metinlerine atıfta bulunur.

Edebi metinler ise kamusal hayata katılmış fiziksel ve zihinsel "sakatlıktan" bahseder (Kellenberger, 2017, s. 47).

Bunların dışında kanunlarda engellilerden söz edildiği ve engellilere yönelik ilk yasal maddelerin Hammurabi Kanunları'nda yer aldığı bilinmektedir.

Engelli bireylere karşı tutum ve davranışlar; içinde bulunulan zamana, yaşanan coğrafyaya, sahip olunan kültüre, çeşitli dini inanışlara göre farklılık göstermiştir. Örneğin Roma Medeniyetinde; engelliler toplum tarafından genellikle olumlu karşılanmaz, engelli olduğu kabul edilen ve tanımlanan kişiler ya dışlanır ya da çok zor koşullarda yaşamaya zorlanırdı (Albayrak, 2014, s. 42).

Klasik Yunan devletlerinden Sparta'da da engelli olduğu anlaşılan çocukların dağlara bırakılarak ölüme terk edilmesi toplumsal bir gelenek olmaktan çıkarak kanunlaşmıştır.

Benzer şekilde Yunan filozof Aristo'nun Politika adlı eserinde bedensel engelli çocukların engelli oldukları anlaşıldığı andan itibaren büyümelerine izin verilmeden öldürülmesi gerektiği yer almaktadır.

Geç Orta Çağ Avrupa'sında akıl hastaları ve zihinsel engelliler, cadı ve büyücü olduklarına inanılarak bu gerekçe ile engizisyon mahkemelerinde yargılanarak ölüm cezasına çarptırılmışlardır.

Yoksul engelli bireyler ise bu dönemlerde çoğunlukla dilencilik ve soytarılık yapmışlardır. Soytarılık yapan engelli bireylerin daha çok cüce olarak tarif edilen bedensel engelli bireyler olduğu, bu tip engellilerin saraylara hediye olarak sunulduğu, soyтары olarak hediye edilen engellilerin ne kadar kısa olursa o kadar makbul ve değerli olduğu bilinmektedir.

Batı'da hakim olan bu olumsuz bakış açısının aksine Doğu coğrafyasında engelli bireylere karşı daha hoşgörülü bir tutum sergilendiği bilinmektedir. Eski Mezopotamya zamanında engelliler ne engelli oldukları için ölüm cezasına çarptırılmış ne de toplumdansoyutlanmış; aksine toplumdansoyutlanmadan istihdam edilmişlerdir. Hafif düzeyde engelli bireylere devlet kurumlarında, tapınaklarda durumlarına uygun işlerde çalışma imkanı verilmiştir (Albayrak, 2014, s. 46-47).

Eski Mısır'da topluma engelli bireylere karşı sağduyulu ve hoşgörülü yaklaşılması öğütlenmiştir. Eski Çin Medeniyetinde ise görme engelli bireyler kahin, hikaye anlatıcısı, müzisyen ve bilim insanı olarak yaşamlarını sürdürmüşlerdir (Albayrak, 2014, s. 46-47). Engelliliğe karşı tutumların dini öğretilerde de yer bulduğu görülmektedir. İlahi dinlerde engelli bireylere yönelik genel olarak olumlu, kapsayıcı, koruyucu ve kollayıcı bir bakış açısının hakim olduğu; engelli bireylerin eksik kişiler olarak kabul edilmediği bilinmektedir.

Tevrat'ta engellilik hali; Tanrı'nın gazabı olarak görülerek engelli bireylere yardım sorumluluğu kabul edilmiştir. Yahudi Kanunu Alaha'da da engelli bireyler için oldukça olumlu ve önemli ifadeler yer almıştır. Yahudi Kanunu'nca, engelli bireylerin diğer bireylere göre farklı hakları ve sorumluluklarının olduğu kabul edilmiş; aynı Kanun görme engelli bireyleri koruyarak onların diğer insanlarla aynı muameleyi hak ettiklerini savunmuştur. Bu yaklaşımla Tanrı katında engelli ya da değil herkesin eşit olduğu görüşü yansıtılmıştır (Baybal, 2015, s. 278-279).

Hristiyan anlayışında ise başlangıçta engelliler Tanrı'nın cezalandırdığı, lanetli kişiler olarak görülmüş olsa da engelli bireylerin toplumdansoyutlanmadığı ve hor görülmediği ancak engellilerin topluma tam katılımı ile ilgili özel bir çalışma ve çabaya rastlanmadığı bilinmektedir. Bununla birlikte yakın zaman içinde engellilere yönelik tutumların

değişmesi ile kiliseler engellilere bizzat sahip çıkma görevi üstlenmiş bir kurum olmuşlardır (Baybal, 2015, s. 293).

İslam dininde engelli bireyleri gözetme ve bakma konusunda hem devlete hem topluma sorumluluk verilmiştir. İslam toplumlarında engelli bireylerle ilgili tıp alanında çalışmaların ağırlığı görülmektedir. İslam coğrafyasının dört bir yanına dağılmış hastanelerde özellikle akıl hastaları ilaç, müzik ve hamamlarla tedavi edilmekteydi (Köse, 2014, s. 71-74).

Aynı zamanda sarayda bilhassa sağır ve dilsizler olmak üzere engelli bireylerin engel durumlarına uygun görevlerde istihdam edildiği bilinmektedir (Balcı, 2020, s. 298).

Bilimsel gelişmelerle birlikte Avrupa’da laik dünya bakışı ağırlık kazanarak engellilerle ilgili olarak engizisyonların yerini kurumsal psikiyatri müdahaleleri almıştır. Böylece cadılığın, ucubeliğin yerine “delilik” konmuş ve toplumdan dışlanan, tecrit edilen bireylerin tedavi olmaları amacı ile ilgili kurumlara kapatılmaları uygulaması yaygınlaşmıştır (Güloğlu, 2021, s. 190).

Hitler Almanya’ında ise 14 Temmuz 1933 tarihinde çıkan bir yasa ile; bedensel veya zihinsel engellilerin çocuk sahibi olmaları yasaklanarak kendileri gibi engelli doğması muhtemel çocukların önüne geçilmeye çalışılmıştır.

Geneli itibari ile tüm dünyada engelli bireylere yönelik pozitif ve kurumsal faaliyetler, 2. Dünya Savaşı’ndan sonra görülmeye başlanmıştır. İnsan haklarına verilen değer artması ve buna yönelik yapılan çalışmaların çoğalması ile konu ile ilgili artan farkındalık düzeyi ve peşinden Amerika’da ortaya çıkan “Engelli Hakları Hareketi” ile engelli bireylere karşı olan negatif ya da nötr bakış açısı değişmeye ve bu değişim kendisini toplumu oluşturan her unsurda göstermeye başlamıştır.

Bu hareket ve etkileri ile engellilerin farkında olan ve engelli bireyleri dışlamadan, toplumdaki diğer insanlar gibi kabul eden ve toplumdaki tüm insanlar gibi muamele görmeyi hak ettikleri düşünülen bir bakış açısı ile engelli bireylere yönelik çalışmanın ileriki bölümlerinde de ele alınacak oldukça olumlu, kapsamlı ve bütünleştirici gelişmeler ve çalışmalar ortaya konmuştur.

1.5. Engelliliği Açıklayan Modeller

Engellilik; sosyo-politik tespitlere, konusunu besleyen bilgi ve kaynaklara ve geleneksel yöntemlere sahip disiplinlerarası bir alandır (Linton, 1998, s. 2). Engelliliğe ilişkin

akademik ve multidisipliner çalışmalar neticesinde; beden ve engelliliğin anlaşılabilir olarak yeniden şekillendirilmesini hedefleyen, açıklama odakları farklı olan ancak bazı noktalarda da birbirini destekleyen modeller ortaya çıkmıştır (Burcu, 2015a, s. 23).

Günümüzde en yaygın olarak değerlendirilen modeller *tıbbi model* ve *sosyal model* olarak biçimlense de Mackelprang ve Salsgiver (1999, s. 36-38) engellilik modellerini; “moral/geleneksel/ahlaki model”, “medikal/tıbbi model” ve “sosyal model” olarak 3 grupta ele almışlardır.

1.5.1. Geleneksel/Ahlaki Model

Engelliliği açıklayan modellerin en eskisi ve etkisi Ortaçağın sonlarına kadar süren “geleneksel/ahlaki model”dir. Bu modele göre engellilik; kötülükle ve günahla doğrudan ilişkilendirilir ve engelliliğin nedeni “kötü olma” olarak görülür (Mackelprang & Salsgiver, 1999, s. 36-38).

Bu modelin hakim olduğu süreçte engelliler Tanrı'nın cezalandırdığı, lanetlediği ya da ruhlar tarafından ele geçirilen kişiler olarak görülmekte; engellilik ahlaki bir problem olarak ele alınarak daha önce yapılmış bir günahın cezası olarak kabul edilmektedir (Ingstad & Whyte, 1995, s. 10). Birçok kültürde farklı uygulama biçimleri olsa da engellilerin mükemmel dünyanın önünde duran engeller olarak görüldüğü, engellilerin toplumdaki arındırılması için ölüme terk edildikleri, çeşitli işkencelere maruz kaldıkları, yaşamlarına imkan tanınmasa dahi insanlık onuruna sığmayacak şartlara mecbur bırakıldıkları bilinmektedir (Erkan, 2004, s. 31-32).

Bu dönemde engelliler toplum tarafından doğal düzenin bir parçası olarak kabul edilmemişlerdir. Engelli bireyler cadı, ucube, lanetli olarak kabul edilmiş; bu yüzden ya zulüm görmüşler ya da sihir ve büyü gibi yollarla iyileştirilmeye çalışılmıştır (Braddock & Parish, 2011, s. 101-103).

İngiltere’de 1403 yılında, İspanya’da 1409 yılında, Almanya’da ise 1326 ve 1385 yıllarında kurulan engellileri tedavi etmeye yönelik hastaneler ve akıl hastaneleri, ahlaki modelin etkilerinin azaltarak yerini medikal/tıbbi modele bırakmasının temellerini oluşturmuştur (Braddock & Parish, 2011, s. 113-114).

Batı dünyasındaki sekülerleşme hareketleri de bedenin dinsel terimlerle açıklanması görüşünü zedelemiş, beden üzerindeki dini otorite anlayışı etkisini yitirmiştir (Nazlı, 2012, s. 21).

1700'lü yılların ortalarına doğru endüstrileşmenin, bilimsel gelişmelerin ve kentleşmenin hız kazanması ile engellilik anlayışı köklü olarak değişime uğramış; bu noktadan sonra engellilik, dinsel ve ahlaki yönlerden değil fiziksel ve bilimsel açıklamalarla ele alınmaya başlanmıştır. Böylece engelliliğin, biyolojik yetersizlik ve patoloji kavramlarıyla açıklandığı bir paradigma oluşturulmaya çalışılmıştır (Mackelprang & Salsgiver, 1999, s. 38).

Tıp biliminde ve teknolojilerindeki gelişim ile birlikte; bireyin engelli olma durumundan tıp sorumlu tutulmaya başlanmış; bireyin sağlıklı olma zorunluğu, dini temelli bir sosyal norm olmaktan çıkarak tıbbi norma dönüşmeye başlamıştır. Bu sayede beden üzerindeki dini otorite yerini tıbbi otoriteye bırakmıştır (Turner, 1995, s. 19-20).

1.5.2. Tıbbi Model

Yukarıda bahsedilen gelişmeler ile birlikte engelliliğin açıklanmasında ve kavramsallaştırılmasında ikinci model, tıbbi model adıyla gelişmiştir. Bu modelde engellilik; zihinsel ya da fiziksel bir bozukluk sonucu ortaya çıkan bir durum olarak görülür. Bu düşünceye göre; kişinin fiziksel olarak yürüme imkanının olmaması tıbbi bir durumdur ve yürüyemeyen kişi engelli olarak kabul edilir (Dowling & Dolan, 2001, s. 23).

Tıbbi modelde engellilik; normal bedensel fonksiyonların yerine getirilememesi sonucu oluşan bir durum olarak tanımlandığından engellilik hali bir hastalık, “normal beden” tanımının dışında kalan ve tedavi edilmesi gereken patolojik bir durum, engelli birey ise “hasta” olarak kabul edilmektedir. Bu kapsamda uygulanması ön görülen ve uygulanan tedaviler, “normal olmayan” bedenleri iyileştirmek ve toplumun belirlediği “normal beden” standartlarına olabildiğince yaklaştırmak amacı taşımaktadır (Wright, 1983, s. 122).

Tıbbi modelin kavramsal dayanağı tıbbi bir terim olarak “hastalık” anlayışıdır. Bu modele göre “hastalık” hali, engelli bireyi toplumun standart normlarına uymak zorunluluğundan kurtarmaya yardımcı olan bir durumdur. Bu noktada engelli bireyler, tedavi edilmesi gereken kişiler olarak belirlenmiş olmaktadır. Tedavi sürecinde iyileştirilemeyen bireyler ise toplumun dışında, toplumun sosyal normlarına uymakta yetersiz ve topluma uyumsuz bireyler olarak kalmaya devam etmektedir (Gilson & DePoy, 2002, s. 154-155).

Tıbbi model çerçevesinde engelli bireyler engel durumları ya da sakatlıkları sebebiyle talihsiz, şansız ya da trajik olarak algılanmaktadır. Buna göre engellilik bireyin sahip olduğu kötü şanstır. Bu algı ise engelli bireylerin sosyal olarak dışlanmasının ve engellilere karşı önyargı ve ayrımcılığın meşru olarak kabul edilmesinin temelini oluşturmaktadır (Burcu, 2015a, s. 24-25).

Tıbbi modelde engelli, “hasta” olduğunu kabul etmeli ve tıbbın/doktorların yardımı ile iyileşmeyi talep etmesi/iyileşmesi gerektiğinin bilincinde olmalıdır. Doktor-hasta ilişkisi kendiliğinden oluşmaz, engellinin iyileşme ve toplumsal yükümlülüklerini yerine getirme sorumluluğunun sonucu olarak ortaya çıkar. Engellinin tıbbi yardım almadan iyileşmesi mümkün değildir (Cantürk, 2017, s. 51).

Tıbbi model; engelliliği bedensel eksiklik ve kişinin kendisine ait bir sorun olarak görmesi sebebi ile sosyal ve çevresel anlamda engellileri kısıtlayan etmenleri görmezden gelmektedir. Engellinin bağımsız bir yaşam için kendisinin iyileşmeyi kabul ve talep etmesi gerekmektedir ve bu sebeple tıbbi model tıp ve fizik tedavi alanlarında gelişmiştir. Bu sebeple tıbbi model yaklaşımı, tıp ya da hastalık sosyolojisi alanlarında sosyolojik olarak karşılık bulabilmiştir (Cantürk, 2017, s. 52).

Zaman içinde tıbbi model; engellilik konusunda katkı sağlayan açıklamalar getirememesi, sosyal ve çevresel engelleri yok sayması ve kişinin engel durumunu engelliliğinin tek sebebi olarak görmesi konularında eleştirilere maruz kalmıştır. Bu eleştirilerde bulunanlar, kişinin diğer kişilere göre kendini eksik ya da hasta hissetmesini normal kabul edebileceklerini ancak kişinin kendisini hasta ya da eksik kabul etmesinin sebebinin sosyal organizasyonlar olduğunu savunmaktadır. Bu eleştirilere göre engelli olmak kişiye aitse de engelli olmasıyla alakalı sorunların kaynağı toplumdur (Burcu, 2015a, s. 28-29). Bu tür eleştirel görüşler, engelliliği tanımlamada ihtiyaç duyulan bir başka modelin oluşmasına zemin hazırlamıştır.

1.5.3. Sosyal Model

1970’li yıllarla birlikte ABD ve İngiltere’de ortaya çıkan engelli hakları hareketi ile engelli bireylerin engelli olmayan bireylerin yaptıkları pek çok şeyi engel durumları sebebi ile yapamadığını savunan tıbbi modele karşı ciddi eleştiriler getirilmeye başlanmış ve engellilik yeniden tanımlanmaya başlanmıştır. Engelli aktivistler ve aktivist akademisyenlerce geliştirilen sosyal model anlayışı; tıbbi model anlayışının kabullerine

karşı çıkararak engellilik konusuna yalnızca tıp gözlüğünden değil sosyal bilimci gözlüğüyle de bakılmasını sağlamışlardır. Sosyal model anlayışına göre; engelli bireylerin yapamadıkları şeylerin sebebi engel durumları değildir. Onları durduran şeyler, içinde buldukları dünyanın düzenlenme biçimi ve organize olma şekli olduğu düşünülmektedir (Burcu, 2015a, s. 31).

Engelliliğin sosyal modeli; İngiltere’de kurulan UPIAS(The Union of Physically Impaired Against Segregation)’ın “Fundamental Principles of Disability”(Engelliliğin Temel İlkeleri) adlı manifestoda yaptığı sakatlık ve engellilik ayrımına dayanmaktadır. Buradaki engellilik, sakat kişileri toplumsal faaliyetlerden dışlayan ve onları toplumda dezavantajlı kılan sosyal düzenin sebebidir. Engellilik; toplumsal olarak dayatılan bir durumdur (UPIAS, 1975, s. 14).

Bu görüşle engelliliği bireysel olarak etiketleyen özürlü/sakat kavramlarının yerini bedensel olarak engelliliği vurgulayan yeti yitimi ve toplumsal olarak engelliliğe dikkat çeken engellilik kavramları almıştır (Hughes & Peterson, 2011, s. 24).

Böylelikle engellilik artık yalnızca tıbbi ya da sosyal yardımlarla ilgili olmaktan çıkarak toplumsal baskı ve engel biçimi olarak yeniden tanımlanmıştır. Sosyal model ile başlayan engellilik tanımındaki dönüşüm ile engellilik, bireysel bir problem olarak kabul edilmeyerek engelli bireyleri yaşamda engelli kılan unsurlar konusunda topluma ait rol ve sorumluluklar da sorgulanmaya başlanmıştır (Ardahanlıoğlu, 2022, s. 32). Sosyal model, tıbbi modelden bu noktada da keskin bir şekilde ayrılarak engelliliğin bireysel oluşuna ve engelli bireylerin “hasta” olarak kabul edilip tedavi edilmeye çalışılmasına ve toplumdan dışlanmasına karşı çıkmaktadır (Güloğlu, 2021, s. 294).

UPIAS’ın metninden yola çıkarak engelliliği bireysel ve sosyal olarak ayıran Mike Oliver, bu yaklaşımı “engelliliğin sosyal modeli” olarak tanımlamıştır. (Finkelstein, 1983, s. 2). 1980’li yıllarla birlikte Mike Oliver ve Finkelstein’in engellilerin karşılaştıkları sorunlar ve maruz kaldıkları toplumsal baskılar hakkındaki çalışmaları ile sosyal model üzerine çalışmalar hız kazanmıştır (Shakespeare, 2011, s. 52).

Sosyal model, bireylerin fiziksel farklılıklarını insan doğasının bir parçası olarak kabul eder ve farklılıkları bir sapkınlık olarak görmez. Bireyler arası farklılıklar, birini diğerinden üstün ya da aşağı kılmaz; dolayısı ile engellilik kaynaklı güç ya da zorbalık davranışları oluşturmaz (Cantürk, 2017, s. 56).

Engellilik anlayışını yeniden şekillendiren sosyal model yaklaşımı; engellilerin ve engelli olmayan kişilerin düşünce biçimlerinin ve engellilik algısına yönelik sosyal ve kültürel ifadelerin değişmesine öncülük ederek engelliliği tanımlamada biyolojinin önemini azaltmış ve engelliliği kişinin sosyal çevresindeki yetenekleri ve kazanımları ile ilişkilendirerek ele almıştır. Sosyal modelin en çok üzerinde durduğu nokta, engelliliğin kabulüdür. Engellilik inkar edilmemeli ya da reddedilmemelidir. Engellilik, toplumun başarısızlığı ile ilgilidir ve bu başarısızlık toplumda engellilere yönelik ayrımcılığın var olması ve sürmesi kaynaklıdır (Burcu, 2006, s. 71).

Sosyal modele göre; engelliler modern kapitalizm kaynaklı dışlayıcı ve ötekileştirici zorluklarla baş etmek zorunda kalmaktadır ve sosyal yapının toplumun tümünü kapsayan eşitlikçi unsurlarla yer değiştirmesi gerektiği vurgulanmalıdır. Burada çözüm yalnızca ekonomik değildir ancak ekonomik engeller tüm sorunlar üzerinde etkili görülebilir. Toplumsal ve politik yaşam engelli bireyler için öylesine eşit değildir ki bazı durumlarda engelliler zorlandıkları ve rahatsız oldukları şeyleri ve ihtiyaçlarını dahi dile getirememektedir. Evler, iş yerleri vb. yapıların fiziki koşulları, engelliler göz önünde bulundurulurken planlanmamaktadır. Hareket sağlanamayan bu yapılar nedeni ile engelli bireyler okula, işe ve diğer toplumsal aktivitelere katılım sağlayamamakta; bunun sonucu olarak da toplumdan dışlanmakta ve toplum içindeki pozisyonları zayıf kalmaktadır (Morris, 1993, s. 152). Bu noktada sosyal model; hem bireysel olarak engellilerin hareketi içinde hem de engelli bireylere yönelik sosyal politikalarda etki göstermeye başlamıştır. Sosyal model, son zamanlarda engel, engellilik ve engellileştirme kavramları arasındaki ilişkiyi açıklama ve kapsayıcılığı ile genel kabulleri açısından eleştiri almaktadır. Bu eleştirilerin temelinde; engellilik ve engellileştirme kavramlarının her ikisinin de toplum tarafından oluşturulduğu ve bu iki kavramın birbiri ile çelişkili olmadığı düşüncesi yer almaktadır. Bu eleştiriye getirenler, toplumsal bariyerlerin olmaması durumunda engelliliğin daha az olacağını ancak aynı şekilde engelliliğin olmaması durumunda da engellenmişliklerin de daha az olacağını savunmaktadır (Burcu, 2015a, s. 33).

Ayrıca; sosyal model toplumun engelleyici özelliğine vurgu yaparak bedensel ve toplumsal olan arasındaki ayrımı tekrar üretmekte ve bu defa tamamen bedeni göz ardı ederek sadece çevresel bir durum olarak engelliliği açıklamaktadır (Yardımcı, 2015, s. 12).

Bu modele getirilen bir diğere eleştirisi ise; sosyal model yaklaşımınca engelliliğin tıbbi bir durum olarak görülmesi eleştirilirken engelli bireylerin sağlık sigortası, gelir desteği, sosyal güvenlik hizmetleri gibi engellilikleri ile alakalı hizmetlerden faydalanabilmeleri için tıbbi evrak ve raporlara ihtiyaç duymakta olduğudur. Bu noktada tıbbi ve sosyal modelin etkileşim içerisinde olmaları önemlidir (Burcu, 2015a, s. 33).

Shakespeare (2011, s. 55-57) ise; sosyal modeli 4 ana noktada eleştirerek sosyal modelde yeti yitimi gerçeğinin göz ardı edildiğini, engellilerin dezavantajlı konumda olduklarının ve toplumsal olarak baskıya uğradıklarının direkt olarak kabul edilmiş olduğunu, engellilik ile yeti yitimi arasındaki farkın gündelik hayatta belirgin olmadığını ve pratikte bu kavramların iç içe geçmiş halde olduğunu ve son olarak engelli bireylerin olmadığı bir dünyanın mümkün olmadığını belirterek sosyal modelin engellilerin yaşamlarını açıklamakta ve anlamakta artık yeterince yardımcı olamaması, toplumsal dışlanmışlığı açıklamakta ve bu durumla baş edebilmekte uygun ve yeterli bir araç olamaması ve oluşturduğu ayrılıkçı haldeki kimlik siyaseti gibi sebepler ile engellileri ve engelliliği tanımlamada sosyal modelin artık yeterli olmadığını ve bunun için daha karmaşık ve farklı yaklaşımlara gerek olduğunu ifade etmektedir.

Burcu tarafından sosyal modele getirilen bir diğere eleştirisi ise; sosyal modelde engellilerin engellilik türlerinin farklılıklarının görmezden gelindiğine yöneliktir. Bu noktada engelliliği açıklamak üzere sosyal model yaklaşımının yerine Marksist, sosyal inşacı ya da eklektik ve radikal bir model önermektedir (Cantürk, 2017, s. 59)

1.5.4. Engelliliği Açıklamaya Yönelik Geliştirilen Alternatif Modeller

Zaman içerisinde engellilik konusunu iki ana modelin yanı sıra farklı kavramsal çerçevede ele alan ve açıklamaya çalışan yaklaşımlar geliştirilmiştir. Biyopsikososyal model, atıf modeli ve kişisel trajedi modeli adlı bu alternatif modellerin ortak özelliği engelliliği sosyal model perspektifi ile anlamaya çalışmalarıdır. Bu 3 model de sosyal modelin temel düşüncelerinden hareketle gelişmiş ve bu noktada sosyal modelin alt dalları olarak nitelendirilmişlerdir (Burcu, 2015a, s. 35).

-Biyopsikososyal Model

Bu modelin temel sayıltıları büyük oranda tıbbi modele dayansa da engelliliğin açıklamasında kullanılan tıbbi söylemin yanı sıra engelliliğin sosyal bağlamı da göz ardı

edilmemektedir. Bu yaklaşıma göre engellilik; bireysel bir mesele olarak algılansa da diğer yandan sosyal adalet konusunun üzerinde de durulmaktadır. Burada; engellilerin niteliklerinin değil engel durumları göz önünde bulundurularak engellilerin yaşı, cinsiyeti, etnik kimlikleri, yaşam tarzları ve deneyimleri gibi kişisel özellikler ile toplumsal hayata tam adaptasyonlarına engel olan unsurlar ve bu engelleri ortadan kaldıracak etmenler ele alınır (Burcu, 2015a, s. 35).

-Atıf Modeli

Atıf modelinde; engellilik suçlu ilan etme ve kurban atıfları üzerinden engellilik durumları açıklanmaya çalışılmaktadır. Engelliliğin nedenleri araştırılırken bireyde veya ailesinde hata aranır ya da engellilik ahlaki değerler ve sorumluluklar çerçevesi ile değerlendirme yapılır. Atıf modeline göre; engelli olma sebebine göre birey kurban, suçlu ya da kahraman olarak adlandırılabilir. Bu noktada tıpkı biyopsikososyal modelde olduğu gibi engellilik bireyselleştirilerek kamusal bir problem olarak gösterilmez (Burcu, 2015a, s. 36).

-Kişisel Trajedi Modeli

Bu modele göre engellilik; trajik ve olumsuz bir yaşam olarak kabul edilmekte, engellilik halinin üzücü bir durum olduğu savunulmaktadır. Bu durumun tek çözümü ise ekonomik desteği artırmada yatmaktadır. Finansal desteğe sahip olan engellilerin kendilerini dezavantajlı, dışlanmış ya da ikinci sınıf vatandaş olarak görmeyeceği savunulur.

Kişisel trajedi modeli; engeli kişisel bir farklılık ve kusur olarak kabul ederken engelliliği ise bu bireylerle toplumun birbirlerine adapte olamayışı olarak açıklar. Engellilik hali, sorunların ve psikolojik açıdan uyumsuzluğun mutlak sebebidir (Fox, Prilleltensky, & Austin, 2012, s. 331). Engelli bireyler, önce hatırlanabilir bir durumda olabilmeleri için mücadele etmek zorundadırlar ki sonrasında kendilerini engelli kılan toplumsal organizasyonlara baş kaldırabilecek noktaya gelebileceklerdir. Bu yaklaşıma göre engelliler; toplumda her alanda dışlanmaktadır ve onlara yönelik ön yargıların giderilmesi gerekliliği ihmal edilmektedir (Burcu, 2015a, s. 36).

1.6. Sosyolojik Kuramların Engellilik Açıklamaları

Engellilik hakkında yapılan araştırmalarda sosyolojik yaklaşımlar sundukları alternatif bakış açıları nedeniyle oldukça önemlidir. Engellilik sosyologları, araştırmaları ve kavramsallaştırmayı engelli bireyler ve engelli olmayan bireyler arasındaki eşit olmayan

güç ilişkilerini oluşturan ve sürdüren sosyal yapı unsurlarını ve bu unsurların süreçlerini anlayabilmek ve açıklayabilmekte kullanılmaktadır (Burcu, 2015a, s. 44).

Bu kapsamda engellilik tartışmaları; sosyolojik ana akımlarca “sosyal devlet, bağımsız yaşam, toplumsal baskı, dışlanma, engelliliğin meşrulaştırılması, ayrımcılık ve güç gibi kavramlar çerçevesinde ele alınmıştır. Temel sosyolojik kuramların her biri engeli ve engelliliği sosyal anlam odağında tartıştığı ve her kuramın farklı çözümlerinin bulunduğu görülmektedir (Burcu, 2015b, s. 327).

1.6.1. Yapısal-İşlevselci Yaklaşım Göre Engellilik

Yapısal-işlevselci yaklaşımın köklü temelleri Durkeim tarafından atılmış; Durkeim sosyal etkileşim biçimlerini tanımladığı “mekanik dayanışma” ve “organik dayanışma” sınıflandırması ile endüstri öncesi toplumlarla endüstrileşmiş toplumların temel ayrımlarını ortaya koymuştur. Sosyal işbölümünde benzer rolleri “mekanik dayanışma” temelinde karakterize eden Durkeim, endüstrileşme ile birlikte bireylerin benzer rollere sahip olunan gruptan işbölümü ile ayrılarak bireyselleşmeye gittiğini, “organik dayanışma”nın hakim olduğu bu toplumlarda bireylerin işbölümü vasıtasıyla birbirine bağlandığını ifade etmektedir. Bu noktada; bireyin dayanışma ağı içerisinde rolünü yerine getirememesi toplumdaki diğer üyelerden ayrılmasına neden olmaktadır (Burcu, 2015a, s. 45).

Durkeim; dayanışmayı normal ve çalışabilir bireyler arasındaki ilişki olarak ele alarak bireyi toplumdaki işlevini yerine getiren bir öge olarak tanımlamıştır. Bu düşünceden hareketle; engelli bireylerin engel türü ve engellilik derecesine göre topluma farklı düzeylerde katılabilme imkanı vardır ancak bu engelli azınlığın çıkarları engelli olmayan bireylerin çıkarları gibi gözetilmeyecektir. Engelli bireyler, toplum içinde engel durumlarından ötürü dezavantajlı bir konumdadırlar ve toplum tarafından olumsuz bir bakış açısına ve etiketlemelere maruz kalmaktadırlar (Topliss, 1982, s. 111).

Bu yaklaşımın çıkış noktası biyolojidir. İnsan vücudunun organizmasının uyum içerisinde işleyişi, toplumu oluşturan sistemlerin birbiri ile uyumlu işleyişine benzetilir ve toplumu oluşturan bu öğelerden birinin işlevini yerine getirememesi durumunda toplumsal düzenin bozulacağı belirtilir (Tezcan, 2015, s. 10).

Parsons’a göre sorunun giderilebilmesi ve sistemin düzenli bir şekilde işleyebilmesi için farklı toplumsal birimlerin çeşitli sorumluluklar üstlenmesi gerekmektedir. Bu noktada

engelli bireylerin kendilerini hasta olarak kabul ederek tedavi olmayı istemeleri ve bunun için çaba göstermeleri; tıp uzmanlarının ise bu sorunu gidermek için gerekli görev ve sorumlulukları üstlenmeleri gerekmektedir (Şenol & Canbolat, 2022, s. 151).

Yapısal-işlevselci yaklaşım engelli bireyi makro bir çerçevede işlevler, değerler, roller, statüler ve sorumluluklar çerçevesinde ele almaktadır. Engelli bireylerin toplumdaki dezavantajlı ve olumsuz konumlarında sosyal düzenlemelerin etkisi araştırılır. Engelli bireylerin toplum içindeki bu olumsuz algısının değişmesi için aile, iş, eğitim gibi alanlarda değişim gerektiği savunulur (Burcu, 2015b, s. 327).

Bu yaklaşıma göre engellilik bir sapma olarak değerlendirilir ve engellilik bireyin kişisel hareket sınırlılıkları ile sosyal hayata katılım sınırlılıkları arasındaki etkileşimle açıklanır. Yani engellilik durumu; bireyin biyolojik olarak yeterlilikleri ile toplumun değerlerinin, kimlik tanımlamalarının, bireysel rollerden beklentilerinin ve çevresel faktörlerin kesişimine göre şekillenir (Açıkgöz & Özil, 2023, s. 78).

1.6.2. Çatışmacı Yaklaşıma Göre Engellilik

Çatışmacı yaklaşıma göre toplum; ırk, sınıf, cinsiyet gibi alanlar arasında var olan eşitsizlikler sebebi ile bir çatışma ortamıdır. Toplumda çatışan çıkarlar; bireyler ve kurumlar arasında eşitsizliklere ve çatışmalara sebep olmaktadır. Bu yaklaşıma göre engellilik ise; kaynaklar, güç ilişkileri, kurumsal engellemeler ve eşitsizlikler üzerinden açıklanmaya çalışılmaktadır (Burcu, 2015a, s. 49).

Çatışmacı yaklaşım toplum; kısıtlı kaynaklara ulaşabilmek için birbiri ile çatışma içerisindeki parçalardan oluşmaktadır ve bu kaynakların toplumsal gruplara eşitsiz bir şekilde dağıtıldığı düşünülür. Bu bağlamda hasta olma ve sağlık hizmetlerinden faydalanmada da eşitsizlikler söz konusudur (Şenol & Canbolat, 2022, s. 152).

Marx ve Engels “The Condition of the Working Class in England”(1844-1845) adlı eserlerinde fabrikalaşma süreci ile işçilerin görünümünde oluşan deformasyon ve şekil bozukluklarını ele almışlardır. Böylelikle fabrikalarda çalışma ortamının ve şartlarının işçileri engelli hale getirebildiği gerçeği ile de ilgilenmişlerdir. Marx ve Engels’ten sonra işçilerin sakatlıkları ile ilgilendiği çalışmalarında Hannigton; çalışan genç engellilerin fiziksel engelleri sebebi ile gençliklerine ve geleceklerine dair umutlarının engellendiğini ifade etmiştir. Gramsci ise engellilik ve bağımlılık kavramlarını endüstriyel kapitalizmin sosyal yaratılışı şeklinde açıklamıştır. Finkelstein da engelliliği endüstriyel Batı

toplumunun bir sonucu olarak görmekte ve Batı'nın kapitalist toplumlarında bir "engellilik paradoksu"nun oluştuğunu ifade eder. Buna göre engellilik bir yandan kişisel bir trajedi, pasivize ve bağımlı bir konum olarak bir yandan da sosyal olarak ayrımcılık, kısıtlama ve sınırlama olarak ortaya çıkmaktadır. Oliver ise merkezine metafizik ve teolojiden bağımsız inançlar ve değerler sistemi olarak tanımladığı "ideoloji" kavramını alan argümanı ile engelliğin yaratılmasına materyalist bir açıklama getirir. Çalışmalarında; engelliliğin sebep olduğu sosyal ve materyal anlamında avantajlı durumun, kişinin kendi ideolojileri ve tıbbi olarak rehabilitasyonu ve tedavisinin çevresinin ideolojisi ile alakalı olduğunu savunur. Oliver'a göre engelliler de sisteme ait birer parçalardır ve sistemin bütünlüğü için faydalıdırlar. Abberley ise; çatışmacı yaklaşıma göre tarihsel süreç içerisinde engelli bireylerin sorunlarının incelenmesinde engelliliğin sosyal anlamda üretilmesi ve bugünün engelli birey tanımı olmak üzere 2 temel nokta üzerinde durulduğunu ifade eder (Burcu, 2015a, s. 50-51).

Çatışmacı yaklaşım; engellilerin üretim sürecinde üstlendiği rol ile toplumsal olarak kabul edilebileceğini savunur ve engellilerin üretim sürecinde yer almamalarının yabancılaşmaya sebep olacağı düşünülür (Burcu, 2015b, s. 328).

1.6.3. Sembolik Etkileşimci Yaklaşıma Göre Engellilik

Sembolik etkileşimci yaklaşıma göre toplum; birbiriyle çakışan rollerin oluşturduğu bir ağdır. Toplumsal düzen ise çeşitli işaretler ve semboller aracılığı ile iletişim kurabilen bireylerin bu sembol ve işaretlere dair ortak ve aynı anlamları benimsemeleriyle oluşan etkileşim halidir. Bu yaklaşıma göre toplum, bir durumu sapkın ya da sorunlu olarak etiketler ve bu durum ya da davranış toplum içinde bir probleme dönüşür. Ancak bu etiketleme durumu 2 sorunu da beraberinde getirmektedir. Bunlardan ilki güçlü olan grubun diğer grup üzerinde güç uygulama ve bu gruba karşı ayrımcılık uygulama potansiyelinin oluşudur. Diğer ise sorunlu ya da sapkın olarak görülen grubun bu etiketleme sonucunda bu etikete ait davranışları benimseyerek bu sapkın olma durumunun artması ihtimalidir. Bu sebeplerle sembolik etkileşimci yaklaşıma göre toplumsal problemlerin çözümü öncelik olarak sapkın tanımının değiştirilmesi ile olabilecektir (Burcu, 2015a, s. 52).

Bu yaklaşım; bireyler arası kurulan iletişimin düzenli ve sağlam olması ve etkileşim ağına dahil olmak kişinin benliğini koruyabilmesi için şarttır. Engelli bireylerin ise engelli

olmalarından dolayı sosyal etkileşim ağına dahil olan anlamlı ilişkilerin dışında tutulmaları onların normal bir birey olma arzularını zedelemekte ve engelli bireyleri toplum içinde edilgen kılmaktadır (Şenol & Canbolat, 2022, s. 152)

Bu düşünceden hareketle önceleri bireysel olarak kabul edilen engellilik kavramı; birey, bireyin engel durumu ve bireyin içinde bulunduğu çevre arasında oluşan etkileşim üzerinden açıklanmaya ve engelliliği yaşayan bireylere yönelik kültürel ve sosyal açıdan hangi anlamların yüklendiği ele alınmaya çalışılmıştır. Böylece sembolik etkileşimci yaklaşım üzerinden sosyologlar, hem engele ya da hastalığa yönelik toplumsal tepkilerin nitelikleriyle hem de engelli bireyler için oluşan sonuçlara odaklanmışlardır (Burcu, 2015b, s. 328).

1.6.4. Sosyal İnşacı Yaklaşım Göre Engellilik

Sosyal model çerçevesinde gelişen sosyal inşacı yaklaşımda engelliliğin nasıl tanımlandığı ve engellilikle ilgili görüşlerin ortak duygu ve düşünceler, pratikler ve uzmanlar aracılığı ile şekillenme süreci üzerinde durulmaktadır (Burcu, 2015b, s. 328).

Sosyal inşacı yaklaşıma göre engellilik kavramının temelleri biyolojik faktörler ve sosyal anlamlandırmalara dayanmaktadır. Bireyde var olan yeti yitimi ya da işlev bozukluğundan doğan fiziksel kısıtlılıklar, fiziksel yapılarda mevcut yetersizlikler ve sosyal yapıda bulunan olumsuz nitelikte anlamlandırmalar ile birey için engele dönüşmektedir. Fiziksel olarak engelli olan bireyler, sosyal yapı içinde tekrar inşa edilmekte ve koşullu bedenlere dönüşmekte, sonuç olarak toplumdan dışlanmış bir duruma düşmektedirler (Şenol & Canbolat, 2022, s. 153).

Bu yaklaşım; öncelikle bedenlerin sosyal olarak inşa edilmiş olduklarını kabul ederek engelliliği tanımlamaya çalışır. Bedenin inşasında biyolojik faktörlerden çok sosyal tutumların ve kurumların etkili olduğu savunulur (Burcu, 2015a, s. 56).

Sosyal inşacı yaklaşımda bedenin inşa süreci, zayıf ve güçlü inşalaştırma olarak ayrılaştırılmıştır. Zayıf inşacılık, insanların kendilerinden farklı insanları nasıl dezavantajlı duruma düşürerek mağdur ettiklerini düşünmede sağduyulu bir yaklaşım oluşturmaya çalışmaktadır. Burada bireylerin birbirinden farklı oldukları algısına sahip oldukları ancak bu algının kendilerinden farklı olan bireyler için baskı unsuru oluşturduğunun farkında olunmadığı savunulur. Güçlü inşacılık ise ırk, toplumsal cinsiyet ve yeterlilik gibi kavramların açıklanmasında temsilin kendisini en önemli güç olarak

gören dilbilimsel bir modele dayanmaktadır. Bu düşünceye göre, bedenin kendi temsilini belirlemesi imkansızdır çünkü toplumsal simgelerin bedenden önde geldiği ve bunda dilsel söylemin etkili olduğu öne sürülür (Burcu, 2015a, s. 57).

Sosyal inşacı yaklaşımda bir şeyin inşa edildiğini söylemek yerine o şeyin nasıl inşa edildiği üzerinde durulmaktadır. Buradan hareketle engelli birey ve engelliliğin toplumsal olarak inşa edilme süreci açıklanmaya çalışılmış; bu inşa sürecinde kültürün önemli bir rolü olduğu kabul edilerek engelli bireylerin kişisel deneyimlerinin engelleri anlamının en kolay yolu olduğu düşünülür. Engelliliğin kültürel olarak inşa edildiği ve hem engelli bireylere hem de engellere atfedilen kültürel anlamların toplumdan topluma farklılık gösterdiği savunulur (Burcu, 2015a, s. 59).

1.6.5. Postmodern Yaklaşım Göre Engellilik

Postmodern yaklaşıma göre toplumsal baskı, engelli bireyler toplumu yaratmıştır ve bu toplum birbiri ile ilişkisi olmayan yabancı bireylerden oluşmaktadır. Endüstrileşme ile birlikte batı toplumlarında ortak ilişki biçimleri kurulmuş olsa da dünya genelinde hızla artan nüfus, hızla küreselleşen dünyada paradoksal olarak bireysel farklılıkları daha çok ön plana çıkarmıştır.

Postmodern yaklaşım özellikle dil ve söylemin yanı sıra kimlik, kimlikleri tanımlama ve anlamları konuları üzerinden hareket eder. Bu yaklaşıma göre anlam, karışık değildir. İnsan söyleminin sürekli geliştiğini ve dolayısıyla sürekli olarak yeni anlamlar üretildiğini savunur. Anlam; zamandan zamana, insandan insana göre değişmektedir. Bu noktada engelliliğin anlamı ile alakalı 2 bağlamın söz konusu olduğu ifade edilir. Biri engel durumunun profesyonel tanımı, diğeri ise o engel durumuna sahip azınlık bireyler için kullanımdır. Bu iki anlam, geniş bir düzlemde oluşur ve birbirinin yerini alan anlamlar olarak düşünülmemelidir (Burcu, 2015a, s. 64).

Bu yaklaşıma göre engelli bireyler ne türde engele sahip olduklarının bir önemi olmaksızın engelliliğe yönelik gücün baskılarını reddederler. Foucault, bu güce engelli bireyleri onların beden ve genetik durumlarına göre kurumlaştıran egemen güç demektedir. Postmodern yaklaşım; engellilik konusunda sosyal modeli reddetmez, sosyal modeli destekleyerek toplum ve birey arasındaki ilişkiyi bulma arayışındadır. (Burcu, 2015a, s. 66).

Postmodern yaklaşımın argümanlarından bireycilik ve çoğulculuk; aslında bireyleri tek tipleştirmekte ve bireylere tüketim kültürü normlarını dayatmaktadır. Premodern dönemde beden gücüne dayalı üretim sisteminde kendisine yer bulamamış fiziksel engelli bireyler, beden inşalarının temel eyleminin tüketim olamaması sebebi ile postmodern dönemde de koşullu beden kimliği adı altında toplumdan dışlanmaya devam etmektedir (Şenol & Canbolat, 2022, s. 153)

1.6.6. Feminist Yaklaşım Göre Engellilik

Feminist yaklaşımda engellilik konusunda; engelli kadın bireylerle ve engelli kadın bedenleri üzerinde çalışılmıştır. Bunun en önemli nedeni olarak engelli kadın bireylerin engelli olmayan kadın bireylere göre çok daha farklı sorunlar yaşamaları gösterilmektedir. Feminist yaklaşıma göre engellilik; eksikliği değil farklılığı ifade eder ve engelliliğe yönelik aşağı görme davranışının doğal olmadığı savunularak politik olarak eşitliğe vurgu yapılır. Bu yaklaşımda engelliliğin sosyal ve kültürel olarak inşa edildiği, beden inşasında sosyal tutumların ve kurumların biyolojik olgulardan daha fazla etkili olduğu düşünülür (Burcu, 2015a, s. 67).

Feminist yaklaşımda toplumsal cinsiyet normlarının hem kadına hem de engelli kadına anormal ve hasta olarak baktığı, hastalık olgusunun ise kadınsılaştırıldığı öne sürülür. Anormal olarak görülen bu kadın ya da engelli kadın bedeninin kontrol edilmeye çalışılması sadece kültürel ve sosyal söylemlerce değil, tıbbi müdahaleler ve görünüm şekilleriyle de gerçekleştirilmektedir. Burada amaç, engelli kadın bedeninin görünüşündeki bozukluğu ve sıradışılığı düzeltmek ve onu toplumsal cinsiyet ve “sağlıklı” standartlarına uydurabilmektedir (Garland-Thomson, 2011, s. 529-530).

Bu noktada hem kadın birey hem de engelli kadın birey olarak çifte dezavantaj yaşadığı söylenebilen engelli kadın bireyler, kendilerine atfedilen geleneksel toplumsal cinsiyet rollerinin gereklerini yerine getirememelerinden dolayı daha kolay ve daha fazla koşullu beden kimliği ile toplumsal ayrımcılıklara ve dışlanmalara maruz kalmaktadır (Şenol & Canbolat, 2022, s. 153).

Feminist yaklaşım; engellilik konusunun tanımlanmasında tıbbi modeli eleştirmektedir. Tıbbi modelin, engellilik halini tıbbi tedaviler yoluyla tamamen ortadan kaldırma ya da en aza indirme amacını reddeder çünkü bu amacın altında sağlıklı ve normal olan bedenin sosyal ve kültürel olarak oluşturulmuş standartları yatmaktadır. Buna karşın feminist

yaklaşımın argümanları sosyal modelin kabulleri ile uyumludur. Sosyal modelin engelliliği, engelli bireylerin baskı altında tutan değerler sistemi olarak tanımlaması feminist yaklaşımla örtüşmektedir ancak diğer taraftan feminist yaklaşım; sosyal modeli engelli kadın bireylerin yaşadıkları sorunları tanımlamada yeterli olmadığı ve açıklamalarında bedeni göz ardı etmesi sebebi ile eleştirmektedir. Sosyal modelde engelliliğin sosyal inşası üzerinde durulmakta iken engeli bulunan kadın bedeninin biyolojik ve sosyal gereksinimleri göz ardı edilmektedir (Burcu, 2015a, s. 69).

Tüm bu sosyolojik yaklaşımların engelliliği tanımlama biçimlerine bakıldığında; hastalığı ve engelliliği bir sapma olarak, “normal” olanı ise “sağlıklı olan” olarak gören ve dolayısıyla çıkış noktası biyoloji olan yapısal-işlevselci yaklaşıma göre engelliliğin tıbbi modeldeki engelli tanımıyla örtüştüğü görülmüştür. Tıpkı tıbbi modelde olduğu gibi yapısal-işlevsel yaklaşımda da engellilik tedavi edilmeli, engelliler de gönüllü olarak tedavi olmayı ve “normal ya da normale yakın bir birey” olmayı kabul etmelidir.

Bunun yanında engelli ve engelliliğin ele alınışında sosyal model yaklaşımı ile en yakın prensipleri savunan yaklaşımın ise sembolik etkileşimci yaklaşım olduğu ortaya çıkmıştır. Toplumun bir durumu “sorunlu” ya da “sapkın” olarak etiketlemesi ile problem haline getirdiğini savunan bu yaklaşımda; engellilik olgusu kimlik, etkileşim, toplumsal tutum, etiketleme ve çevre unsurları çerçevesinde değerlendirilmektedir. Engellilik bağlamında hastalığa/engele yönelik toplumsal tutumun özellikleri ve bu tutumun bireyler üzerinde ortaya çıkardığı sonuçlar üzerinde çalışılmıştır. Burada tıpkı sosyal model yaklaşımında olduğu gibi engelliler, çevre ile aralarındaki etkileşimle değerlendirilmiş; engelliğe sosyal ve kültürel olarak nasıl anlamlar yüklenildiği ile ilgilenilmiştir.

Sembolik etkileşimci yaklaşımın “engellilik sorununun” çözümüne getirdiği öneri de sosyal model yaklaşımı ile örtüştüğü görülmüştür. Sembolik etkileşimci yaklaşıma göre, toplumsal problemlerin çözümü “sapkın” ya da “normal olmayan” tanımının değiştirilmesinden geçmektedir. Sosyal model de buna benzer şekilde engelliliğin ve engellilerin yaşadıkları sorunların toplum tarafından oluşturulduğunu ve bu sorunun ortadan kaldırılabilmesi için toplum nezdinde engelli tanımının değişmesi gerektiğini savunmaktadır.

2. BÖLÜM: SOSYAL MODELİN TOPLUMSAL GETİRİSİ: ENGELLİ FARKINDALIĞI

Ülkemiz de dahil olmak üzere dünya genelinde çok eski zamanlardan bu yana engelli bireylere karşı takınılan olumsuz, ötekileştirici, dışlayıcı ve aşağılayıcı tutum ve davranışlar; yakın zamanda engelliğin tanımlanmasında baskın model olan tıbbi modelin yerini sosyal model anlayışına bırakmaya başlamasının sonucunda insan haklarına verilen değerin artması, eşitlik, adalet gibi kavramların toplumda daha çok yer bulması, özellikle 2. Dünya Savaşı sonrasında artan iş gücü ihtiyacı gibi iktisadi sebepler ile birlikte değişmeye ve bu davranışların yerini engelli bireylere karşı hassasiyet ve farkındalık almaya başlamıştır.

Goffman, maruz kaldıkları toplumsal ve kültürel bakış açıları ile engelli bireylerin toplum içerisinde “dikkate alınmayan, itibar edilmeyen, önem verilmeyen ve ikinci planda görülen” olarak etiketlendiklerini ifade etmektedir (Burcu, 2015a, s. 136).

Türkiye’de engellilerin içinde buldukları durumun anlaşılması amacıyla yapılan çalışmalardan “Türkiye’de Özürlü Birey Olma: Temel Sosyolojik Özellikleri ve Sorunları Üzerine Bir Araştırma” (Burcu, 2006, s. 238) ve “Türkiye’de Engelli Bireylere İlişkin Kültürel Tanımlamalar: Ankara Örneği” (Burcu, 2011, s. 51) gibi araştırmaların verilerine göre engelli bireyler, engelli olmayan bireyler tarafından “acınan, dışlanan, reddedilen, alay edilen, yetersiz görülen ve küçümsenen” olarak görüldüklerini belirtmişlerdir.

Sosyal model anlayışının bir getirisi olarak engelli bireylerin toplumsal yaşantının içerisinde daha görünür olmaya başlamaları, haklarını koruyucu bazı yasa ve sözleşmeleri de beraberinde getirmiştir. Bilhassa 20. yüzyılın ikinci yarısı ile birlikte hükümetler ve uluslararası kuruluşlar, sosyal politikalar ve yasal düzenlemeler ile engelli bireylerin hayata tutunmalarını, toplumda her anlamda görünür olabilmelerini, temel insan haklarından yararlanabilmelerini ve üretken ve mutlu bireyler olarak ülkelerine katkıda bulunmalarını sağlamayı hedeflemişlerdir (Blau & Abramotvitz, 2003, s. 280-282).

Böylece engellilerin eğitim, sağlık, sosyal güvenlik, istihdam ve sosyal yaşamlarında fırsat eşitliği yaratılmasına vurgu yapan farklı politikalar geliştirilmiştir.

Bu bölümde; sosyal model yaklaşımının etkisiyle engelli bireylere yönelik farkındalık düzeyinin değişimi ile birlikte engelli bireylerin sahip olmaya başladıkları hak ve

özgürlükler ile birlikte kendilerine yöneltilen toplumsal algı ve düşüncelerin değişim süreci; yasal gelişmeler, sosyal gelişmeler ve bunların dışında kalan diğer uygulamalar başlıkları altında incelenmeye ve ele alınmaya çalışılmıştır.

2.1. Engelli Farkındalık Hareketinin Yasal Zeminde Gelişimi

Engelsiz bir bireyin bağımsız, sağlıklı ve insan haklarından tam faydalanabildiği bir yaşam sürdürebilmesi ve herhangi bir engeli olmayan gerçek kişilerin engellilik durumunda ihtiyaç duyacakları tüm sağlık hizmetlerinin sunulması için gerekli tesislerin oluşturulması gerek uluslararası belge ve sözleşmelerde gerekse ilgili yasal düzenlemelerde bir hak ve zorunluluk olarak kabul edilmiştir.

Bu bağlamda İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi, BM Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi, Avrupa Sosyal Şartı ve Avrupa Birliği Temel Haklar Şartı sağlık hakkını ayrıntılı olarak düzenleyen önemli uluslararası belgelerdir (Bozkurt, 2008, s. 14). AB tarafından 1997’de imzalanan ve 1999’da yürürlüğe giren Amsterdam Anlaşması’nda yer alan 13. maddede yer alan “Cinsiyet, ırk ya da etnik köken, din ya da inanç, engellilik, yaş ya da cinsel tercihe dayalı olarak karşı karşıya kalınan ayrımcılıkla mücadele konusunda gerekli tedbirleri alır” ibaresi ile engelli bireylerin, yaşadıkları dezavantajlı durumlara karşı korumaya alınması amaçlanmıştır (Tellioğlu, 2019, s. 169).

2008 yılında yürürlüğe giren BM Genel Kurulu Sözleşmesi’nde; engellilerin insan hak ve özgürlüklerinden tam ve eşit olarak yararlanmalarını ve engellilere insan olarak saygılı davranmalarını sağlayan hükümler bulunmaktadır.

Engelli hakları ve engellilere yönelik erişilebilirlik hizmetleri konusunda oldukça duyarlı ve etkili çalışmalara imza attığı bilinen İspanya’da 1978 yılında kabul edilen İspanya Anayasası’nın ilgili maddeleri ile kamu kurumlarına, engelli bireylerin toplumdaki diğer tüm bireylerle aynı imkanlara sahip olması ve engelli bireylerin ihtiyaç duydukları bakım, rehabilitasyon ve her türlü yardım ve desteği sağlaması konularında sorumluluk yüklenmiştir.

Fransa’nın kabul ettiği 1975 tarihli " Engelli Bireylerin Oryantasyonu Hakkında Yasa" ise engelliler için istihdamı, eğitimi ve erişilebilirliği teşvik etmeyi amaçlamaktaydı.

Engelliler hakkında oluşturulan bu Kanun’u 2005 yılında kabul edilen “Engellilerin Eşit Haklar, Fırsatları, Katılımı ve Vatandaşlığına İlişkin Yasa” takip etmiştir. Bu yasa ile, bir önceki yasadan farklı olarak engelli bireylerin haklarını aramaya ve savunmaya, aynı

zamanda engelli bireylerin topluma karışabilmelerini sağlamaya yönelik bir misyon üstlenilmiştir (Tellioglu, 2019, s. 173).

İngiltere’de de 1960’lı yıllarla birlikte “İngiltere İşitme Engelliler Derneği” ve “Görme Engellilerin Ulusal Ligi” adlı oluşumlarla engelli bireylere yönelik yasal gelişmelerin gerçekleştiği görülmektedir. Bu toplulukları 1972 yılında kurulan “Engelli İttifakı” takip etmiş, 1995 yılında da “Engelli Ayrımcılık Yasası” yürürlüğe girmiştir. 2005 yılında kabul edilen “Engelli Ayrımcılıkla Mücadele Yasası” ile 1995 tarihli “Engelli Ayrımcılık Yasası”nda engelliler adına iyileştirmeler gerçekleştirilmiştir.

Son olarak 2010 yılında yürürlüğe giren “Eşitlik Yasası” ile engelli bireylerin toplumun diğer tüm fertleri ile eşit şartlarda yaşaması ve aynı imkanlardan eşit düzeyde faydalanabilmesi amaçlanmıştır (Tellioglu, 2019, s. 175).

Almanya ise, engelli haklarına verilen önemin çok yüksek olduğu ve engellilere yönelik politikaların yakından izlendiği bir diğer ülkedir.

Almanya’da da 1949 yılında kabul edilen “Federal Cumhuriyet Anayasası”nda engelli bireylere yönelik “Engelliliği yüzünden de kimse dezavantajlı olamaz.” ibaresi yer almıştır.

Bunun yanı sıra 1986 yılında ağır engelli bireylerin ekonomik ve toplumsal alanla entegrasyonunu sağlayabilmek amacı ile 1421-1550 Sayılı Kanun yürürlüğe girmiş; bu Kanunla ağır engelli bireylerin haklarını ve toplumdaki yerini güvence altına almak hedeflenmiştir. Bu yasaları; 2002 yılında kabul edilen “Engellilerin Eşitliği Hakkında Kanun” ve 2006 yılında kabul edilen “Genel Eşit Muamele Yasası” takip etmiştir (Tellioglu, 2019, s. 176).

Engelli haklarına yönelik ilk çalışmaların görüldüğü ülkelerden biri olan ABD’de ise; engelli bireylere yönelik ilk önemli yasal gelişme 1975 yılında kabul edilen “Tüm Engelli Çocuklara Yönelik Eğitim Yasası” olarak kabul edilmektedir. Bu kanun ile birlikte engelli çocukların eğitim hayatına girmeleri ve eğitim hayatlarını sürdürebilmeleri kısmen sayılabilecek derece sağlanmış; engelli bireyler hakkında çıkarılan bu ilk kanunun ardından 1990 yılında “Engelli Amerikalılar Yasası” kabul edilmiştir.

“İstihdam, Devlet, Yerel Yönetim Faaliyetleri ve Toplu Taşıma, Halka Açık Yerler ve Telekomünikasyon Hizmetleri” olmak üzere 4 bölümden oluşan bu yasa ile engelli bireylerin karşılaştıkları ayrımcılıkların önüne geçmek, bu ayrımcılıkları ortadan

kaldırabilmek için geçerli standartlar sağlamak ve hükümetin bu standartların uygulanmasında merkezi görev üstlenmesini sağlamak hedeflenmiştir.

Ayrıca, bu yasaları takiben 2004 yılında “Engelli Bireylerin Eğitim Yasası” ve 2008 yılında “Engelli Amerikalılar Değişiklik Yasası” kabul edilmiştir (Tellioglu, 2019, s. 177).

Dünya’da gerçekleşen engelli bireylere yönelik politikalara paralel olarak, engelli bireylerin toplumsal hayatta mümkün olduğunca yer bulabilmesi, desteksiz ve tek başlarına gündelik hayatlarını sürdürebilmesi ve engelli olmayan bir vatandaşın sahip olduğu tüm hakları kullanabilmeleri için ülkemizde de engelli bireylere yönelik çalışmalar 1980’li yıllarla birlikte hız kazanmıştır.

1961 ve 1982 Anayasaları, devletin sağlık hizmetlerini tek elden planlamasını ve düzenlemesini taahhüt etmiş ve toplumdaki herkesin yaşamının, beden ve ruh sağlığının korunmasının garantisi olarak kabul edilmiştir (Algan, 2007, s. 119).

Bu görüşten hareketle 1981 yılında Sakatları Koruma Milli Koordinasyon Kurulu oluşturulmuş, 2005 yılında ise 5378 Sayılı Özürlüler Kanunu kabul edilmiştir. Bu Kanun ile; engelli insanlarla ilgili konularda bir veri tabanı oluşturmak, engelliliği önlemeye yönelik çabaları ve önlemleri genişletmek, engelli bireylerin her türlü hizmete erişiminin sağlanması ve kolaylaştırılması, engelli bireylere engel durumlarına uygun özel eğitimin yaygınlaşması, engelli bireylere yönelik rehabilitasyon hizmetlerinin artırılması, ihtiyaç görülen her alanda ve anlamda sosyal yardım ve hizmetlerin geliştirilmesi ve bölgeler arası eşitsizliğin ortadan kaldırılması öngörülmüştür.

Ülkemizde 1976 yılında kabul edilen 2022 Sayılı “65 Yaşını Doldurmuş Muhtaç, Güçsüz ve Kimsesiz Türk Vatandaşlarına Aylık Bağlanması Hakkında Kanun” ile herhangi bir geliri olmayan engellilere yönelik halen Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, Kaymakamlık ve belediyelerce uygulanmakta olan aylık ekonomik destek, ulaşım, eğitim, iletişim gibi hizmetlere erişimde indirim, özel araçlar gibi çeşitli konularda vergi muafiyetleri gibi hizmetler uygulamaya konmuştur.

4857 Sayılı İş Kanunu’nda 2008 yılında yapılan değişiklikle, özel ve kamu sektörlerine bünyelerinde çalıştırdıkları işçi sayısının belli oranlarında engelli bireyi durumlarına uygun işlerde çalıştırma zorunluluğu getirilmiştir. Bu değişiklikle; engelli bireylerin engel durumlarına uygun olarak ekonomi ve istihdam alanlarında tanınması ve yer bulması sağlanarak engelli bireylerin engelli olmaları sebebiyle toplumun dışına itilmesi

ya da evlere kapanmasının önüne geçilmeye çalışılmıştır. Bu Kanun, engelli bireylerin ekonomik alanda birer iş gücü olarak görülmesi ve tanınması noktasında önemli bir farkındalık çalışması olarak kabul edilebilir.

Engelli bireyler hakkında gelişen farkındalık hareketleri; engelli bireylerin istihdam olanaklarının geliştirilmesine yönelik politikaların yaygınlaştırılmasının yanı sıra engelli bireylerin eğitim haklarından toplumun diğer fertleri ölçüsünde faydalanabilmeleri amacı ile aslında 16. yüzyıldan beri var olagelmiş özel eğitim kuruluşları da önem kazanmış ve yaygınlaşmaya başlamıştır.

Batı'da 1700'lü yıllardan itibaren Fransa, ABD, İsveç gibi ülkelerde işitme, görme, ortopedik ve zihinsel engellilere yönelik özel eğitim okulları açılmış; aynı şekilde Osmanlı Devleti'nde de sayısız rehabilitasyon ve eğitim merkezi engelli bireylere yönelik hizmet vermiştir.

Ülkemizde de 20. yüzyıldan itibaren Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı'na bağlı olarak 1921 yılında İzmir'de "Özel İzmir Körler ve Sağırlar Okulu" açılmıştır.

Bu okul, 1924-1950 yıllarında eğitim vermiştir ve bir sağlık ve sosyal yardım sorunu ve gerekliliği olarak algılanan özel eğitimin, eğitim boyutunun da olduğu görüşünden yola çıkılarak Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlanmıştır. Böylelikle; engelli bireylerinin eğitiminin yalnızca sağlık alanı açısından değerlendirilmesi ve kabul edilmesi düşüncesinden uzaklaşarak engelli bireylerinin eğitiminin, eğitim hakkı çerçevesinde değerlendirilmesi düşüncesi benimsenmiştir.

Bu noktada; o zamanki adıyla Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı'ndan engellilere yönelik bir eğitim kurumunun Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlanması, özel eğitim anlayışında önemli bir dönüm noktası olmuştur (Akçamete, 1998, s. 198).

Bu okulların peşinden 1954 yılında Gaziantep'te görme engellilere yönelik bir okul açılmış;1955 yılında ise şu anda Türkiye'nin bütün illerinde mevcut olan Rehberlik ve Araştırma Servisi'nin temelini oluşturan Psikolojik Hizmet Merkezi'nin açılışı yapılmıştır.

Aynı yıl Ankara Yeni Turan ve Hıdırlıktepe İlkokullarında; engelli olmayan çocuklara eğitim verilirken zihinsel engelli öğrencilere yönelik de özel eğitim sınıfları açılmıştır (Kargın, 2004, s. 7).

1980 yılında Tokat'ta Mehmet Akif Ersoy Görme Engelliler İlkokulu, 1981 yılında İstanbul'da Vezneciler İşitme Engelliler Okulu, 1982 yılında Van'da Abdurrahman Gazi

İşitme Engelliler İlkokulu, 1982 yılında Nilüfer'de orta seviyede zihinsel engelliler için İş Okulu, eğitilebilir zihinsel engelli öğrenciler için 1986 yılında Ankara'da Ulus Eğitilebilir Çocuk Okulu açılmıştır (Çitil, 2009, s. 106).

1982 yılında Özel Eğitim Genel Müdürlüğü açılmış, 1992 yılında da Özel Eğitim Rehberlik ve Danışmanlık Hizmeti Genel Müdürlüğü kurulmuştur (Özdemir, Çifci, & Sayan, 2002, s. 13).

1990 yılında toplanan XIII. Milli Eğitim Şurasında özel eğitim öğrencilerinin yaygın eğitim kurumlarından yararlanma imkanlarının artırılması, 1991 yılında yapılan 1. Özel Eğitim Şurası'nda gündüzlü eğitime ağırlık verilmesi ve genel eğitim programlarının yaygınlaştırılmasına karar verilmiştir. Bu kararlar doğrultusunda 1992-1995 yılları arasında 75 okul daha açılarak engelli bireyler için açılan toplam özel eğitim okulu sayısı 150'yi bulmuştur (Kargın, 2003, s. 10).

2007 yılında çıkarılan 5378 sayılı Özürlüler Kanunu ile özel eğitim ve rehabilitasyon merkezleri ve bu merkezlere bağlı yasal kuruluşlar; tek elden yönetilip koordine edilmesi ve hizmette standardizasyonun sağlanması amacıyla Milli Eğitim Bakanlığı bünyesinde toplanmıştır (Orhan & Genç, 2015, s. 126).

1970'li yıllarda Amerika Birleşik Devletleri'nde başlatılan kaynaştırma uygulamalarının zamanla ülkemiz dahil birçok ülkede yaygınlaşması ile birlikte özel eğitim kuruluşlarında eğitim alacak düzeyde engelli olmayan ancak özel gereksinimli olan çocuklar ise engelli olmayan ve normal gelişim gösteren çocuklar ile birlikte "kaynaştırma öğrencisi" olarak eğitim görme imkanı bulabilmişlerdir.

Türkiye'de kaynaştırma eğitimi projesi; 1983 yılında yürürlüğe giren 2916 sayılı "Özel Eğitime Muhtaç Çocuklar Kanunu" ile başlamış, 1997 yılında kabul edilen 573 sayılı "Özel Eğitim Hakkında Kanun Hükmünde Kararname" ve 2000 yılında kabul edilen "Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliği" ile yaygın bir şekilde uygulanmıştır (Yazıcıoğlu, 2018, s. 96).

Ülkemizde cumhuriyetin ilk yıllarına dayanan engelli bireylere yönelik geliştirilen bu politikalara rağmen ülkemizde yaşayan engelli vatandaşlarla ilgili istatistikî bilgilerin yetersizliği önemli bir eksiklik olarak öne çıkmaktadır. Bu konuyla ilgili engelli nüfusa ait ilk resmi kayıt, 2000 yılında yapılan "Genel Nüfus Sayımı" ile gerçekleşmiştir (Burcu, 2015b, s. 330).

Bu eksikliğin giderilmesine yönelik olarak ülkemizdeki engelli nüfusa dair veri ihtiyacını karşılayabilmek amacı ile Engelli Sağlık Kurulu Raporunu esas alan “Ulusal Veri Sistemi” oluşturularak engelli bireylere yönelik geliştirilecek projeler için önemli bir adım atılmıştır. Bu sisteme göre 2023 Nisan ayında ülkemizde bu sisteme kayıtlı 1.414.643 erkek, 1.097.307 kadın toplam 2.511.950 engelli birey yaşamaktadır (EYHGM, 2023).

2000’li yıllarla birlikte, Türkiye’nin Avrupa Birliği’ne dahil olma girişimlerinin de etkisi ile engellilere yönelik politikaların üzerinde daha çok durulmaya başlanmıştır. Orta ve uzun vadeli perspektifte engellilikle ilgili yetersiz altyapı ve kurumsallaşmanın giderilebilmesi amacıyla, insan hakları çerçevesinde engellilerin sosyal haklarına daha fazla önem verilmeye başlanmıştır. Bu bağlamda engellilere yönelik sosyal hizmetler çeşitlenmeye başlamış ve konu ile alakalı akademik çalışmalar hız kazanmıştır. Böylelikle, Batı’da görüldüğü kadar hızlı ve etkin ilerlemese de Türkiye’de de engelli bireylerin sorunları yalnızca tıbbi model çerçevesinde değil sosyal model anlayışı çerçevesinde de ele alınmaya başlanmıştır. Sosyal model anlayışının Türkiye’de daha etkin olabilmesi için engelliliğin toplumsal boyutunun tartışılmasında sosyolojik veri tabanı sağlayacak kuramsal araştırmaların hız kazanması gerekmektedir (Burcu, 2015b, s. 332).

2.2. Sosyal Hayatta Engelli Farkındalık Hareketi

Engelli bireylere geçmişten günümüze yaygın bir şekilde yardıma muhtaç, acınası ve aciz kişiler olarak bakılmıştır. Dolayısıyla engelli kişilerin kimlikleri, içinde yaşadıkları toplum tarafından, var olan ve kabul edilen engel durumlarına ve yetersizliklerine bağlı olarak şekillenmiştir. Bu tutumun ortaya çıkmasında yalnızca toplumun tutum ve değerlendirmesinin değil, tıbbi model yaklaşımının kabullerinin de etkisi vardır (Açıkgöz & Özil, 2023, s. 69).

Engellilik anlayışında uzun yıllardır hakim anlayış olan ve halen geçerliliğini kısmen de olsa sürdüren tıbbi model yaklaşımına göre engellilik, kaçınılmaz bir zorluk nedeni ve toplumla psikolojik uyumsuzluğun olası bir nedeni olarak görülmektedir (Fox, Prilleltensky, & Austin, 2012, s. 332).

Fakat bu anlayış 1960’lı yıllarda başlayan engelli hakları çalışmaları ile birlikte yavaş yavaş etkisini yitirmeye başlamıştır. Tıbbi modele karşı çıkarak ortaya konan “sosyal

model” anlayışı; engelli bireylerin yaşantılarını ve yaşamlarında karşılaştıkları engelleri sahip oldukları biyolojik yetersizliklerinin belirlemediğini savunmaktadır.

Bu anlayışa göre engellilerin yaşamlarını şekillendiren, onları toplumda bağımlı ve engelli yapan faktörlerin; yetersiz istihdam olanakları, eğitim olanaklarının eksiklikleri, yetersiz erişilebilirlik hizmetleri, yoksulluk ve barınma yetersizliği gibi toplumsal olarak yapılandırılmış, kültürel kaynaklı oluşturulmuş ayrımcılıklar ve engeller olduğu düşünülmektedir.

Bahsi geçen engelli çalışmaları temel olarak engelliler için sosyal, eğitimsel ve politik alanda bağımsız bir yaşam hedeflemekte ve yukarıda bahsedilen tıbbi model yaklaşımının düşüncesini reddetmektedir. Sosyal model anlayışı; engellilik kavramını ve engellilik tarihini yok saymamakta ve engelli bireyleri toplum tarafından damgalanmış, etiketlenmiş bireyler olarak görmektedir. Engellilik halinin toplum tarafından sıra dışı olarak nitelendirildiği, benimsendiği ve ötekileştirildiği savunulur ve bu marjinalleştirme tutum ve anlayışının ortadan kaldırılarak zaman içerisinde tekrarlanmaması hedeflenir (Meşe, 2014, s. 83-84).

20. yüzyılda özellikle İkinci Dünya Savaşı, Vietnam Savaşı, çocuk hastalıkları salgınları ve genç nüfusun giderek azalması gibi etkenlerle engelli bireyler, toplumda daha görünür bir hal almaya başlamış ve tüm dünyada insan haklarına verilen değerin artmasına yönelik çalışmalar ve bu çalışmalarla paralel olarak engelli bireyler için yapılan farkındalık çalışmaları; yoğun olarak Amerika’da başlayan engelli hakları hareketini doğurarak hızla diğer ülkelere de yayılmasını sağlamıştır (Yelçe, 2020, s. 6).

Sosyal model anlayışından yola çıkarak gelişen ve engelli hakları savunucuları ile daha sonra BM’nin de öncülüğünü yaptığı “engelli hakları yaklaşımı”; engelliliği yardım gerektiren tıbbi bir problem ya da hastalık olarak görmez ve engelli bireylerin toplumun diğer kesimleri ile eşit şartlarda yaşaması ve toplumda var olan tüm hizmet ve fırsatlardan toplumdaki diğer herkesle aynı oranda faydalanabilmeleri gerektiğini savunmaktadır.

Tıbbi model anlayışında engellilik, tedavi edilmesi gereken bir problem olarak kabul edilip engelli bireyler ise “hasta” olarak görülürken engelli hakları yaklaşımı; engelliliği yalnızca kişi açısından değil siyasi, ekonomik ve kültürel unsurlar açısından ele alarak toplumsal bir çerçevede değerlendirmektedir.

Amerika Birleşik Devletleri’ndeki engelli kişilerin tüm sosyal hizmetlerden yararlanmalarını ve yasal haklarını engelsiz kişilerle eşit bir şekilde kullanmalarını

sağlamak amacıyla 26 Temmuz 1990 tarihinde kabul edilen ve yürürlüğe giren, günümüzde Amerika dışında Avrupa ülkelerinde de engelli erişilebilirlik hizmetleri konularında standart olarak görülen bir yasa olan Amerikan Engellilik Yasası(American Disability Act-ADA)ndan sonra İngiltere’de de 2010 yılında engelli bireylerin hayata her yönüyle her alanda katılım sağlamasını, hak ve hizmetlerden diğer bireylerle aynı oranda yararlanmasını ve engellilere uygulanan dışlayıcı ve ayrıştırıcı tutumun önlenmesini sağlamak için Eşitlik Yasası(Equality Act) kabul edilmiştir (Tellioğlu, 2019, s. 177-178). 15 Kasım 2010 tarihinde Avrupa Birliği Konseyi aracılığıyla Konseye üye devletler tarafından kabul edilen 2010-2020 Engellilik Stratejisi’nde ise engellilere sunulan hizmetlerin temel haklar olduğu vurgulanmakta ve engelli bireylerin bu haklardan faydalanabilmelerini kısıtlayan her türlü engelin ortadan kaldırılması amaçlanmaktadır (Yelçe, 2020, s. 6).

Dünya genelinde gerçekleşen bu gelişmelerle birlikte Türkiye de, BM’nin 2006’da imzaladığı “Engelli Haklarına İlişkin Sözleşme”yi 30 Mart 2007 tarihinde imzalayarak engelli hakları hareketi açısından önemli bir adım atmıştır. Bu sözleşme ile birlikte engelliler “hak öznesi özerk bireyler” olarak tanınmış ve engellilik bir insan hakları meselesi olarak kabul edilmiştir. Engelli Haklarına İlişkin Sözleşme ile engellilerin tüm insan hak ve özgürlüklerinden tam ve eşit olarak yararlanmalarının sağlanması hedefi resmîyet kazanmıştır (Yelçe, 2020, s. 11). Engellilik hareketi ile birlikte engelli bireylere yönelik kavramsal tanımlamaların ve terminolojinin, engellilerin toplumdaki dezavantajlı konumlarında ve toplumun engelliliğe bakış açısında önemli rol oynadığı fark edilmiştir. Bu farkındalık ile birlikte engelliliğin sosyal modeli ortaya çıkmıştır. Bu gelişmeler, engellilik olgusunu yalnızca tıbbi bir kavram olmaktan çıkararak anlamını yeniden oluşturmuştur (Giddens & Sutton, 2019, s. 486)

Sosyal model yaklaşımı ile; engelliliğin kavram algısı önemli ölçüde değişime uğramış ve engellilik bireysel ve tıbbi bir sorun olmaktan çıkarak toplumsal engellerin bir sonucu olduğu anlayışı geçerli olmaya başlamıştır (Güloğlu, 2021, s. 293).

2.2.1. Engellilere Yönelik Kullanılan İfadeler

1990’lı yıllarla birlikte etkisini daha da gösteren engelli bireylere yönelik farkındalık çalışmaları, engelli hakları hareketinde büyük önem arz eden yetiyitimi ve engellilik ayırımını ortaya koymuştur (Cantürk, 2017, s. 24).

Yetiyitimi kavramı, biyolojik işlev bozukluğunu ifade ederken engellilik; sosyal anlamda toplumsal dışlanma süreçlerini ifade eder (Hughes & Peterson, 2011, s. 64). Engellilik hareketinin yaygınlaşması ve engelli bireyler için hassas ve önemli nitelikler kazanması ile birlikte engelliliğin izah edildiği terimler de değişiklik göstermeye başlamıştır.

Tüm dünyada olduğu gibi ülkemizde de yasal mevzuatta ya da engelliliğin toplumsal ifadesinde sakat, özürlü, özel gereksinimli birey ve engelli terimleri, çeşitli fiziksel veya zihinsel nedenlerle hareketleri, duyuları veya işlevleri kısıtlanan kişiler için kullanılmıştır.

2.2.1.1. Eksik

Eksik kelimesi; TDK'ya göre mükemmel olmayan, kusurlu, suç, günah anlamlarına gelmektedir (TDK, 2014). Eksik kelimesi; engelli bireyler için kullanılan eski bir tanım olmakla birlikte daha çok toplumsal alanda engelli bireyleri temsil etmek üzere kullanılmış, yasal mevzuatta tercih edildiği görülmemiştir.

Bu kelime, engelli bireyler için oldukça küçük düşürücü ve olumsuz bir ifade olarak kabul edilmektedir zira eksik kelimesi; zihinsel engelli bireylerin zeka düzeyi, bedensel engellilerin ise bedensel işlevlerinin kullanım kapasitesi düşünülerek kullanılmıştır.

2.2.1.2. Sakat

Sakat kelimesi; TDK'ya göre vücudunda hasta veya eksik bir yanı olan, bozuk anlamına gelmektedir (TDK, 2014).

Bu kelime, uzun yıllar boyunca engelli bireyleri ifade etmek için kullanılan “özürlü” kelimesinden önce aslında özürlü kelimesinin eş anlamlısı olarak hem toplumsal dilde hem de yasal mevzuatta sıklıkla kullanılmıştır (Şişman, 2012, s. 70).

2.2.1.3. Özürlü

Özür kelimesi; bir kusurun hoş gösterilmesini gerektiren neden, kusur, defo anlamına gelmektedir (TDK, 2014).

Özürlülük ise tıp bilimine göre bireyin zihinsel veya fiziksel yetilerinde kayıp ya da hastalıklar nedeni ile oluşan sınırlılık ya da kısıtlılıklara, bir hastalık ve sağlık sorununa sahip olmayı, biyoloji bilimine göre ise bireyin genetik bir bozukluğu olmasını ifade eden bir kavramdır (Çağlar, 2009, s. 7).

Engelli bireyleri tanımlamak için kullanıldığında ise “özürlü”; sağlıksal açıdan normal kabul edilen bir aktivitenin kısıtlı bir biçimde yapılması ya da bu aktiviteyi gerçekleştirmek noktasında görülen yetersizlik durumunu ifade etmektedir. Ancak bu ifade engelliliğin toplumsal boyutunu ifade etmede yetersizdir (Güloğlu, 2021, s. 292) Özürlü kelimesi; henüz yerine “engelli” kelimesinin kullanılması tercih edilmeden önce engelli bireyleri tanımlamak için hem yasal hem toplumsal her alanda uzun yıllar boyunca kullanılmıştır.

2.2.1.4. Özel Gereksinimli Birey

Özel gereksinimli birey; doğum öncesi, doğum sırası ve doğum sonrası gelişim sürecinde ortaya çıkan çeşitli nedenlerle; belirli ölçütler ve araçlar yardımıyla ölçülebilen bilişsel, dil, hareket, fiziksel, sosyal ve duygusal gelişimlerinde yetersizlik, yavaşlama, gerilik veya önde olma sonucunda akranlarına göre farklı özellikler gösterir ve normal eğitim programlarından yararlanamayan, kısmen yararlanan veya destek programları ile eğitimlerini sürdürebilen kişilerdir (Kargın, 2004, s. 1).

Özel gereksinimli birey terimi, bireylerin çeşitli durumlarına göre bazen dezavantajlı bazen dezavantajsız olması anlamına gelebilmektedir (Kırcaali-İftar, 1998, s. 8-9).

2.2.1.5. Engelli

Engel sözcüğünden türemiş olan engelli terimi, sözlük anlamıyla engeli olan şeklinde tanımlanmaktadır (TDK, 2014).

Burada bahsedilen engel; kişinin fiziksel bir sınırlılığını değil, bu sınırlılıkları ortadan kaldırarak ya da en aza indirgeyerek bireyin toplum içinde destek almadan ve başkasına bağımlı olmadan gündelik hayatını sürdürmesini sağlayacak imkanlardan yoksun kalmasını ifade etmektedir. Dolayısıyla engel terimi, kişinin bireysel sınırlılıklarını değil çevresel olarak önünde duran engelleri temsil etmektedir (Ertürk, Şimşek, Songür, & Şengül, 2014, s. 378).

Tüm dünyada etkisini gösteren sosyal model yaklaşımı ve ardından engelli hakları çalışmaları ile birlikte; eksik, sakat, özürlü terimlerinin bireylerin kısıtlılık hallerini dezavantaj olarak nitelendirdiği ve bu terimlerin kişilerin maruz kaldığı toplumsal engellerin kaldırılabilirliğini ve toplumsal yaşama tam katılımını kapsayan terimler olarak ifade edilemediği düşüncesi kabul görmeye başlamıştır.

Bu düşünceden hareketle bu terimlerin, bireylerin topluma özgü yaşam standartlarına uygun olmayışları durumunu yansıtmakta yetersiz kaldığı düşünülerek bireylerin hem kişisel hem toplumdaki yeri ve durumunu daha yerinde ifade ettiğinin düşünülmesi sebebi ile bu kişileri tanımlamak için sakat, eksik ya da özürlü terimleri yerine “engelli” terimi kullanılmaya başlanmıştır (Oliver M. , 2009, s. 32).

Kişinin kendisinde var olan kusur ya da değişiklikler yerine kişinin yaşantısını belirleyen koşulların önünde bulunan bariyerleri ön planda tutan engellilik terimi, toplumsal bakış açısı ve davranışların bir neticesi olarak ortaya çıkan bir kavram olması sebebi ile sağlık durumları açısından dezavantajlı bireylere ve bu bireylerin dezavantajlarının kaldırılmasına yönelik farkındalık oluşturma amacına hizmet edebilecek yerinde bir terim olarak görülmektedir.

Türkiye’de de 2014 yılına kadar engellilerle ilgili kanun ve yönetmelik maddelerinde özürlü kelimesi kullanılmıştır (EHK, 2005).

Sosyal model yaklaşımı ve devamında engelli hakları hareketinin bir yansıması olarak yapılan yasal düzenlemeler ile ülkemizde de hem özel hayatta hem kamusal alanda diğer aşağılayıcı kavramlar yerine “engelli” ifadesine yer vermeye başlanmıştır.

2011-2013 yılları arasında hizmet veren Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığına bağlı “Özürlü ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü”nün adı da 2013 yılında yürürlüğe giren 6462 Sayılı Kanun kapsamında “Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü” olarak değiştirilmiştir. Bununla birlikte yasal mevzuatta yer alan toplamda 96 adet özürlü kelimesi yerine engelli kelimesi kullanılmaya başlanmıştır (EYGHM, 2011).

2014 yılında 6518 Sayılı Kanun ile gerçekleştirilen değişiklikle engelli; “fiziksel, zihinsel, ruhsal ve duyuşsal yetilerinde çeşitli düzeyde kayıplarından dolayı topluma diğer bireyler ile birlikte eşit koşullarda tam ve etkin katılımını kısıtlayan tutum ve çevre koşullarından etkilenen birey” olarak tanımlanmıştır. Yasal bir mevzuatta; engelli teriminin bu şekilde dışsal bir terim olarak ifade edilmesi, engelli farkındalığı konusunda oldukça önemli bir adımdır.

Özetle engelli terimi, diğer terimlerin üstünde ve daha kapsayıcı bir anlam taşımakta ve bireysel kayıp ya da hastalıklardan ziyade daha çok sosyal anlam içeren işlevsel bir zemin kaybını ifade etmektedir (Taşçı, 2018, s. 120). Ülkemizde ve dünyada halen “engelli” kavramı kullanılmakla birlikte; engelli kavramının da kırııcı ve negatif anlam içerdiği düşünülerek değiştirilmesi gerektiği ile ilgili de çeşitli eleştiriler getirilmektedir.

2.2.2. Engellilere Yönelik Özel Gün ve Haftalar

Engelli bireylerin engelliliğinin kaynağının toplumsal engeller ve toplumsal düzenlemeler olduğunu savunan engellilik hareketinin yaygınlaşması ile birlikte; engelli bireylerin sorun ve taleplerine karşı toplumsal duyarlılık ve farkındalığın artırılması amacıyla hem dünyada hem ülkemizde bazı özel hafta ve günler belirlenerek bu tarihlerde her yıl bu hafta ve günlerin amaçlarına uygun çeşitli etkinlik ve programlar düzenlenmektedir.

Bu belirli hafta ve günler; engelli kişilerin toplumsal hayattaki yerlerine, toplumsal alanda diğer bireyler kadar yer bulamamalarına, bunun sebebi olarak görülen toplumsal algı ve tutumlara, engelli bireylerin diğer bireylerden bağımsız ve kimsenin desteğine muhtaç olmayacak şekilde topluma karışabilmelerine olanak vermeyen çevresel şartlara dikkat çekmek amacı taşımaktadır. Bu amaç için bu tür farkındalık çalışmalarına ihtiyaç duyulmaktadır çünkü engelli bireylerin toplumsal hayata olması gerektiği gibi dahil olabilmelerinin öncelikli koşulu toplumsal zihniyet değişikliğidir.

Engelli insanlar için sosyal dezavantaj, fiziksel sınırlamalarının bulunması değil, bu sınırlamaları telafi edecek toplumsal destek sistemlerinin olmamasıdır. Bu anlamda engel oluşturan faktörün toplumsal düzen olduğu anlaşılmaktadır (Ertürk, Şimşek, Songür, & Şengül, 2014, s. 378).

Tüm bu düşünceler ve amaçlar doğrultusunda Birleşmiş Milletler Genel Kurulu 1981'i Uluslararası Engelliler Yılı ilan etmiş ve fırsat eşitliği, rehabilitasyon ve engelliliğin önlenmesine odaklanan ulusal ve uluslararası çabalar çağrısında bulunmuştur.

1982'de Engelliler için Dünya Eylem Programı'nın kabul edilmesinin ardından 1983-1992, Birleşmiş Milletler Engelliler On Yılı ilan edilmiştir. Aynı amaçla her yıl belirli hafta ve günlerde dünya genelinde programlar düzenlenerek engelliler için fırsat eşitliği, toplumsal yaşama eşit katılım, engelli bireylerin yaşadıkları dezavantajların ortadan kaldırılması gibi konulara dikkat çekilmeye çalışılmaktadır.

2.2.2.1. 10-16 Mayıs Engelliler Haftası

Birleşmiş Milletler Kurulunca alınan karara göre; Birleşmiş Milletler'e üye devletler tarafından her yıl mayıs ayının ikinci haftası "Dünya Engelliler Haftası" olarak anılmakta ve kutlanmaktadır. Bu tarihler arasında gerçekleştirilen etkinlikler vasıtasıyla, engellilerin sorun ve taleplerine yönelik toplumsal farkındalığı ve duyarlılığı artırmak amacıyla

engellilerin karşılaştıkları sorunlar, engelliliğin önlenmesi, engellilerin eğitimi ve istihdamı gibi konulara ağırlık verilmektedir.

Dünya Engelliler Haftası kapsamında ilgili kurumlar, dernekler, okullar, yayın organları vb. tarafından engellilere yönelik farkındalık oluşturmak amacı ile çeşitli organizasyonlar düzenlenmekte, programlar yapılmakta ve mesajlar yayınlanmaktadır.

Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, konu ile ilgili olarak 2022 yılında Dünya Engelliler Haftası kapsamında yayınladığı mesajda şu ifadelerle yer vermiştir:

“...Hiç kimse doğuştan gelen özellikleri sebebiyle bir diğerine üstün ya da daha eksik değildir. Kişi hak ve özgürlükleri aynı zamanda hepimize sorumluluklar yükler. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı olarak bizler de engelli vatandaşlarımızın eğitim, sağlık, güvenlik, istihdam gibi temel haklarına tam olarak ulaşmaları için çalışıyor, hak temelli bir bakış açısıyla politikalarımızı geliştiriyoruz.

... Bu bilinçle bizler de temel hedefimizi, engelli ya da engelsiz her bir kişinin, bu toplumun refahı için üretebilmesi, hayata aktif, eşit, doğal ve tam katılımını sağlayabilmesi olarak belirledik... Bu duygularla engelliler haftasını kutluyor, dayanışma içinde, umut ve sevgi dolu bir hayat temenni ediyorum.” (ASHB, 2022).

Görsel 1: Engelliler Haftası İçin Düzenlenen Etkinliklere Bir Örnek

Kaynak: (Artuklu Üniversitesi, 2022)

Dünya Engelliler Haftası boyunca toplumu engellilik hakkında bilgilendirmek ve dikkat çekmek amacıyla her gün farklı bir engellilik grubuna değinilir. Hafta Programı gün gün şöyle düzenlenmiştir:

- 10 Mayıs Dünya Engelliler Haftası açılışı
- 11 Mayıs Görme Engelliler Günü
- 12 Mayıs İşitme ve Konuşma Engellileri Günü
- 13 Mayıs Ortopedik Engelliler Günü
- 14 Mayıs Zihinsel ve Ruhsal Engelliler Günü
- 15 Mayıs Güçsüz Yaşlılar ve Korunmaya Muhtaç Çocuklar Günü
- 16 Mayıs Dünya Engelliler Haftası Genel Değerlendirme

2.2.2.2. 3 Aralık Dünya Engelliler Günü

Dünya Engelliler Günü, 1992'den beri Birleşmiş Milletler tarafından 3 Aralık'ta kutlanan uluslararası bir farkındalık günüdür.

Görsel 2: Dünya Engelliler Günü Etkinliklerine Bir Örnek

Kaynak: (Uludağ Üniversitesi, 2022)

3 Aralık Dünya Engelliler Günü için de Engelliler Haftasında olduğu gibi her yıl dünya çapında çeşitli etkinlikler ve programlar düzenlenmektedir.

2.2.2.3. 7-14 Ocak Beyaz Baston Görme Engelliler Haftası

Görme engelli bireyler için toplumsal farkındalık ve duyarlılık oluşturmak amacı ile 7-14 Ocak tarihleri arası “Beyaz Baston Görme Engelliler Haftası” olarak anılmaktadır.

Beyaz bastonun bu haftanın sembolü olmasının sebebi; Londra’da 1921 yılında geçirdiği bir trafik kazası sonucu görme engelli olan bir fotoğraf sanatçısının toplumsal alanda özellikle trafikte kendini fark ettirebilmek amacıyla yürümesine destek olarak taşıdığı bastonu beyaz renge boyaması ve zamanla bu beyaz baston görüntüsünün yayılarak dünya genelinde özgürlüğün ve bağımsızlığın simgesi olarak kullanılmaya başlanmasıdır (TİHEK, 2023). Beyaz Baston Görme Engelliler Haftası boyunca resmi ve sivil kuruluşlar, düzenledikleri etkinlikler ile göz sağlığı ve görme yetisinin önemine vurgu yaparak görme engelli bireylerin sorunlarına yönelik çözüm yollarına dikkat çekmektedir.

2.2.2.4. 2 Nisan Dünya Otizm Farkındalık Günü

2 Nisan 2008 yılında Birleşmiş Milletler tarafından otizm konusunda farkındalık yaratmak ve otizmle ilgili sorunlara çözüm aramak amacıyla "Dünya Otizm Farkındalık Günü" ilan edilmiştir.

Görsel 3: Otizm Farkındalık Günü İçin Düzenlenen Etkinliklere Bir Örnek

Kaynak: (Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, 2019)

Her yıl 2 Nisan aracılığı ile otizm ile ilgili araştırmaların yaygınlaştırılması, hastalıkta erken teşhis ve tedavinin geliştirilmesi, anne-babalar ile otizm ile alakalı tüm sağlık personeli ve ilgili meslek gruplarının farkındalık düzeylerinin arttırılmasına yönelik eğitimler ve faaliyetler gerçekleştirilmektedir (T.C. Sağlık Bakanlığı , 2019).

2.2.2.5. 15 Ekim Beyaz Baston Dünya Görme Engelliler ve Güvenlik Günü

7-14 Ocak Beyaz Baston Görme Engelliler Haftasından ayrı bir Şekilde 15 Ekim tüm dünyada Beyaz Baston Dünya Görme Engelliler ve Güvenlik Günü olarak kabul edilmektedir.

Her yıl 15 Ekim’de görme engelliler ve görme engellilerin trafikte güvenliğine dikkat çekilerek görme engellilerin günlük yaşantılarında karşılaştıkları sorun ve engellere karşı empati ve farkındalık oluşturacak nitelikte etkinlikler ve programlar düzenlenmektedir (Sivas Cumhuriyet Üniversitesi , 2018).

Bu etkinlikler kapsamında görme engelli olmayan bireyler, beyaz baston kullanarak görme engelli bir birey olarak hareket etmeyi deneyimleyebilmekte, aynı zamanda farkındalık programları ile görme engellilere yönelik empati kültürüne katkı sağlamak amaçlanmaktadır.

2.2.2.6. 19-25 Eylül Uluslararası İşitme Engelliler Haftası

Dünyada engellilikle ilgili uygulanan yasal düzenlemelerin yanı sıra engelliliğe dikkat çekmek ve kamuoyunu bilgilendirmek amacıyla belirlenen gün ve haftalardan biri de “19-25 Eylül Uluslararası İşitme Engelliler Haftası”dır.

Uluslararası İşitme Engelliler Haftası kapsamında DSÖ’ye göre %50 oranında önlenebilir olan işitme kaybının azami düzeyde önüne geçilebilmesi yönünde gerekli tedbirlere ve uyarılara dikkat çekilir.

Aynı zamanda, BM tarafından 19 Aralık 2017 tarihinde, işitme engellilere ve işaret dilinin önemine dikkat çekmek amacı ile 23 Eylül “Uluslararası İşaret Dilleri Günü” olarak ilan edilmiştir (T.C. Sağlık Bakanlığı, 2022).

2.2.2.7. 3 Mart Dünya Kulak ve İşitme Engelliler Günü

İskoçyalı bilim insanı Alexandar Graham BELL’in başta işitme engelli olan annesi ve eşi olmak üzere yaşamı boyunca tüm işitme engelli insanların sessizliklerini ortadan

kaldırabilmek için yapmış olduğu çalışmalarından dolayı Alexander Graham Bell'in doğum günü 3 Mart Dünya Kulak ve İşitme Günü olarak kutlanıyor (TİESF, 2021).

2.2.2.8. 10 Ekim Dünya Ruh Sağlığı Günü

10 Ekim, Dünya Ruh Sağlığı Federasyonu tarafından "Dünya Ruh Sağlığı Günü" olarak kabul edilmektedir.

Dünya Ruh Sağlığı Günü kapsamında her yıl belirlenen farklı bir tema çerçevesinde ruh sağlığına dikkat çekmek üzere tema ile alakalı seminerler, drama çalışmaları, nefes egzersizi uygulamaları gibi etkinlikler düzenlenmektedir (HSGM, 2018).

2.2.2.9. 21 Mart Down Sendromlular Farkındalık Günü

2011 yılında, Down sendromlu bireylere yönelik ayrımcılığın ve olumsuz tutum ve davranışların önlenmesi, Down sendromlu bireyler için erken ve sürekli eğitimin önemini vurgulanması ve bu amaçla mevcut iş fırsatları ile ilgili iş fırsatlarının dünya genelinde Down sendromuna ilişkin farkındalığının artırılması amacıyla 21 Mart, BM tarafından "Down Sendromu Farkındalık Günü" olarak kabul edildi (Sakarya Üniversitesi, 2022).

Down Sendromu Günü'nün 21 Mart (21.03) olmasının nedeni; normal insan vücudundaki kromozom sayısı 46 iken Down sendromlu kişilerde 21. kromozomun 3 adet bulunmasıdır.

Bu bilgidен hareketle kromozom sayısı ve adedinin oluşturduğu tarih olan 3. ayın 21. günü, Down Sendromlular Farkındalık Günü olarak kabul edilmiştir (Down Türkiye, 2023).

2.2.3. Engelliler Yararına Kurulan Sivil Toplum Kuruluşları

Tarihi 1700'lü yıllara dayanan sivil toplum kuruluşları(STK); bireysel ve toplumsal çıkarlar için kar amacı gütmeksizin gönüllülük esasıyla hareket eden kuruluşlardır.

Halen toplumumuzla aktif olan yoksulluk, eşitsizlik, ayrımcılık, adaletsizlik gibi toplumsal gerçekliklerin çözümünde devletin yetersiz kalabildiği durumlarda, sivil toplum kuruluşlarının çalışmaları ve katkıları önem kazanmaktadır (Yıldız, 2007, s. 15)

Sivil toplum kuruluşları, yerel ve ulusal çapta eğitim, insan hakları, kültür, çevre, insan hakları, insani yardım gibi konularda kar amacı gütmeyen faaliyet gösterebilmektedir. Bu

noktada STK'lar birey ile devlet arasında düzenleyici bir görev üstlenmekte, kamuoyu oluşturarak bireylerin çıkarları doğrultusunda ilgili karar organlarını harekete geçirme gibi işlevlere sahiptir (Ertürk Ş. , 2002, s. 75).

Engelli bireylere ve engel türlerine göre engelli bireylerin karşılaştıkları sorunlara da dikkat çekmek ve çözüm aramak maksadıyla kurulmuş hem ülkemizde hem dünyanın çeşitli ülkelerinde birçok STK bulunmaktadır.

2.2.3.1. Engelliler Yararına Kurulan Dernekler

Ülkemizde STK'lar, AB uyum süreci ile birlikte 1990'lı yıllardan itibaren pek çok alanda yaygınlaşmış ve gelişmiştir. Türkiye'deki STK'ların büyük çoğunluğunu dernekler oluşturmaktadır.

2004 yılında kabul edilen 5253 sayılı Dernekler Kanunu'na göre dernek; "Kazanç paylaşma dışında, kanunlarla yasaklanmamış belirli ve ortak bir amacı gerçekleştirmek üzere, en az yedi gerçek veya tüzel kişinin, bilgi ve çalışmalarını sürekli olarak birleştirmek suretiyle oluşturdukları tüzel kişiliğe sahip kişi toplulukları" olarak tanımlanmıştır.

Derneklerde sunulan hizmetlerin çeşitliliği faaliyetlerin niteliklerine bağlıdır. Yalnızca kendi üyelerine hizmet veren dernekler olduğu gibi kamu yararından hareketle üyesi olsun olmasın toplumun ilgili geniş bir kesimine hizmeti amaç edinen dernekler de mevcuttur (Yazıcı & Alımanoğlu Yemişçi, 2010, s. 197).

Ülkemizde Altı Nokta Körler Derneği(1958), Türkiye İşitme Engelliler Derneği(1959), Türkiye Sakatlar Derneği(1960) engelliler yararına kurulan ilk derneklerdendir. 2023 yılı verilerine göre ülkemizde aktif engelli dernek sayısı 1299'dur (T.C. İçişleri Bakanlığı, 2023).

Fakat bu sayıya rağmen engellilerin toplumda karşılaştıkları engeller, dışlayıcı ve ötekileştirici tutum ve davranışlar gibi konularda farkındalık yaratma amacıyla çalışma yürüten engelli derneği sayısı oldukça azdır (Okur, 2001, s. 135).

1900'lü yılların ortalarında Batı ülkelerinde de demokrasi ve insan temel hak ve özgürlükleri gibi kavramların önem kazanması, engelli bireylerin de bu gelişmelerden olumlu anlamda etkilenmesini sağlamıştır.

Örneğin ABD'de 1940'lı yıllardan sonra Engelli Vatandaşlar Birliği, Öğrenme Güçlüğü Olanlar Derneği, Birleşmiş Spastik Derneği gibi sivil toplum örgütleri kurulmaya

başlanmış ve bu derneklerin çalışmaları sayesinde engelli bireylerin haklarına yönelik mevzuatların geliştirilmesi, engelli bireylere karşı sergilenen tutum ve davranışların değiştirilmesi amacıyla çeşitli faaliyetlerin gerçekleştirilmesi sağlanmıştır (Çitil & Üçüncü, 2018, s. 237).

Ülkemizde geçmişten günümüze engelli derneklerinin faaliyetlerine karşı toplumsal bakış açısının daha çok hayırseverlik yönünde olduğu bir gerçektir (Koçal, 2014). Ancak son yıllarda engelli bireylerin varlıklarına ve insani yaşam haklarına yönelik farkındalık düzeyinin gelişmesi ile birlikte bu algı da kırılmaya başlanmıştır. Engelli derneklerinin organizasyon ve projelerine karşı toplumun büyük çoğunluğu hassasiyet ve duyarlılıkla yaklaşmakta; televizyon, internet ve sosyal medya kullanımının yaygınlaşması gibi dinamikler bu proje ve çalışmaların görünürlüğünü arttırmaktadır.

2.2.3.2. Engelliler Yararına Kurulan Vakıflar

STK'ları oluşturan bir diğer kurum olan vakıflar ise Türk Medeni Kanunu'nun 101. Maddesinde; "Gerçek veya tüzel kişilerin yeterli mal ve hakları belirli ve sürekli bir amaca özgülemeleriyle oluşan tüzel kişiliğe sahip mal topluluklarıdır" şeklinde tanımlanmıştır.

Toplumumuzda Osmanlı Devleti zamanından itibaren eğitim, bayındırlık ve sağlık gibi kamusal hizmetlerin sağlanmasında vakıfların büyük ve önemli rolleri olmuştur fakat bunların arasında vakıfların rol aldığı en önemli hizmetin sosyal yardımlaşma ve dayanışma hizmetleri olduğu söylenebilir (Koyunoğlu, 2006, s. 33).

- İşitme Özürlü Çocuklar Eğitim ve Araştırma Vakfı(1979)
- Türkiye Zihinsel Yetersiz Çocukları Yetiştirme ve Koruma Vakfı(1983)
- İZEV İstanbul Zihinsel Engelliler İçin Eğitim ve Dayanışma Vakfı(1989)
- Türkiye Spastik Çocuklar Vakfı(1989)
- Bedensel Engellilerle Dayanışma Vakfı(1993)
- Türkiye Özürlüler Eğitim ve Dayanışma Vakfı(1994)
- Fiziksel Engelliler Vakfı(1995)
- Türkiye Otistiklere Destek ve Eğitim Vakfı(1997)
- Türkiye Engelliler Spor Yardım ve Eğitim Vakfı(1999)

gibi vakıflar engelli bireyler yararına proje ve farkındalık oluşturmak amacıyla kurulan en eski vakıflardandır.

Günümüzde STK'ların engelli bireylere yönelik ürettikleri projelerinin olumlu dönüşleri yadsınamayacak ölçüde güçlüdür. Engellilerle ilgili geliştirilen yasal düzenlemelerde de bu gerçeğin göz önünde bulundurulduğu görülmektedir.

5393 Sayılı Belediye Kanunu'nun 75. ve 77. Maddelerinde engelli bireylerin yararına geliştirilecek hizmetlerde sivil toplum kuruluşlarının da desteğini almak adına engelli dernek ve vakıfları ile iş birliği yapılması ve engelli bireylere yönelik hizmetlerde gönüllülerin katılımının sağlanması gerekliliği yer bulmuştur.

2.3. Farkındalık Oluşturmaya Yönelik Diğer Çalışmalar

Birçok ülkede olduğu gibi ülkemizde de süreç içerisinde engellilere yaklaşım, tıbbi modelden sosyal modele dönüşmüştür. Bireyleri engelli kılan faktörlerin esasında toplumsal alanda mevcut olduğunu öne süren sosyal model yaklaşımı, engellilere ilişkin sosyal politikaların geliştirilmesinde ve uygulanmasında önemli bir rol üstlenmiştir. Kendisi de engelli olan ve sosyal model anlayışının öncülerinden olan sosyal bilimci Oliver da, engelli farkındalığı ve engelliler hareketinin gelişmesinde ve güçlenmesinde sosyal modelin önemli katkısının bulunduğunu ifade etmektedir. Engellilerin ortak olarak maruz kaldıkları çevresel bariyerleri belirlemek ve ortadan kaldırmak amacıyla ortaya çıkan engelliler hareketi ile engelli bireylere karşı medyadaki imajları, bir sonraki bölümde detaylı ele alınacak olan kamusal alanlarda ve ulaşım hizmetlerinde erişilebilirlik imkanları ve engelli bireylere yönelik ayrımcılıkların yasa dışı bulunmasına kadar birçok alanda değişiklik ve gelişmeler yaşanmaktadır (Oliver M. , 2013, s. 1024-1025).

Sosyal modelin ortaya çıkması ile birlikte İngiltere ve ABD'de başlayan ve giderek yaygınlaşan engelliler hareketi; ekonomik, siyasi ve sosyal bağlamda engellilere yönelik geliştirilen politikalara güçlük bir altyapı sunmuştur. Batıda gelişmiş ülkelerde görülen refah devleti politikaları, engellileri de kapsayan sosyal haklar açısından önemli gelişmeler ve kazanımları beraberinde getirerek engelli bireylere ilişkin düşünülen ve düzenlenen sosyal politika çalışmalarının engellilerin yalnızca tedavisini rehabilitasyonunu hedefleyen tıbbi modelin geri planda kalmasında etkili olmuştur.

Diğer taraftan 1980'li yıllarla birlikte görülen küreselleşmenin bir etkisiyle ekonomi, bilim ve teknoloji alanlarında ve demografik yapıda oldukça hızlı bir değişim ve dönüşüm gerçekleşmiş ve böylelikle gelişmiş pek çok ülkenin refah devleti politikalarıyla mali

sorumluluğunun artması, toplumda üretken bir rol üstlenmeyen bireylerin ve o zamana dek ekonomik alanda kendine yeteri kadar yer bulması mümkün olmayan engellilerin de sosyal yardımlara olan bağımlılıklarının azaltılabilmesi amacıyla üretken olabilmelerini sağlayacak sosyal politikaların uygulanması gerekliliği doğmuştur (Metin, 2017, s. 327). Özellikle 2005 yılında kabul edilen Engelliler Hakkında Kanun ve 2009 yılında Birleşmiş Milletler Engelli Haklarına İlişkin Sözleşme'nin imzalanması ile de yasal olarak güvence altına alınan engellilerin eğitim, istihdam, ayrımcılıkla mücadele, erişilebilirlik ve topluma dahil olma hakları konularında giderek yaygınlaşan farkındalık ile birlikte gerek ilgili kurum ve kuruluşlarca düzenlenen çalışmalar ve yönlendirmeler ışığında gerekse de bireysel hassasiyet ile engellilerin toplumsal alanda fırsat eşitliği bulabilmeleri sağlanmaya çalışılmaktadır.

Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme(EHİS), engellilerin insan hak ve özgürlüklerinden tam ve eşit şekilde yararlanmasını sağlamayı ve geliştirmeyi amaçlamakla birlikte; hak temelli ve kalkınma odaklı bir yaklaşımla ulusal politika, planlama ve uygulamalara rehberlik etmektedir.

Engellilere yönelik oluşturulan ve yürütülen sosyal politikalarda devletin rolünün artması ve belirginleşmesi ile yerel yönetimlerin de bu konuda görev ve sorumlulukları oluşmaya başlamıştır.

Yerel yönetimlerin bu konuda üzerlerine düşen vazifelerin hızı ve niteliği her ne kadar Batılı ülkelerden farklı olsa da ülkemizde 2000'li yıllarla birlikte yürürlüğe giren yasal düzenlemeler ile yerel yönetimlerde klasik belediyeçilik faaliyetlerinin yanı sıra sosyal belediyeçilik uygulamaları önem kazanmış ve engelli bireyleri de kapsayan toplumun dezavantajlı kesimlerine yönelik sosyal politikalar gelişme göstermeye başlamıştır. Bu çerçevede yerel yönetimler tüm hizmetlerini engelli, yaşlı, yetim ve dar gelirlilerin koşullarına uygun olarak uygulamakla yükümlüdür (Ersöz, 2011, s. 144).

İlgili Belediye ve Büyükşehir Belediyesi ve İl Özel İdaresi yasaları ile toplum ile engelli bireyler arasında uyum sağlamak, engellilik konusunda farkındalık oluşturmak, engelli bireylerin bağımsız olarak yaşamını kolaylaştırmak ve toplum içerisinde karşılaştıkları sorunları ortadan kaldırmak amacıyla Belediyelerde Engelli Hizmetleri Şube Müdürlükleri kurulmuş ve bu birimler tarafından engellilere yönelik sosyal yardım, danışmanlık ve engellilerin sosyal ve kültürel imkanlardan yararlanabilmelerini

kolaylaştırıcı erişilebilirlik uygulamaları gibi hizmetler sunulmaya başlanmıştır (Metin, 2017, s. 337).

2004 yılında kabul edilen 5216 sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu'nun 7. maddesinin (v) bendinde Büyükşehir Belediyesinin görev, yetki ve sorumlulukları arasında “sağlık merkezleri, hastaneler, gezici sağlık departmanları, yetişkinler, yaşlılar, engelliler, kadınlar, gençler ve çocuklara yönelik her türlü sosyo-kültürel hizmetleri uygulamak, geliştirmek ve bu amaçla sosyal tesisler oluşturmak, meslek ve becerileri ortaya çıkarmak için kurslar açmak, işletmek ve istihdam etmek, eğitim kursları vermek ve bu hizmetlerin yürütülmesinde üniversiteler, yüksekokullar, meslek liseleri, devlet kurumları ve sivil toplum kuruluşları ile işbirliği yapmak görevleri yer almaktadır.

Bu Kanunun Büyükşehir Belediye başkanının görev ve yetkilerini düzenleyen 18inci maddesinin m) bendinde “Bütçede fakir ve muhtaçlar için ayrılan ödeneği kullanmak, engellilerle ilgili faaliyetlere destek olmak için merkezler oluşturmak” ibaresi yer almaktadır (Metin, 2017, s. 336).

Aynı zamanda Büyükşehir Belediyesi Kanunu'na eklenen 5378 Sayılı Özürlüler Kanunu'nun 40. maddesi, büyükşehir belediyelerinde engellilere yönelik bilgi, eğitim, rehberlik, danışmanlık, eğitim, rehabilitasyon hizmetleri ve sosyal ve mesleki konularda hizmet birimlerinin oluşturulmasını ve bu birimlerin engellilere hizmet sunma faaliyetleri ile kurulan vakıf, dernek ve üst kuruluşlarının iş birliğinin sürdürülmesine ilişkin düzenlemeler öngörmektedir.

Metin(2017), “Engellilere Yönelik Sosyal Politikalarda Yerel Yönetimlerin Rolü: Keçiören Belediyesi Örneği” başlıklı çalışmada; Keçiören Belediyesi Engelli Danışma Merkezinin engellilere yönelik verdiği hizmetleri şu şekilde sıralamıştır:

- Merkeze üye engelli bireylere ve ailelerine uzman psikologlar tarafından psiko-sosyal destek hizmeti verilmesi,
- Engellilerin hastaneye, bankaya vs. gibi yerlere götürülmesi kaydıyla engellilere ulaşım hizmeti verilmesi,
- Sosyal güvencesi olmayan engelliler için tekerlekli sandalye, hasta bezi, beyaz baston vb. gibi özel ihtiyaçların karşılanması,
- Keçiören Belediyesi Aile Eğitim Merkezi'nde görev yapan avukatlar aracılığıyla merkeze başvuran engelli bireylere hukuki hizmet verilmesi,
- Okullardaki fiziki koşulların engelli öğrencilerin kullanımına uygun hale getirilmesi,

- Konut Hizmet Alanı'nın desteğiyle ihtiyaç sahibi engellilerin evlerinin bakım ve onarımının yapılması, kendine bakamayacak durumdaki engellilerin Güçsüzler Yurdu'na getirilmesi ve bakımının yapılması,
- Keçiören Halk Eğitim Merkezi işbirliğiyle Engelli Kamu Personeli Seçme Sınavına Hazırlık Kursu Düzenlenmesi (Metin, 2017, s. 338-339).

Toplumda sağlıklı bir birey kadar engelli bir bireyin de yer alabilmesini sağlayacak en önemli hususlardan birisi de toplumsal bilincin artırılması, engellilere yönelik farkındalık ve duyarlılığın geliştirilmesidir. Bu amaçla Belediyelerce engellilere ve engellilerin karşılaştıkları sorunlara yönelik farkındalık oluşturma, engellilerin hem toplumsal yaşama adapte olabilmeleri hem de toplumsal bilinç oluşturma amacıyla çeşitli faaliyetler gerçekleştirilmektedir.

Engellilere ait özel günler için düzenlenen etkinlikler, konu ile alakalı sosyal sorumluluk projeleri, şehrin uygun yerlerine asılan engellilik ile alakalı görsel ve yazılı bildiri ve afişler, konu ile alakalı tiyatro, söyleşi, eğitim vb. düzenlemek, engellilerin fiziksel ve ruhsal sağlıklarına destek sağlamak için spor turnuvaları düzenlemek vb. bu faaliyetlere örnek olarak gösterilebilir.

Yine belediyelerce toplumsal alanlarda uygulanan ve bir sonraki bölümde “erişilebilirlik” başlığı altında detaylıca ele alınacak engellilere yönelik erişilebilirlik hizmet ve imkanlarının uygulanmasını güçlendirici ve pekiştirici yayın ve uyarılar, engellilerin toplum içerisinde daha görünür bir hal almalarını sağlamaya yardımcı olmaktadır.

Bunlara örnek olarak metro, otobüs gibi ulaşım araçlarında bulunan yolculuk uyarıları gösterilebilir. “Yaşlı, engelli, hamile, gazi ve çocuklu bireylere yer veriniz” ve “İniş ve binış esnasında yaşlı, engelli, hamile, gazi ve çocuklu bireylere öncelik tanıyınız.” şeklindeki görsel uyarılar ulaşım engellilere yönelik farkındalık oluşturma konusunda önemli bir gelişmedir.

Günümüzde ulaşım araçlarının büyük çoğunluğunda engelliler için ayrılmış özel koltuklar bulunmakta, aynı zamanda bu koltukların engellilere ait olduğunu gösteren uyarı işaret ve tabelaları da yer almaktadır. Görsel uyarıların yanı sıra pek çok ulaşım araçlarında aynı mesajı veren anonslar da yapılmaktadır.

Engelli bireyler için önemli bir farkındalık çalışması olan bu uyarılar, ilgili yönergelerde de yer almaktadır.

Örneğin Ankara Büyükşehir Belediyesi Ego Genel Müdürlüğü Raylı Sistem Yolcu Taşıma Yönergesi Madde 6. 30. Fıkra şu şekildedir: “Engelli vatandaşlara, yaşlılara, hamile ya da bebekli bayanlara yer verilir; inerken ve binerken öncelik tanınır.”

Görsel 4: İETT'ye Ait Bir Uyarı Tabelası

Kaynak: (İETT, 2020)

5378 Sayılı Engelliler Hakkında Kanun Madde 4 (a) bendinde de; “Engellilerin insan onur ve haysiyetinin dokunulmazlığı temelinde, kendi seçimlerini yapma özgürlüğünü ve bağımsızlığını kapsayacak şekilde bireysel özerkliğine saygı gösterilmesi esastır.” ibaresi yer almaktadır.

Aynı maddenin (b) bendinde “engelliliğe dayalı ayrımcılık yapılamaz, ayrımcılıkla mücadele engellilere yönelik politikaların temel esasıdır.” ve (c) bendinde yer alan “engellilerin tüm hak ve hizmetlerden yararlanması için fırsat eşitliğinin sağlanması esastır.” ibareleri de geçmişten günümüze engellilere yönelik bakış açısının ve gelişen farkındalık düzeyinin birer göstergesi durumundadır (EHK, 2005).

2.3.1. Engelli Hakları Ulusal Eylem Planı 2023-2025

2030 Sürdürülebilir Kalkınma Gündemi; “kimseyi geride bırakmamak” amaçlı, ülkelerin 2030 yılına kadar yoksulluğu sona erdirmek, dünyayı korumak ve tüm insanların barış ve

refah içinde yaşamasını sağlamak için engelliliği kapsayıcı politikalar uygulamasına yönelik, dünya çapında kabul görmüş bir politika rehberidir. Bu, bireylerin eşit vatandaşlar olarak potansiyellerini gerçekleştirebilecekleri kapsayıcı bir toplum inşa etmeye yönelik önemli bir adımdır.

Bununla birlikte ülkemizde 3 Aralık 2021 Dünya Engelliler Gününde ilan edilen “2030 Engelsiz Vizyon Belgesi”, son yıllarda yaşanan gelişmeleri daha da ileriye taşımak için engelliler alanında ulusal vizyonumuzu ve yol haritamızı sunmaktadır.

Engelsiz Vizyon Belgesi’nin uygulama aracı olan Engelli Hakları Ulusal Eylem Planı ise Engelsiz Vizyon Belgesi’ndeki “içermeci ve erişilebilir toplum, hakların korunması ve adalet, sağlık ve iyilik hali, kapsayıcı eğitim, ekonomik güvence, bağımsız yaşam, afet ve insani bakımdan acil durumlar, uygulama ve izleme” olmak üzere 8 politika alanında ortaya koyulan hedeflere ulaşmak için Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı koordinasyonunda 2023-2025 yıllarında alınacak tedbirleri içermektedir (ASHB, 2023). Bu 8 politika ile engellilerin hayatın her alanına dahil olduğu erişilebilir bir toplum inşa etmek, engelli ayrımcılığıyla mücadele etmek, eşitliği yaratmak, engellilerin yaşamları boyunca en üst düzeyde sağlık ve esenliğe ulaşmalarını sağlamak, içermeyi güçlendirmek, farklılıkları tanıyan ve her düzeyde çeşitliliği destekleyen eğitim olanakları sunmak, engelli bireylerin statüsünü güçlendirmek, bağımsız yaşam için bireysel ve toplumsal destek sağlamak, afetlerde engelliler için acil durum anlayışını sağlamak, koordinasyonu ve veriye dayalı izleme kapasitesini güçlendirmek, kapsayıcı koruma ve müdahale kavramını güçlendirmek ve insani yardım sağlamak amaçlanmaktadır.

Engelli Hakları Ulusal Eylem Planında engelli bireyler açısından içermeci ve erişilebilir toplum şöyle tanımlanmıştır: “Engelli bireylerin ayrımcılığa maruz kalmadan diğer bireylerle birlikte ve bağımsız bir şekilde toplumsal yaşamda yer alabildikleri, tüm insan hak ve özgürlüklerinden yararlanabildikleri erişilebilir bir toplum içermeci ve erişilebilir bir toplumdur.”

Kapsayıcı ve erişilebilir bir toplumun ön koşulları; toplumsal tutum ve davranışların hak temelli yaklaşıma uygun olarak dönüştürülmesi, sosyal, kültürel faaliyetlere, turizm, rekreasyon ve spor faaliyetlerine katılımın güçlendirilmesi, bilgi ve iletişim teknolojileri de dahil olmak üzere erişilebilirliğin sağlanmasıdır (ASHB, 2023).

2.3.2. Engellilere Yönelik Sosyal Sorumluluk Projeleri

Sosyal sorumluluk; kamu sektörü, özel sektör ve sivil toplum kuruluşlarını ortak bir amaç için buluşturan, birlikte yaşamalarına, olumlu sonuçları birlikte paylaşmalarına yön veren çok önemli bir kavramdır (Soykut Sarıca & Yüksel, 2012, s. 49).

Sosyal belediyecilik; belediye bünyesinde yaşayan halkın yaşam standartlarını yükseltmek için yapılan tüm sosyal yardım ve sosyal hizmetlere verilen isimdir. Bu tanımda belediyenin asli görevleri dışındaki tüm sosyal yardım ve sosyal hizmetler sosyal belediyecilik kavramı içinde değerlendirilebilir (Torlak, 2005, s. 8).

Günümüzde sosyal belediyecilik hizmetlerinin yaygınlaşması; toplum içinde var olan sorunların çözüm bulmasını ve halkın katılımı ile birlik ve dayanışma ruhunun gelişmesini sağlamaktadır. Sosyal belediyecilik anlayışı gelişmiş yerel yönetimlerin yanı sıra son yıllarda pek çok gönüllü ve özel teşebbüs; toplum yararı gözeterek çeşitli sosyal sorumluluk projeleri geliştirmektedir.

Engelli bireyler, çocuklar, kadınlar, yaşlılar, sokak hayvanları, çevre sorunları, eğitim, madde bağımlılığı gibi pek çok konuda hayata geçirilen bu projeler; toplumsal farkındalığı artırmak adına büyük önem taşımaktadır. Engelli bireylerin toplumsal entegrasyonunu sağlamak, yaşadıkları sorunlara dikkat çekmek, yaşam kalitelerini kalıcı çözümlerle yükseltmek amacıyla da özel ve kamusal kanallardan çok çeşitli sosyal sorumluluk projeleri gerçekleştirilmektedir.

Engellilere yönelik özel günler başta olmak üzere yılın her dönemi günlük, süreli ya da süresiz gerçekleştirilen sempozyumlar, eğitimler, tiyatrolar, söyleşiler, konserler, fidan dikimi, spor müsabakaları ve yardımlaşma kampanyaları gibi etkinlikler toplumun tümü için engelliler yararına farkındalık oluşturmaktadır.

Örneğin; UNICEF Türkiye'nin iyi niyet elçileri ile birlikte yürütmüş olduğu "Bir Sen Daha Var" projesi, Engelli çocukların diğer çocuklarla aynı haklara sahip olmasını sağlamak için bir sosyal içerme çağrısıdır.

Kampanya; o dönemki adı ile Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Yaşlı ve Engelli Hizmetleri Genel Müdürlüğü ve UNICEF Türkiye Temsilciliği ile, Türk toplumunda engellilikle ilgili bilgi, tutum ve deneyimlere ilişkin kapsamlı bir araştırmaya dayanarak, tüm vatandaşları engelli çocukların haklarını savunmak için gerekli bilgilerle donatmak amacıyla oluşturulmuştur (UNICEF Türkiye, 2015).

Bu etkinliklerin büyük çoğunluğu engelli bireylerin katılımı ile gerçekleşmekte iken engelli olmayan bireylerin engelli bireyler hakkında bilinçlendirilmesi amacıyla gerçekleştirilen projeler de bulunmaktadır.

Örneğin; İstanbul Büyükşehir Belediyesi ve İl Milli Eğitim Müdürlüğü tarafından 2000 yılında hayata geçirilen ESHA (Engellilerin Sosyal Hayata Uyumu veya Toplumun Engellilere Uyumu) projesinin amacı, ilkokul ve ortaokul öğrencilerini engellilik konusunda bilgilendirmek ve genç nesil tarafından engellilerin daha iyi anlaşılmasını sağlamaktır.

Yeni neslin engelliliği daha iyi anlaması için proje kapsamında oluşturulan gönüllüler grubu tarafından okul ziyaretleri ile ve öğrenciler Engelliler Müdürlüğü'ne davet edilerek eğitim ve bilinçlendirme faaliyetleri gerçekleştirilmektedir.

Yakın zamanda kapsamını genişleten ESHA, yetişkinlere yönelik sunumlarla din adamlarına, üniversite öğrencilerine, taksi şoförlerine ve İETT çalışanlarına engelliliği anlatarak toplumda farkındalık yaratmayı hedeflemektedir (İBB, 2000).

Görsel 5: Farkındalık Çalışmalarına Bir Örnek

Kaynak: (19 Mayıs Üniversitesi , 2018)

Farkındalık ve bilinç oluşturma amacıyla yürütülen projelerin yanı sıra tedavi ya da ihtiyaçları konusunda ekonomik desteğe ihtiyaç duyan engelliler için de hem dernek,

vakıf gibi kanallar tarafından hem de bireysel çabalar ile çeşitli yardım kampanyaları düzenlenmektedir.

Örneğin; ortopedik engelli bireylerin tek başlarına hareket etmelerini, özgürce gezebilmelerini ve yaşadıkları dünyayı keşfedebilmelerini sağlayabilmek amacı taşıyan Türkiye Omurilik Felçlileri Derneğinin 2011 yılından bu yana yürütmekte olduğu plastik kapak kampanyası ile vatandaşlar; içtikleri su şişelerinin, damacanelerinin, zeytinyağlarının, meşrubatların kapaklarını atmak yerine biriktirerek derneğe başvurusu bulunan ihtiyaç sahibi ortopedik engelli bireyler için gerekli tekerlekli sandalye, akülü sandalye ve diğer medikal malzemelerin temin edilmesine yardımcı olabilmektedir (TOFD, 2022).

Görsel 6: "Hayatın Engellerine Kapak Olsun" Kampanyası Logosu

Kaynak: (TOFD, 2022)

Bir dernek, vakıf ya da kurum çatısı altında olmaksızın bireysel olarak kendi engelli aile üyeleri için engelli aileleri tarafından başlatılan yardım kampanyaları da bulunmaktadır. Çoğunlukla sosyal medya üzerinden yürütülen bağış kampanyaları ile ailelerin kendi imkanlarının ve diğer yardım olanaklarının yetersiz kaldığı tedavi ya da ihtiyaç masrafları karşılanmaya çalışılmakta ve son yıllarda gelişen toplumsal hassasiyet ile birlikte bu yardım çağrılarına genellikle olumlu ve hızlı yanıt alınabilmektedir.

3. BÖLÜM: SOSYAL MODELİN SOSYAL YAŞAMA YANSIMASI: ERİŞİLEBİLİRLİK VE SOSYAL POLİTİKALAR

Erişilebilirlik; TDK'de yer alan tanımına göre genel ağda bir sayfanın ulaşılabilir olmasıdır (TDK, 2014). Engelliler için erişilebilirlik ise Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığının tanımına göre; binaların, açık alanların, ulaşım ve bilgilendirme hizmetleri ile bilgi ve iletişim teknolojisinin, engelliler tarafından güvenli ve bağımsız olarak ulaşılabilir ve kullanılabilir olmasıdır (ASHB, 2014).

Erişim ise erişmek fiilinden türemiştir. Engelliler ve insan hakları konusunda toplumdaki her vatandaşın sahip olduğu haklara ulaşabilmesini, erişebilmesini yani günlük hayatında bu haklardan faydalanabilmesini ifade etmektedir.

Bireylerin dışlanmadan, ötekileştirmeden, hiçbir ayırım gözetmeksizin toplumsal yaşama katılabilmesi, insan onuruna yaraşır biçimde haklarını eşit bir biçimde kullanabilmesi, insan hakları meselesinin özünü oluşturmaktadır. İnsan haklarının eşit ve adil bir şekilde kullanılabilmesi ise bu ilkelerin soyut ilkelerden ibaret olmamasını, günlük yaşamda pratiğe yansımaları, yani öncelikle insan haklarına erişimin sağlanmasını gerektirmektedir.

Engelli bireylerin bağımsız yaşam sürdürebilme konusunda yaşadıkları sorunlar; yalnızca toplumun geri kalanı tarafından sağduyu ile yaklaşılacak bir konu değil, bu öncelikle bir hukuk ve adalet meselesidir. Engelli kişiler de; eşit haklar, özgür yaşam, insan onuruna yaraşır yaşam koşulları, itibar, eğitim, sağlık hizmetleri gibi haklara sahiptir. Bu haklarından tam olarak faydalanabilmeleri için ise onları bu haktan mahrum bırakan tüm olumsuzlukların ortadan kaldırılması gerekmektedir.

Engellilerin topluma tam ve diğer bireylerle eşit koşullarda katılma hakkına sahip olduğu AB tarafından da kabul edilen bir gerçektir. Toplumlarda var olan engelleri ortadan kaldırarak bu haktan yararlanılabilir hale getirmek AB'nin uzun vadeli stratejisinin ana hedefidir (Avrupa Komisyonu, 2014).

Dünyanın her yerinde bireyler, büyük oranda tedavi edilemeyen, kısmen tedavi edilebilen veya çaresi olmayan, belirli işlevleri yerine getirme yeteneğinin kaybolduğu veya engellendiği fizyolojik bozukluklarla yaşamak zorundadır.

Bu bireylerin, toplumun diğer bireyleri gibi yaşamlarını devam ettirme konusunda yaşadıkları zorluklar ve sorunlar, yalnızca bireyin sahip olduğu eksikliklerden kaynaklanmamaktadır.

Engelliliğin tarihsel süreç içerisinde geçirdiği kavramsal değişim ile birlikte engelli birey, “herhangi bir engeli olan ancak toplumsal, çevresel ve davranışsal bariyerler sebebi ile toplumsal yaşama katılma noktasında güçlüklerle karşılaşan kişi” olarak ifade edilebilmektedir. Dolayısıyla bireyin kendiliğinden değil, toplumsal olarak engellendiği için engelli olduğu görüşü geçerli olmaya başlamıştır.

Engelli bireylerin yaşadıkları çevrede bulunan sınırlayıcı koşullar ve karşılaşılan toplumsal engeller, içinde buldukları yaşam koşullarını daha zor ve sürekli hale getirebilmektedir. Engelli bireylerin yaşamlarının daha kolay ya da daha zor olması; bu sorunlara ve bu sorunlardan etkilenen engelli bireylere karşı aile, çevre ve genelinde içinde yaşanılan toplumun yaklaşımına bağlıdır (Kağnıcı, 2020, s. 50).

Toplumda yaşayan tüm bireyler, erişilebilir ve yaşanabilir bir çevre yaratmakla yükümlüdür (Thiberg, 1996, s. 155) ve engellilerin kendi ihtiyaçlarını karşılayabilmeleri, bağımsız yaşamda özgüvenli olabilmeleri ve toplumsal yaşama desteksiz katılabilmeleri için gerekli ortam ve olanakları sağlamaları gerekmektedir.

Sosyal model yaklaşımının etkisi ile engelli kişilere yönelik bu düşünsel değişim engellilerin yaşantılarının tümünü etkileyecek gelişmelerin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Her şeyden önce engellilerin “bakıma muhtaç kişi” olarak değerlendirilmeden, özgür yaşantılarını destekleyen bir anlayış hakim olmaya başlamıştır.

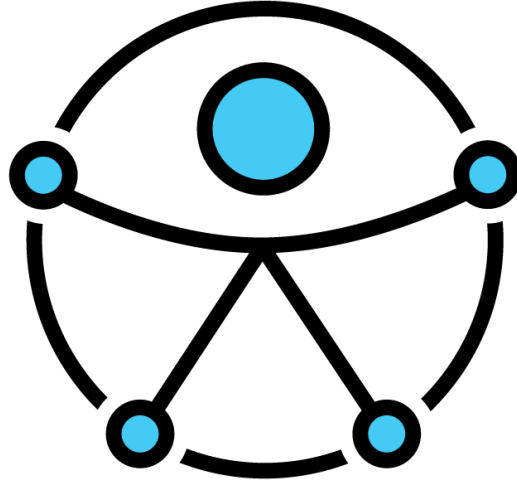
Değişen bu algı ve yeni düşünsel hareketler ile birlikte bakıma gereksinim duyan, yardıma ve korunmaya muhtaç kabul edilen engelli bireyler; yardımseverliğin, acımanın, ötekileştirmenin ve dışlamanın konusu olmaktan çıkarak kendileri için oluşturulan sosyal politikalar ile desteklenerek kendi yaşamlarına ilişkin hak ve özgürlüklere sahip, toplumdaki tüm bireyler gibi kendilerini geliştirme imkanlarını hak eden ve toplumda “engelli” olarak kabul edilimleri toplumsal ve davranışsal bariyerlerle ilgili olan bireyler olarak görülmeye başlamışlardır.

Engelli bireyler toplumsal hayata katılmakta fiziksel, sosyal, psikolojik ve ekonomik birçok sorunla karşılaşmaktadır. İçinde bulunulan çevrenin mimari koşulları, konutların, toplu taşıma araçlarının çoğunun engellilere göre tasarlanmamış oluşu, yaşadıkları çevrenin sosyo-kültürel ve demografik özellikleri ve eğitim düzeyi, istihdam olanakları

ve ekonomik koşullar vb. sorunlar engelli bireylerin toplumla bütünleşmesine engel olmakta ancak bu sorunlar, günümüzde hem dünyada hem ülkemizde büyük bir hassasiyet ve duyarlılıkla yaklaşılarak ve büyük oranda azaltılarak tamamen ortadan kaldırılmak istenmektedir.

Bahsi geçen sorunların ortadan kaldırılabilmesi için çalışılan politika ve uygulamaların yanı sıra erişilebilirliğin düşünsel bağlamında da değişiklik gerekliliği doğmuştur zira erişilebilirlik, yalnızca toplumdaki tüm bireylerin toplumsal, kültürel, ekonomik ve siyasal yaşama aktif katılımının ön koşulu olarak görülmektedir. Oysaki erişilebilirlik engelliliğin sosyal model perspektifinde hak olarak değerlendirilmektedir. Buna rağmen Engelli Hakları Sözleşmesinde erişilebilirlik genel bir esas olarak düzenlenmiş, hak vurgusu olmaksızın bağımsız yaşam ve toplumsal katılımın ön koşulu şeklinde ele alınmıştır. Buna karşın Engelli Hakları Komitesinde ise erişilebilirlik kavramı bağımsız bir hak olarak kabul edilmiştir. Ancak bu gelişmeye rağmen uluslararası insan hakları sözleşmelerinde erişilebilirliğin hangi kapsamda değerlendirilerek bir hak ve devlet yükümlülüğü olarak kabul edileceği tartışmalıdır. Bu sebeple BM ve İHAS(İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi) gibi organlar tarafından erişilebilirliğin standartları ve ilkeleri belirlenmeye çalışılmaktadır. Bu çalışmalar ve bu çalışmaların sonunda elde edilen verilerin engelliler için erişilebilirliğin bir hak ya da yalnızca devletlerin bir yükümlülüğünden ibaret olup olmadığı, ulusal ve evrensel düzlemde belirlenmeye çalışılan erişilebilirlik standartlarının ne düzeyde ve nitelikte uygulanabileceği sorularının cevaplandırılmasında önemli rol oynayacağı düşünülmektedir (Çağlar, 2012, s. 543-544). Türkiye’de erişilebilirlik bağlamında engelli bireylerin özel ihtiyaçlarının bulunduğu farkına varmak, bu ihtiyaçlarını karşılayabilmek için özel çalışmalar yapma gerekliliğini anlayarak bu çalışmalarını hayata geçirmek konularında Batılı ülkelerden geri kalındığı bir gerçektir. Her ne kadar Türkiye, uluslararası insan hakları sözleşmelerinin çoğuna taraf olsa da yakın zamana kadar iç hukuku ve uygulamalarının bu sözleşmelerin gereklilik ve yükümlülüklerini yerine getirme noktasında uyumlu olmadığı bilinmektedir. Durum böyle iken engelliler; özel ihtiyaçlarının tanınması ve karşılanmasında yaşanan bu gecikme ve aksaklıktan daha büyük oranda etkilenmektedirler. Bu noktada engellilerin söz konusu hak ve erişilebilirlik imkanlarına sahip olabilmesi adına doğan iç hukukun gözden geçirilmesi ve uygulamalara yönelik idari önlemlerin alınması zorunluluğu ancak 1997 yılında Başbakanlığa bağlı Özürlüler İdaresi Başkanlığının kurulması ile karşılık

bulmaya başlamıştır. Buna rağmen bu dönemde de engelliler adına ilgili mevzuat yetersiz ve zayıf kalmış fakat 2005'te Özürlüler Kanunu'nun kabul edilmesi ile bu süreç ivme kazanarak engelli haklarının yasal ve resmi zeminde de görünür olmasını sağlamıştır. Peşinden 2009 yılında BM Engelli Hakları Sözleşmesi'nin imzalanması ile engellilerin hak ve hizmetlere erişimlerinde karşılaştıkları sorunların giderilmesine ilişkin idari ve yasal çalışmalar hızlandırılarak ulusal eylem planları kapsamında engellilere daha çok yer verilmeye başlanmıştır (Çağlar, 2012, s. 558-559).

Görsel 7: ASHB Erişilebilirlik Logosu

Kaynak: (ASHB, 2022)

3.1. Ekonomi ve İstihdamda Erişilebilirlik Çalışmaları

Engelli bireyler için bağımsız bir hayatı teşvik edebilecek en önemli faktör engelli bireyin ekonomik olarak kendine yetebilir durumda olabilmesidir. Bunun gerçekleşebilmesi için engelli bireyler; bazı kriterler yoluyla değerlendirilerek ekonomik yardımlarla desteklenmekte, engel durumları ile bağlantılı olarak çalışma olanağı bulunanlar ise ilgili devlet politikaları ile birlikte istihdam kaynağı olarak çalışma hayatına yönlendirilmeye başlanmıştır.

“2010-2020 Engellilik Stratejisi”nde AB; engelli bireyleri bağımlı, muhtaç ve çalışması mümkün olmayan kişiler olarak görmeyerek engelli bireylerin sahip oldukları hakları tam anlamıyla kullanabilmeleri ve engelli kişilerin toplumsal ve sosyal yaşantıya öteki

bireyler ile birlikte eşit koşullarda tam katılımı için desteklenmeleri gerektiğine ve aynı zamanda artan engelli nüfusunun iş yaşamına katılmasının önemli olduğuna dikkat çekmiştir (Avrupa Parlamentosu, 2010).

Bu bağlamda; yaş ve engel grupları ne olursa olsun engelli bireylerin toplumsal yaşama katılabilme, toplumsal yaşantıda kimseye bağımlı olmama, sosyal anlamda entegre olabilme hakkını etkin bir şekilde kullanabilmelerini sağlamak amacıyla uygun çalışma şartlarında engelli bireyleri istihdam etmek ve istihdamı sürdürmek, çalışma koşullarını engelli bireylerin durumlarına göre uyarlamak veya engellilik durumuna göre istihdam türleri oluşturabilmek için çeşitli politikalar uygulanmaya başlanmıştır.

Ülkemizde ilk olarak 1967 yılında Deniz İş Kanunu ile, daha sonra ise 1971’de kabul edilen 1475 sayılı İş Kanunu ile engelli bireylerin çalışma yaşamında aktif rol oynayabilmelerine olanak tanıyan kota uygulaması yürürlüğe girmiştir. Kota uygulaması halen yürürlükte olan 4857 sayılı İş Kanunu’nda ve 854 sayılı Deniz İş Kanunu’nda ve emniyet mensupları için 3201 sayılı Emniyet Teşkilatı Kanunu’nda bulunmakta ve engelli kotasına ilişkin sorumluluklarını yerine getirmeyen işverenlere para cezası uygulanması yer almaktadır. İlgili yasalara göre, 50 ve daha fazla çalışanı olan özel sektör işyerleri yüzde 3’ünü, kamu işyerleri yüzde 4’ünü engelli bireylerden istihdam etmek zorundadır (Güloğlu, 2021, s. 204).

Görsel 8: Engellilerin İstihdamına Yönelik Bir Örnek

Kaynak: (İşçi Memur, 2020)

Kamuda engelli bireylerin istihdamı için 2012 yılından bu yana Engelli Kamu Personeli Seçme Sınavı düzenlenmekte ve tam teşekküllü devlet hastanelerince verilen ve %40'ın üzerinde engelli sağlık kurulu raporu olan engellilere bu sınava girme hakkı tanınmaktadır.

Aynı zamanda o dönemki adları ile Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı ve Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı işbirliği ile uygulamaya geçirilen “Girişimci Engel Tanımaz” projesi gibi projeler ile; engelli bireylerin yetenekleri ve ilgileri doğrultusunda kendi işlerini kurabilmelerine olanak tanınmakta ve kendi hayatlarını kendi faaliyetleri ile idame ettirebilmeleri sağlanmaya çalışılmaktadır (Azarkan & Benzer, 2018, s. 23)

1976 yılında kabul edilen 2022 sayılı “65 Yaşını Doldurmuş Muhtaç, Güçsüz ve Kimsesiz Türk Vatandaşlarına Aylık Bağlanması Hakkında Kanun” ile engelli bireylere aylık ekonomik destek uygulaması başlatılmış ve çalışma imkanı olmayan engellilerin de pasif istihdamı gerçekleştirilerek çalışma imkanı olmayan engelli bireylere de ekonomik güvence imkanı sağlanmıştır.

65 yaşından küçük, 18 yaşından büyük olan engelliler için ise engel oranları, çalışma durumları, hane içi toplam gelir gibi kriterler göz önünde bulundurularak bağlı bulunulan Kaymakamlığın Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakfı tarafından önceden 3 ayda bir olmak üzere, günümüzde ise aylık şeklinde “engelli aylığı” ödemesi yapılmaktadır.

2007 yılında çıkarılan 26679 sayılı “Bakıma Muhtaç Engellilerin Tespiti ve Bakım Hizmeti Esaslarının Belirlenmesine İlişkin Yönetmelik” ile bakıma ihtiyaç duyan engelli bireylerin ihtiyaçlarının karşılanması ve bakımının hane içinde sağlanabilmesi amacıyla, yine engel durumu ve hanede kişi başı düşen net tutar göz önünde bulundurularak Aile ve Sosyal Hizmetler İl Müdürlüğü Sosyal Hizmet Merkezi Müdürlüklerince aylık evde bakım ücreti ödemesi yapılmaktadır. İstihdam imkanları ve ekonomik yardımların yanı sıra engelliler için gelir vergisi indirimi, taşıt alımında ÖTV ve KDV muafiyeti, taşıt vergisinden muafiyet, emlak vergisi, gümrük gibi hizmetler için vergi muafiyeti, cep telefonu ve internet tarifelerinde indirim, toplu ulaşımdan ücretsiz yararlanma, hava ulaşımında indirim, erken emeklilik fırsatı gibi hizmetler de uygulanmaktadır.

3.2. Ulaşım ve İmarda Erişilebilirlik Uygulamaları

Sosyal devlet, engel türü ne olursa olsun engelli vatandaşları için yaşanabilir bir dünya yaratma sorumluluğunun bilincinde olmalıdır. Zira sosyal devlet, kişilere sadece temel

hak ve özgürlükler sağlamakla yetinmeyen, aynı zamanda vatandaşların sosyal durumlarını iyileştirmeyi, onlara insan onuruna yaraşır bir yaşam şekli sunmayı, onları sosyal güvenliğe kavuşturmayı kendine ödev bilen bir anlayışın ürünüdür (Giritli, Bilgen, Akgüner, & Berk, 1998, s. 24).

Türkiye'de engellilerin ulaşılabilirliğini ve erişilebilirliğini sağlamaya yönelik yasal düzenleme ilk olarak 1997 yılında 572 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile yapılmıştır.

Bu Kararname ile birçok kanunda engellilerle ilgili düzenleme yapılmış; aynı zamanda 3194 sayılı İmar Kanunu'na ulaşılabilirlikle ilgili "Fiziksel çevrenin engelliler için ulaşılabilir ve yaşanılabilir kılınması için, imar planları ile kentsel, sosyal, teknik alt yapı alanlarında ve yapılarda, Türk Standartları Enstitüsü'nün ilgili standartlarına uyulması zorunludur" maddesi eklenmiştir. Yönetmelik ile; binalarda, açık alanlarda (yollar, otoparklar, parklar, yaya bölgeleri, meydanlar ve kaldırımlar), bunlar üzerindeki ulaşım ve iletişim noktalarında ve peyzaj elemanlarında erişilebilirliğin sağlanması için düzenlemelerin TSE standartlarına göre yapılması gerektiği belirtilmektedir (EYGHM, 2011).

Engelliler için erişilebilirliği yalnızca tekerlekli sandalyelerin hareketini mümkün kılmak için yapılan rampalar ya da görme engelliler için zeminlere döşenen hissedilebilir yüzeylerle sınırlı tutmamak gerekmektedir (Mengi, 2020, s. 255). Açık ve kamusal alanlara erişilebilirliğin sağlanmış olması engelli bireylerin toplumsal yaşama tam katılımı için önemli olmakla birlikte; eğitim, işgücü ve sağlık konularında da diğer bireylerden geride kalmamaları için şarttır.

2005 yılında kabul edilen 5378 Sayılı Engelliler Kanunu'nun geçici 2. Maddesi'nde ise "Kamu kurum ve kuruluşlarına ait mevcut resmî yapılar, mevcut tüm yol, kaldırım, yaya geçidi, açık ve yeşil alanlar, spor alanları ve benzeri sosyal ve kültürel alt yapı alanları ile gerçek ve tüzel kişiler tarafından yapılmış ve umuma açık hizmet veren her türlü yapılar bu Kanun'un yürürlüğe girdiği tarihten itibaren 7 yıl içinde engellilerin erişilebilirliğine uygun duruma getirilir." hükmü yer almaktadır.

Aynı Kanun'un geçici 3. Maddesi'nde ise "Büyükşehir belediyeleri ve belediyeler, şehir içinde kendilerince sunulan ya da denetimlerinde olan toplu taşıma hizmetlerinin engellilerin erişilebilirliğine uygun olması için gereken tedbirleri alır. Mevcut özel ve kamu toplu taşıma araçları, bu Kanun'un yürürlüğe girdiği tarihten itibaren 7 yıl içinde

engelliler için erişilebilir duruma getirilir.” hükmü ile engelli bireylerin erişilebilirlik hakları konusunda yerel yönetimlere sorumluluk verilmiştir.

Görsel 9: Açık Alan Erişilebilirlik Uygulaması Örneği

Kaynak: (ASHB, 2021)

Birleşmiş Milletler Genel Kurulu tarafından 13 Aralık 2006 tarihinde kabul edilen, 30 Mart 2007 tarihinde imzaya açılan ve ülkemizin 80 ülke ile imzaladığı Engellilerin Haklarına Dair Sözleşme'nin 9. maddesinde erişilebilirliğe ilişkin tüm yükümlülükler yer almaktadır (EYGHM, 2011).

Görsel 10: Metro İstasyonlarında Erişilebilirlik Uygulamalarına Bir Örnek

Kaynak: (TOFD)

Sözleşme kapsamında, Engellilerin Erişebilirliğinde Engelsiz Çevreler Tasarlama Kılavuzu (Accessibility for the Disabled A Design Manual for a Barrier Free Environment) hazırlanmıştır. Kentlerin engelli bireylerin erişilebilirliğine uygunluğunda ve bu konuda önerilerin geliştirilmesinde uluslararası kabul gören bu kılavuz ile; ADA ve TSE tarafından geliştirilmiş bina içi, yakın çevresi ve açık alanları içeren standartlar tanımlanmıştır.

2021 yılında ise Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı yayınlamış olduğu Erişilebilirlik Kılavuzu ile engelli erişilebilirlik hizmetleri ile ilgili standartları 12 bölümde belirtmiştir (ASHB, 2021). Kentlerin, farklı özelliklere sahip bütün engelli bireylerin erişilebilirliğini ve kullanılabilirliğini kapsayacak şekilde yani "sağlıklı bir çevre" inşa etmek ve organize etmek, gündelik hayatın mekansal politikasında bir değişikliği gerektirir.

Erişilebilirliğin sağlanması, engellilerin kentsel ortamda gündelik yaşama dahil olabilmesini sağlamak ile birlikte gerçekleşmelidir. Bu konuda önemli olan nokta; yapılan düzenlemelerin yalnızca erişilebilirlik kapsamında değil, tüm diğer insanlar gibi engellilerin de temel ihtiyaçlarının farkında olarak yapılmasıdır.

Kentsel mekanların erişilebilir olması engelli bedenlerin zorlanmaması ve desteğe ihtiyaç duymadan hareket edebilmesi konularında yeterli olmasa da engellilerin karşılaştıkları engellerin görünürlüğünü oluşturma ve toplumsal farkındalık oluşturma açısından önem taşımaktadır. Bireylerin bedensel ve zihinsel işlevlerindeki sorunlar ve bu bozuklukların hareket ve davranış yeteneklerinde oluşturduğu sınırlılıklar, engelli bireylerin toplum hayatından uzaklaşmasına neden olur.

Toplumsal ve sosyal destek imkanlarının yetersizliği, toplumsal olarak dışlayıcı ve ötekileştirici tutum ve davranışlar da engelli bireylerin topluma diğer bireyler gibi katılabilmesini önlemektedir. Kent mekanlarının erişilebilir ve ulaşılabilir olması, bu dışlayıcılığın önüne geçer ve böylelikle engelli kişiler gündelik hayata katılmak ister duruma gelebilirler (Şiriner Önver, 2014, s. 41).

Birleşmiş Milletler'in 2030 sürdürülebilir kalkınma hedeflerinde, "kadınlar, çocuklar, yaşlılar ve engelliler için güvenli, kapsayıcı ve erişilebilir yeşil ve açık alanlara erişim sağlanması, kentsel planlamada özellikle engellilerin erişebileceği çevre düzenlemelerinin yapılması ihtiyacı olduğuna yer verilmiştir. Ülkemiz bağlamında da Onuncu ve Onbirinci Kalkınma Planlarında aynı ibarenin gerekliliği yer bulmuştur.

Ulaşım konusunda erişilebilirlik çalışmalarında ise; bilhassa şehir içinde ulaşım noktalarında gerekli çalışmalar yapılarak ve önlemler alınarak belirlenen standartlar çerçevesinde engelli bir kişinin destek almaksızın istediği yere ulaşmasını sağlayabilmek hedeflenmiştir.

“Engelsiz Şehir” projesi, şehir yaşamında engelli bireylerin karşılaştıkları sorunlara yönelik çözüm önerisi niteliğindedir. Engelli bireyler için çeşitli yapılarda, alanlarda ve mekanlarda ulaşımın zor yada imkansız olmadığı, engelli bireylerin toplumsal hayata kazandırılabilmesi için gerekli çevre düzenlemelerinin sağlandığı bir şehir elde etmek, yani “engelsiz bir şehir” oluşturabilmek için yolların, kaldırımların, merdivenlerin, trafik ışıklarının, sosyal tesislerin, üst geçitlerin, otoparkların, ulaşım araçlarının, park ve bahçelerin, oyun alanlarının, tuvaletlerin ve benzer çevre unsurlarının engelli bireyler göz önünde bulundurularak tasarlanması ya da yeniden tasarlanması; kaldırımların başlangıç ve bitiş yerlerinin, kaldırımlar üzerinde bulunan direklerin, çöp kutularının, trafik panolarının, çiçekliklerin, sarkan ağaç dallarının düzenlenmesi, yaya geçitlerinde bulunan trafik lambalarının sesli uyarılı hale getirilmesi, kaldırımlarda kılavuz döşemeler bulunması, kısmen gören görme engellilere yönelik canlı ve zıt renk düzenlemelerinin yapılması gibi çalışmalarla bedensel ve görme engelli bireylerin kent içinde güvenliği ve erişilebilirliğinin; basit işaretlemeler ve yönlendirici, bilgilendirici dolanımlar ile de zihinsel engelli bireylerin güvenliği ve erişilebilirliğinin sağlanması gerekmektedir.

Engel gruplarının farklı olması, engellilerin erişilebilirliklerine yönelik yapılacak düzenlemelerde de çeşitlilik gerektirmektedir. Her bir engel grubu göz önünde bulundurularak yapılacak bu düzenlemelerin şehrin tümüne yayılması gerekliliği düşünüldüğünde sorunun çözümünün zorluğu ortadadır.

Standartların üzerinde yüksek kaldırımlar, kaldırıma inişleri ve çıkışları sağlayan rampaların olmayışı ya da dik/engebeli oluşu, görme engelliler için herhangi bir takip sisteminin olmayışı ya da bu grup için yollarda bulunan kabartmalı şeritlerin/hissedilebilir yüzeylerin kısa olması, elverişli olmayan yerlerde bulunması, bozuk kaldırımlar, kısa sürede tamamlanmayan kaldırım ve yol çalışmaları, yaya geçitlerinin engelliler için erişilebilirlik seçenekleri sunmaması, ulaşım araçlarının engellilerin seyahat etmelerine olanak tanımamaları gibi faktörler engellilerin şehirlerle bütünleşmelerinin önünde engel olarak bulunmaktadır.

Güney Afrika, Mozambik, Malawi, Hindistan ve Latin Amerika'da yapılan bir araştırmada; asfaltsız ve bakımsız kaldırımlar, satıcılar, kumlu ve taşlı yollar ve dik yokuşlar gibi coğrafi ve çevresel koşullar, kaldırımların amacına uygun kullanılmaması gibi etkenlerin tekerlekli sandalye kullanımını sınırladığı, ulaşım araçlarının fiziksel erişim sağlama konusunda yeterli olabildiği ancak sürücülerin tutum ve davranışları ve engellilerin araca rahatlıkla binebilmeleri için yeterli zamanı tanımamaları ile aşırı kalabalığın da engellilerin toplu taşıma imkanlarını etkin biçimde kullanmalarına engel olduğu görülmüştür (Sümer, 2015, s. 142).

2010 yılında Türkiye'de engellilere yönelik ilk kez gerçekleştirilen Özürlülerin Sorun ve Beklentileri Araştırması Raporu'nda Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü veri tabanında bulunan engelli bireylerin yaşadıkları yerlerdeki fiziksel çevre koşulları ve imkanlarının kullanıma uygun olup olmadığına yönelik edinilen bilgiler şöyle açıklanmıştır: Engelli bireylerin % 66.9'u kaldırım, yaya yolu ve yaya geçitlerinin, % 66.3'ü oturdukları apartmanların(katlara ulaşma ve bina içi hareketlilik çerçevesinde), % 59.5'i dükkan, mağaza, market ve lokanta gibi sosyal mekanların, % 58.4'ü kamu binalarının ve % 55.4'ü ise postane, banka vb. kurumların kendilerinin kullanımına uygun olmadığını ifade etmiştir (TÜİK, 2010:27).

Yine bu rapora göre engelli bireylerin %69.1'i tek başına toplu ulaşım araçlarını kullanamamakta; bu durum en önemli gerekçesi olarak % 89.6'u kendi başına dışarıda hareket edememesini, % 12.9'luk bir kısmı ise toplu ulaşım araçlarının engel durumlarına uygun olmamasını belirtmiştir (Sümer, 2015, s. 143).

Ulaştırma Bakanları Avrupa Konferansı'nın Herkes İçin Ulaşılabilirliğin İyileştirilmesi: Örnek Uygulama Rehberi'nde belirtilen standartlara göre kaldırımlar, en az bir buçuk metre genişliğinde olmalı, mümkünse kaldırım eğimleri % 5'i geçmemelidir. Kaldırım yüzeyi kaymamalı, zeminler bitişik ve boşluksuz olmalıdır. Görme engelliler için dokunsal yüzeyler ayakkabıların alt kısmından hissedilecek şekilde çıkıntılı olmalı ve dikkati artıracak zıt renklerde ve belirgin tonlarda olmalıdır. Engelli bireyler için ayrılan park yerlerinin genişliği 2.4 metre değil, 3.6 metre olmalıdır.

Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü tarafından hazırlanan Yerel Yönetimler İçin Özürlülere Yönelik Fiziki ve Mimari Düzenleme Kılavuzu'na göre; birden fazla katlı resmi ve umumi binalarda zorunlu ve kaliteli asansörler bulunmalı ve bu asansörler acil durum asansörü standartlarında olmalı, kamuya açık eğitim kurumlarında tüm

öğrencilerin bir arada ders çalışacağı ve eğitim alacağı binalar tasarlanmalı, resmi binalar gibi kamu kullanımına açık tüm binalarda her türden engelli bireye yönelik olanaklar sağlanmalıdır (Sümer, 2015, s. 147).

Görsel 11: Görme Engellilere Yönelik Hissedilebilir Yüzey Uygulaması

Kaynak: (ASHB, 2021)

Bu standartlar çok kapsamlı bir şekilde düzenlenmiş olsa da, hepsini bu çalışmanın kapsamına dahil etmek mümkün değildir. Erişilebilir Şehir Yönetmeliği, ASHB Erişilebilirlik Klavuzu, TS 12576/ Nisan 1999: Şehir İçi Yollar- Engelli ve Yaşlılar İçin Sokak, Cadde, Meydan ve Yollarda Yapısal Önlemlerin Tasarım Kuralları, TS 12460/Nisan 1998 Şehir İçi Yollar- Raylı Taşıma Sistemleri Bölüm 5: Engelli ve Yaşlılar İçin Tesislerde Tasarım Kuralları, TS 12574 Şehir İçi Yollar- Raylı Taşıma Sistemleri- Bölüm 10: İstasyon İçi İşaret ve Grafik Tasarım Kuralları, ASHB EYHGM Otopark Yönetmeliği, ASHB EYHGM Plan Yapımına Ait Esaslara Dair Yönetmelik (İmar Planı Yapılması ve Değişikliklerine Ait Esaslara Dair Yönetmelik), TS 9111/ Nisan 1991: Engelli İnsanların İkamet Edeceği Binaların Düzenlenmesi Kuralları, TS 12575 Şehir İçi Yollar-Raylı Taşıma Sistemleri-Bölüm 14: İstasyon Platformu Oturma Elemanları gibi yönetmelik ve standartlar, bu kapsamda geliştirilen standartlardan bazılarıdır.

Nisan 2023'te Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü tarafından yayımlanan Engelli ve Yaşlı İstatistik Bültenine göre Erişilebilirlik İzleme ve Denetleme Komisyonları tarafından 2022 yılında 5.278 bina, açık alan ve toplu taşıma aracının

denetlemesi gerçekleştirilmiş; 2014-2022 yılları arasında 1.299 bina, 31 açık alan, 1.782 toplu taşıma aracı olmak üzere toplam 3.112 “Erişilebilirlik Belgesi” düzenlenmiştir.

3.2.1. “Engelsiz Şehir” Projesi

Engelli bireyler; toplumun ayrılamaz ve toplumdaki ayrı düşünülemez bir parçasıdır ancak buna rağmen insan haklarına verilen değerin arttığı, engelli bireylerin hak ve özgürlüklerine hassasiyetle yaklaşıldığı bir dönemde yaşıyor olmamıza rağmen, engelli bireylerin toplum içerisinde kimseden destek almadan, hiçbir kısıtlamaya ve sınırlamaya maruz kalmadan, bu korku ve kaygıyı taşımadan toplum içerisinde yer bulamayabilmektedir. Bu gerçekten hareketle, engelli bireylerin özgüvenle ve bağımsız hareketini sağlayacak unsur ve imkanların tüm kamusal alana, her yönüyle yansıtılması gerekmektedir. İçinde bulunulan yerleşim bölgeleri, engelli bireylerin yaşam kalitesini yükseltecek ve bireysel olarak gündelik yaşamlarını sürdürebilmelerine olanak sunacak imkanlar ile donatılmalıdır. Ancak böylesi bir engelsiz ortamda engelli bireyler, özgüvenle ve özgür bir şekilde hareket edebileceklerdir.

Bu yaklaşımdan hareketle ortaya çıkan “engelsiz şehir” çalışması; engelli bireyler başta olmak üzere yaş, cinsiyet vb. ayırt etmeksizin toplumdaki her bireyin hiçbir kısıtlama ve engel ile karşılaşmadan, bireysel ve desteksiz bir şekilde kamusal bütün hizmet, olanak ve yapılara erişebilmesini ve bu imkanlardan faydalanabilmesini hedeflemektedir (Sümer, 2015, s. 140).

Engelsiz şehir; hiçbir engel ile karşılaşmadan şehrin tüm olanaklarına erişebilmeyi sağlayacak şekilde tasarlanmış olmalıdır. Binalar, yollar, bahçeler, parklar, kaldırımlar ve diğer çevre unsurları her insanın kendi potansiyeline uygun şekilde planlanmalıdır.

Bu kapsamda ülkemiz dahil birçok ülkede şehirleri engelsiz ve erişilebilir hale getirmek amacıyla birçok faaliyet yürütülmektedir. Bu amaca yönelik yasal düzenlemeler ve çeşitli politikalar oluşturulmakta; ülkeler hızla engelsiz şehir unvanı almaya çalışmaktadır.

Avrupa şehirlerindeki erişilebilirlik uygulamalarını teşvik niteliğinde Avrupa Birliği Komisyonu tarafından 2010 yılından itibaren engelli bireylerin herkes gibi ulaşım, eğlence, seyahat gibi imkanlardan özgürce faydalanabildiği şehirlere “Engelsiz Şehir” ödülü verilmekte ve bu alanda en iyi şehirler sıralaması yapılmaktadır.

Avrupa ülkeleri ile birlikte ülkemizde de bu konuya yönelik yerel yönetim mevzuatlarında, engelli mevzuatında, İmar Kanunu ve benzeri mevzuat ve kanunlarda

oldukça kapsamlı düzenlemeler yapılmış ve engelli bireylerin şehir yaşamı ile bütünleşebilmesini sağlayacak ve kolaylaştıracak olanak ve standartlar geliştirilmiştir. Bu düzenlemelerin içinde Belediye Kanunu, bu konuda belediyelere doğrudan görev yüklemektedir.

Bu yasal düzenlemeler ile günümüzde birçok belediye “Engelsiz Şehir Projesi” adıyla şehirleri engelli bireyler için bağımsız ve etkin kullanılabilir hale getirmeye çalışarak “Engelsiz Kent”, “Engelli Dostu Şehir” unvanı alabilmek için proje ve politikalar geliştirmekte ve uygulamaktadır. Aynı zamanda ülkemizde de Türkiye Belediyeler Birliği ve Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı iş birliği ile “Engelsiz Şehirler Fikir ve Proje Yarışması” düzenlenmekte ve layık görülen şehirlere ödül verilmektedir.

Engelli bireylerin kent içi yaşama tam katılımı için yapılan çalışmalardan birisi de engelsiz konutların inşa edilmesidir. Yerel yönetimler ve özel sektörün de desteklediği, TOKİ tarafından hayata geçirilen konut çalışmalarında amaç yalnızca kent sakinlerini konut sahibi yapmak değil, aynı zamanda engelli bireyler tarafından da kolaylıkla kullanılabilen konutların yapılabilmesi olmalıdır.

Bu konuda önemli bir örnek Pendik Belediyesine aittir. Belediyenin desteklediği uygulamada konut projelerinde toplam daire sayısının %5’ini engelli bireylere özel tasarlanıp satılmaktadır. Aynı zamanda bu dairelerin satın alımında iskan ve ruhsal işlemlerinde %20 oranında indirim yapılması kararı alınmıştır.

Engelsiz şehirler oluşturabilmek için yerel yönetimlerin yanı sıra engelli dernekleri ve diğer sivil toplum örgütleri önemli çalışmalara imza atmaktadır. “EngelsizKent.org” adlı web sitesinin bir kente ait bütün yapı unsurları ve sahip olduğu mobilyalarla engel barındırmayan bir hale getirilebilmesi için gerekli olan standartlar ile ilgili oluşturduğu tasarım rehberi bu çalışmalara bir örnektir (Sümer, 2015, s. 148).

Bir şehri toplumun tümü için engelsiz hale getirebilmek için geliştirilecek politikalarda üzerinde durulması gereken önemli bir konu da yaşanan coğrafyanın temel özellikleridir. İklim ve mevsim koşulları, şehir yaşamını etkileyen önemli bir dinamiktir. Bu noktada özellikle kış aylarında mevsim koşulları gereğince önlemler alınması ve bu koşullara yönelik uygulamalar geliştirilmesi gerekmektedir.

Avrupa’nın özellikle kuzey bölgelerindeki ülkelerde ağır kış koşulları sebebi ile kaldırımlardaki buz ve karların temizlenmesi, şehirdeki yaya ulaşımını etkileyen önemli bir ihtiyaç ve gerekliliktir. Finlandiya’nın Jyväskylä kentinde kaldırımların alttan ısıtılması

sistemle döşenerek şehrin tüm sakinleri ile birlikte engelli bireylere de güvenli yürüyüş imkanı sağlaması bu konuda yapılmış başarılı ve güzel bir örnektir (EYGHM, 2011)

Dünyanın pek çok ülkesi ile birlikte bizim ülkemizde de kentselin barındırdığı engellerin kaldırılması noktasında önemli gelişmeler ve birikimler gerçekleşmiştir. Engelli bireylerin şehir içinde daha aktif ve özgür olmalarını sağlamaya yönelik yollar, kaldırımlar, park yerleri, asansörler, ulaşım araçları, engelli geçitleri, şehrin ulaşılabilir yerlerinde engelli akülü araç şarj istasyonları vb. uygulamalar giderek yaygınlaşmaktadır.

Görsel 12: Konak Belediyesine Ait Akülü Engelli Arabaları İçin Şarj İstasyonu

Kaynak: (T.C. Konak Belediyesi, 2022)

Ülkemizde de Erişilebilir Yaya Sistemleri(EYS) kapsamında; yayaların yürüdüğü alanlarda mümkün olabilecek en yüksek güvenliğin sağlanması, engelli bireylerin kent içinde sosyal yaşantıya entegre olmalarında engellerle karşılaşmamaları amacıyla şehirlerin genelinde uygulanan engelliler için ayrılmış park levhaları, kenarı kıvrılmış standart levhalar, esnek refüj başı levhaları, T ve S Konsol Aparatları, engelli bireyler için oluşturulmuş yaya geçici çizgileri, dokunmatik erişilebilir yaya butonları, yatay ve düşey şekilde biçimlendirilmiş trafik işaret ve uyarıları çalışmaları yürütülmektedir.

3.3. Sosyal Hayat ve Erişilebilirlik

01.07.2005 tarihli 5378 sayılı Engelliler Hakkında Kanun'un 4. Maddesi'ne göre 06.02.2014'te yapılan değişiklikle erişilebilirlik, engelli kişilerin bağımsız yaşamaları ve topluma tam ve etkili bir şekilde katılmaları için esas kabul edilmiştir (EHK, 2005).

Bu bağlamda engelli bireylerin şehir yaşamına bağımsız ve desteksiz tam katılımını sağlamak için engellilerin ekonomik alanda özgürlüğünü sağlamaları, kentte bir yerden bir yere sorunsuzca ve kolaylıkla hareket edebilmeleri, yaşam ortamlarının ve koşullarının engel gruplarına uygun olmasının yanı sıra engellilerin sosyal ve kültürel yaşama katılmasını da destekleyecek uygulamalar gerekmektedir. Bunun için ise sosyal etkinlik ortamları tüm toplumu kapsar nitelikte olmalıdır.

Görsel 13: Engellilere Yönelik Açık Alan Erişilebilirlik Hizmeti

Kaynak: (Eko Yapı, 2021)

Engellilerin kullanımına yönelik park ve okulların sağlanması, engelliler için ayrıcalıklı spor tesislerinin kurulması, engellilerin katılımı için gezi, sinema ve tiyatro etkinliklerinin düzenlenmesi, engellilerin turizm, seyahat, eğlence ve boş zaman etkinliklerine katılımının güçlendirilmesi, sosyal, kültürel faaliyetler, turizm ve rekreasyon faaliyetleri ile ilgili bilgi ve hizmet sunumuna erişilebilirliğin güçlendirilmesi gibi çalışmalar bu kapsamda değerlendirilebilir.

Görsel 14: Engelliler İçin Tasarlanan Bir Salıncak

Kaynak: (Gazete Kadıköy, 2021)

02.11.1985 tarihli Planlı Alanlar Tip İmar Yönetmeliği'nin 14. Maddesi'nde 2013'te yapılan değişiklikle "Çalışma, sosyal ve kültürel altyapı alanlarında yapılacak tüm yapı, tesis ve açık alan düzenlemelerinin, engellilerin de ulaşmasını ve kullanmasını sağlayacak şekilde TSE standartlarına uygun olarak yapılması zorunludur." hükmüne yer verilmiştir. Bu madde kapsamında yer alan sosyal ve kültürel altyapı unsurları arasında; yeşil alanlar, çocuk oyun alanları, parklar, piknik alanları, spor ve çocuk oyun alanları, stadyumlar, sosyo-kültürel tesis alanları, ibadethaneler ve mezarlıklar yer almaktadır.

Engelliler için ayrılan otopark yerlerinin, tiyatro vb. salonlarda yer alan engelli koltuklarının sayısının artırılması, AVMLerin, restoran ve cafelerin, okul ve spor merkezlerinin ulaşımını ve kullanımını kolaylaştıran imkanların temin edilmesi bu kapsamda yapılacak çalışmalara örnek olarak gösterilebilir. Son yıllarda sayısı hızla artan "Engelsiz Cafe"ler, hem engelli bireylere çalışma imkanı sunmakta hem de engelli bireylerin toplumda daha çok görünür olması noktasında büyük bir farkındalık imkanı yaratmaktadır.

Görsel 15: Engelli Bireyler İçin Tasarlanan Piknik Masaları

Kaynak: (Eko Yapı, 2021)

Toplumsal hayata katılımında engellerle karşılaşan engelliler; fiziksel anlamda olduğu kadar psikolojik anlamda da daha fazla yıpranmaktadır. Alınacak tedbirler ve engelli bireyler göz önünde bulundurularak yapılacak düzenlemeler ile birlikte engelli bireylerin sosyal hayata da tam katılımı engelli bireyler için ileri seviyede bir yaşam kalitesi sunacaktır.

Bu amaçla yapılacak çalışmalarda en yetkin birimin yerel yönetimler yani belediyeler olduğu söylenebilir. Belediyeler, yıllar içerisinde yapılan çalışmalar ve yasal düzenlemeler ile birlikte hizmet verdikleri alanların tümünde engelliler için de hizmet sağlamak zorundadır. Bu hizmetler; engelli insanların yaşadıkları konutlardan, kullandıkları yollara kadar tüm şehre yayılmaktadır.

Belediyelerce kurulan Engelli Danışma Merkezleri, engelli bireylerin kent yaşamına katılımında karşılaştıkları sorunları çözmeye yönelik çeşitli uygulamalar geliştirmişlerdir. Bu kapsamda örneğin Ankara Keçiören Belediyesi; Ankara Üniversitesi, TÜBİTAK ve Türkiye Özürlüler Eğitim ve Dayanışma Vakfı(ÖZEV) işbirliği ile 334 parkın düzenlemesini yaparak bu parkların bedensel ve görme engelliler için erişebilir olmasını sağlamıştır. Aynı zamanda bu merkezce, Merkeze üye olan engelliler ve ailelerine uzman psikologlar tarafından psiko-sosyal destek hizmetinin yanı sıra engellilerin istedikleri yerlere ulaşımı için ulaşım hizmetleri verilmektedir (Metin, 2017, s. 338-339).

Görsel 16: Engelliler İçin Oluşturulmuş Otoparklara Bir Örnek

Kaynak: (İBB, 2021)

Turizm faaliyetlerine erişilebilirlik, engelli bireylerin karşılaştıkları bir diğer önemli sorundur. “Erişilebilir turizm” ve “engelsiz turizm” gibi terimlerle ifade edilen proje ve uygulamalar ile engellilerin turizm faaliyetlerine katılımının sağlanması ve artırılması hedeflenmektedir (Subaşı, 2023, s. 68-69).

Görsel 17: Muğla Büyükşehir Belediyesine Ait Engelli Plaj Sandalyesi Hizmeti

Kaynak: (Hürriyet, 2020)

Benzer şekilde birçok belediye tarafından yürüme engelli bireylerin denizde yüzebilmeleri için plajlara yerleştirilen tekerlekli plaj sandalyeleri, engelli bireylerin hem sahilde gezebilmelerine hem denize girebilmelerine hem de bu sandalyeleri şezlong olarak kullanma amaçlarına hizmet etmektedir (Sümer, 2015, s. 147-148).

Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı tarafından oluşturulan 2023-2025 yıllarını içeren Engelli Hakları Ulusal Eylem Planında; bu kapsamda yürütülecek faaliyetler ve faaliyetleri üstlenecek birimler detaylı bir şekilde planlanmıştır. Bu planlamaya göre Türkiye Belediyeler Birliği, engellilik alanında faaliyet gösteren sivil toplum örgütleri, Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu gibi kurumların desteği ve katılımı ile özetle; engellilerin sosyal ve kültürel yaşama katılımlarının güçlendirilmesi, sosyal ve kültürel etkinliklerin farklı engel gruplarının ihtiyaçlarına göre planlanması ve çeşitlendirilmesi, sosyal ve kültürel etkinlikler ile turizm ve dinlenme tesislerinin erişilebilirliği ve sunulan hizmetlerin farklı engel gruplarının ihtiyaçlarına göre geliştirilmesi ve çeşitlendirilmesi, bu çalışmalar hakkında bilgi ve hizmetlere ilişkin yazılı ve görsel materyallerin ve yayınların erişilebilir formatlarda ve farklı engel gruplarına uygun iletişim formatlarında hazırlanması, sosyal ve kültürel etkinliklerde engellilere uygulanan indirim ve benzeri avantajların yaygınlaştırılması yönünde araştırmalar yapılması, engelli bireylerin ve ailelerinin sosyal ve kültürel etkinliklere katılımına yönelik uygun rehberlik ve destek hizmetlerinin yaygınlaştırılmasına yönelik araştırmalar yapılması, engelli bireylerin bireysel becerilerini geliştirmeye yönelik yaratıcı, sanatsal, entelektüel eğitim ve gelişim olanaklarından eşit şekilde yararlanabilmeleri için gerekli önlemlerin alınması, engellilerin kültürel yaşama katılma haklarına ilişkin toplumsal bilinçlendirme çalışmalarının yürütülmesi, engelli bireylerin ailelerinin güçlendirilmesine yönelik sosyal, kültürel faaliyetlerin çeşitlendirilmesi, Türk İşaret Dilinin yurt genelinde yaygınlaştırılması için çalışmalar yapılması, işitme engellilerin devlet kurumlarından bilgi alabilmeleri için görsel işaret dili tercüman desteğinin sağlanması hedeflenmektedir (ASHB, 2023).

Bunların yanında aynı planda; engellilerin spor faaliyetlerine katılımının özendirilmesi ve fırsat eşitliği ile katılımlarının sağlanması, engelli bireyler sporu konusunda farkındalık çalışmaları yapılması, engelli çocukların erken çocukluk eğitiminden başlayarak ilgi ve yetenekleri doğrultusunda engelliler için spor ve eğitmen yetiştirme konularında yüksek okulların ilgili bölümleri ile çalışmalar yapılması, sportif faaliyetlere yönlendirilmeleri konusunda gerekli altyapı çalışmalarının yapılması, engellilerin spor organizasyonlarına seyirci ve sporcu olarak katılımlarını desteklemek ve teşvik etmek, ulusal ve yerel spor organizasyonlarını engellilerin erişimine uygun hale getirmek için eğitim faaliyetlerinin yürütülmesi, üniversitelerde “Engelli Bireylerde Beden Eğitimi ve

Spor Bölümleri”nin yaygınlaştırılması, sportif faaliyetlerde görev alacak tüm personelin mesleki eğitimlerinde engellilik konusuna yer verilmesine yönelik çalışmalar yapılması, engelliler için genel ve özel yüzme havuzları, spor salonları vb. halka açık ücretli/ücretsiz spor hizmetlerinden yararlanmayı sınırlayan mevzuat ve uygulamaların ortadan kaldırılmasına yönelik araştırmalar yapılması, engeli nedeniyle günlük spora ihtiyaç duyan ancak bu ihtiyacını karşılayamayan bireylerin ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik tedbirler almak ve bunun olumlu etkileri konusunda eğitimler düzenlenmesi, engellilerin spor faaliyetlerine katılımını teşvik etmek, engelli sporcuların spor yapmaları için araç ve gereçlerden eşit yararlanmaları için çalışmalar yapmak amaçlanmaktadır.

İlk olarak 1960 yılında düzenlenen engelli bireylerin katılımı ile gerçekleştirilen “Paralimpik Olimpiyatları” engelli bireylerin spor alanında yer bulabilmesine imkan tanıyan uluslararası önem taşıyan bir organizasyondur. Ülkemizin ilk olarak 1992 yılında katılım sağladığı Paralimpik Olimpiyatlarında, çeşitli engel gruplarından engelli bireyler farklı kategorilerde yaz ve kış oyunları olarak yarışma olanağı bulabilmektedir.

Engellilerin turizm, seyahat, eğlence ve boş zaman etkinliklerine katılımı ve bu etkinliklerin ve fırsatların farklı engel gruplarının ihtiyaçlarına göre planlanması ve çeşitlendirilmesi, engelli bireylerin toplumsal yaşama erişilebilirliğini sağlama noktasında önemli olan bir diğer adımlardandır.

Engelli Hakları Ulusal Eylem Planında da Engelli bireylere ve ailelerine turizm, seyahat, eğlence ve boş zaman etkinliklerine katılım, engelliler için turizm ve seyahat olanaklarının çeşitlendirilmesi konularında uygun rehberlik ve destek hizmetlerinin sağlanması amacı yer almaktadır (ASHB, 2023).

Görme engelli bireyler için ulaşım araçlarındaki manzarayı hissettiren bir teknoloji, henüz yaygınlaşmamış olsa da engelli bireyler için duyarlılık ve hassasiyet barındıran bir erişilebilirlik hizmeti örneğidir.

Görsel 18: Okçuluk Sporü ve Engelli Sporcular

Kaynak: (İBB, 2021)

Görsel 19: Basketbol Oynayan Bir Engelli Sporcu

Kaynak: (İBB, 2021)

Engelli bireylerin eğitim ve kişisel gelişimlerine yönelik uygulamaya konan hizmetlerden olan “engelsiz kütüphane”; Gönüllü Hareketi Derneği tarafından birçok kurumun iş birliği ve desteği ile; bireylerin fiziksel, coğrafi ve sosyo-ekonomik dezavantajları ne

olursa olsun, yeteneklerini en iyi şekilde geliştirebilecekleri eğitim hizmetlerinden eşit olarak yararlanabilmelerini sağlamak yürütülen sosyal sorumluluk projelerinden biridir (Engelsiz Kütüphane, 2022).

Görsel 20: Engelsiz Kütüphane Hizmetlerine Bir Örnek

Kaynak: (Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, 2022)

Görsel 21: Engelsiz Kütüphane Hizmetlerine Bir Örnek

Kaynak: (Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, 2022)

Aynı zamanda Kredi ve Yurtlar Kurumunun sunduğu burs imkanı ve yurt kullanımında engelli öğrencilere öncelik tanınması engelli öğrencilerin üniversite eğitimini teşvik etmekte ve eğitim süreçlerini desteklemektedir. Yine üniversite eğitimi sürecinde uygulanmaya başlanan Erasmus+ programı ile engelli öğrencilerin yurtdışındaki anlaşmalı üniversitelerde eğitim görme olanağı bulması sağlanmaktadır.

SONUÇ

Engel ve engelliliğin tanımlarında geçmişten günümüze bir kavram ve anlam karmaşasının bulunduğu görülmektedir. Aynı kavramlar farklı yerlerde farklı anlamlar için kullanılırken farklı kavramlar da aynı anlamları ifade etmek için kullanılmıştır. Bu belirsizlik ya da tutarsızlık; engelli bireylerin toplumda buldukları yeri, kendilerine yöneltilen tutumları ve gelecekte maruz kalacakları toplumsal ve sosyal imkan ve algıları, aynı zamanda da engelli bireylerin yararına olabilecek hem düşünsel hem de fiziksel gelişmeleri etkilemektedir.

Engelliliğin ele alınışında hakim anlayış olan tıbbi model yaklaşımından sonra engelli haklarına yönelik çalışmalarla birlikte sosyal model yaklaşımının gelişmesi ve peşinden Amerika’da ortaya çıkan engelli hakları hareketi ile engelli bireyler önceden olduğu gibi kendilerine ait sağlık problemleri kapsamında engelli olarak tanımlanmamaya; onları “engelli” yapan şeyin toplumsal tutum ve davranışlar ile engelli bireylerin bağımsız bir gündelik yaşam sürdürmesine imkan tanımayan çevresel koşullar olduğu görüşü savunulmaya başlanmıştır. Bu değişiklik, engelli bireylerin siyasi, ekonomik ve kültürel unsurlar açısından da ele alınmaya başlanmasını sağlamıştır.

Engellilik hemen hemen her çağda ve kültürde toplumsal olarak bir ayrımcılık meselesi olmuştur. Engellilik modellerinin ve engellilik sınıflandırmalarının kabulleri, engel kavramının ve engelli olma durumunun hem bireysel hem de toplumsal olarak tanımlanış biçimlerini önemli ölçüde etkilemiştir. Engelliliği açıklamaya yönelik geliştirilen modellerin birbirinden çoğu noktada taban tabana zıt olması ve bir modelin baskın geçerliliğinin azalarak getirilen eleştiriler neticesinde farklı bir modele geçilmesi, bu süreçte toplumsal algının değişmesi ve engelliler yararına gelişmesi için epeyce bir süreç gerektirmektedir.

Bu süreç, engelliler için uzun vadede olumlu bir sonuç getirecekse de kısa vadede engellilerin karşılaştığı sorunların geçerliliği git gide azalarak da olsa varlığını sürdürmeye devam etmiştir. Gerek uluslararası gerekse ulusal bağlamda engelliliğe yönelik standart bir bakış açısının temin edilememesi, engellilerin toplumda diğer bireylerle her anlamda eşit konumda olabilmesini yavaşlatmaktadır. Bu bağlamda engelliliğe yönelik bu kavramsal karmaşanın incelikle ele alındığı, bu konuda engelli bireylerin düşüncelerini de içeren çalışmalara ihtiyaç vardır. Aksi durumda engelliler hakkında farklı düşünce ve tartışmalar devam ettiği gibi engelli bireylere yönelik üzerinde

durulması gereken asıl önemli konularda olması gerektiği gibi ve olması gereken hızda gelişmeler sağlanamayacaktır. Engellilik hakkında ortak bir kavram üzerinde anlaşılması bu çalışmaların akıbeti için oldukça önemlidir. Ancak bu durumda engellilik üzerine çalışmalar olması gerektiği şekilde anlaşılır ve hızlı ilerleyebilmek hak ettiği değere kavuşabilecektir.

Ülkemizde sosyal modelin etkisi ile engelli bireyler adına yapılan çalışmalar, hak kazanım mücadeleleri ve farkındalık oluşturmaya yönelik uygulama ve projelerin bir getirisi olarak engelli bireyler için kullanılan ifadeler de zamanla değişikliğe uğramıştır. Ülkemizde süreç içerisinde eksik, sakat, özürlü kavramları kullanılmış ancak 2013 yılından itibaren hem yasal hem sosyal zeminde yaygın olarak kullanılan, tanımı gereği diğer terimlerden daha az kırıncı olduğu düşünülen ve engelli bireylerin durumunu ifade etmede daha uygun bulunan “engelli” kavramı; engelliliğin açıklanmasında ve kavramsallaştırılmasında tıbbi modelin etkisi ile zihinsel ya da fiziksel bir bozukluk sonucu ortaya çıkan bir durum olarak görülmektedir.

Buna göre engelli bireyler “hasta” kişilerdir ve tedavi olmayı isteyerek ve tedavi olarak toplumda “normal” bir birey ya da “normal”e yakın bir birey olmalıdırlar. Bu model engelli kavramını ön plana çıkarmakla birlikte engelliliği bireyler için bir sıfat haline getirerek kişilerin insan olmaları, cinsiyetleri ya da diğer belirleyici nitelikleri ikinci plana atılmaktadır.

Ülkemizde henüz engelliliğin tanımlanmasında sosyal modelin öncüllerinin sosyal politika ve uygulamalara yansımadağı süreçte; yani engelliliğin tıbbi model çerçevesinde değerlendirildiği süreçte, bu modelin kabullerine rağmen aslında engelliler yararına yasal düzlemde eşitlikçi ve hak gözetir bir imaj sergilendiği görülmektedir. Ancak, toplumdaki herkesin eşit hak ve özgürlüklere sahip olduğunu vurgulayan bu yasal ibareler ülkemizde gelişmiş Batılı ülkelere göre nispeten daha geç vücut bulmuş; aynı zamanda bu ilkelerin toplumsal yaşantıya yansımadağı çok kısıtlı alanlarda kendini göstermiştir.

Ülkemizde engelli bireylere yönelik farkındalık düzeyinin gelişmesi ve bu gelişmelerin yasal olarak yansımalarının en önce engelli bireylerin sağlık ve tedavi hakkı üzerinden gerçekleştiği görülmektedir. 1961 ve 1982 Anayasalarında, devletin toplumdaki herkesin sağlık hakkının teminatı olarak gösterilmesi bu anlayışa bir örnektir. Buradan anlaşılıyor ki sosyal modelin geçerli olmaya başladığı döneme kadar Türkiye’de engellilere yönelik tutum ve uygulamalar, tıbbi model çerçevesinde sınırlı kalmıştır.

Sosyal model anlayışının hakimiyet kazanması ile birlikte Türkiye’de engellilere yönelik politikalara da önem ve ağırlık verilmeye başlanmıştır. Özellikle 2000’li yıllarla birlikte Avrupa Birliği’ne giriş sürecinin de olumlu etkisiyle engelliliğe yönelik yetersiz kurumlaşma ve altyapının orta ve uzun vadede giderilebilmesi amacıyla engellilerin öncelikle sosyal hakları daha çok dikkate alınarak insan hakları çerçevesinde şekillendirilmeye çalışılmıştır. Bu kapsamda engelli dostu sosyal politikalar geliştirilmeye başlanmış, bireysel inisiyatif ve engelli farkındalığına dikkat çekilmiştir. Bu gelişmeler engellilere yönelik sosyal hizmetlere ve akademik çalışmalara da hız kazandırmıştır.

Engelli bireylerin, geçmişten bu yana içinde buldukları dezavantajlı ve olumsuz yerden ayrışarak engelli olmayan diğer bireylerin sahip olduğu hak ve özgürlüklere, insani saygı ve değere kavuşabilmesine yönelik bir süreç doğrultusunda gelişen farkındalık anlayışının yasal zeminde nasıl var olduğu ve ne durumda olduğu araştırıldığında; ülkemiz için genel olarak 1980’li yıllarla birlikte engelli bireyler adına gerçekleştirilen olumlu çalışmaların hız kazandığı görülerek 2005 yılında kabul edilen ve engelli bireyler için özel eğitim ve kaynaştırma eğitimi uygulamasına da zemin hazırlayan 5378 Sayılı Özürlüler Kanunu ve 2008 yılında yapılan değişikliklerle engelli bireylerin istihdamı ile ilgili kesin ibareler barındıran İş Kanunu’nun da engelli bireyler için oldukça anlamlı ve önemli, toplumun büyük bir kesimi için engelli bireylere yönelik farkındalık oluşturmaya hizmet eden önemli Kanunlardan olduğu tespit edilmiştir. Hiçbir şekilde çalışma imkanı bulunmayan engelli bireyler ise ilgili kanun ve maddeler gereğince sosyal ve ekonomik desteklerden faydalandırılmaktadır.

Bu uygulamalar, engelli bireylerin hem toplumsal alanda daha görünür olması hem de evden çıkmama-çıkamama durumunun ortadan kaldırılmasında önemli ölçüde yardımcı olmuştur. Engelli bireylerin istihdamının önünü açan bu uygulamalar, engelliler için oldukça anlamlı olsa da gerek özel sektörde gerekse E-KPSS vasıtası ile kamu sektöründe engellilerin işe alınmasının kotaya tabii olması ve belli derecelerde engele sahip kişilerin istihdamının söz konusu olması engelli bireylerin toplum içinde halen dezavantajlı bir konumda olduklarının göstergeleridir.

Günümüzde hem dünyada hem ülkemizde engelli hakları üzerinde daha çok durulmakta, bu durumun bir getirisi olarak engelli erişilebilirliği de bir diğer önemli mesele olarak karşımıza çıkmaktadır. Engelli bireylerin topluma tam katılımını ve toplumda herkesin

eşit koşullarda yaşayabilmesini sağlayabilmek adına ülkemizde engelli erişilebilirliğine yönelik yapılan çalışmaların sayısı artmakta ve tam erişilebilirliğin sağlanabilmesine ilişkin önemli adımlar atılmaktadır ancak bunlara rağmen son durumda erişilebilirlik koşullarının ülkemiz için ideal noktada olduğu söylenemez.

Engelli bireylerin bağımsız bir şehir yaşamına sahip olabilmeleri için; ekonomik alanda özgürlük, bir yerden bir yere desteksiz ve kolay bir şekilde ulaşım, yaşam ortamlarının engellilik durumlarına uygun olması gibi koşulların yanı sıra sosyal ve kültürel hayata tam katılımı sağlayacak imkanların da sunulması gerekliliği mevcuttur. Buradan hareketle engelli bireylerin turizm, eğlence, seyahat, spor gibi imkanlardan da sorunsuzca faydalanabilmesi için bazı düzenlemelerin ve çalışmaların yapıldığı tespit edilmiştir. Bu amaçla gerçekleştirilen eylem planları, yasal düzenlemeler ve belirlenen standartlar; yeşil alanlar, çocuk parkları, piknik ve mesire alanları, spor ve oyun alanları, stadyumlar, sosyal ve kültürel tesisler, ibadethaneler, mezarlık alanları gibi unsurların engelli bireylerin engelsiz bir şekilde kullanımına uygun düzenlenmeleri ve inşa edilmeleri için önemli çalışmalar olmuştur.

Erişilebilirlik hizmetlerinin hızla geliştiği diğer iki alanın ulaşım ve imar alanları olduğu görülmüştür. Ülkemizde de ilk olarak, 1997 yılında ulaşılabilirlik ve erişilebilirliğin sağlanmasına yönelik yasal düzenleme gerçekleştirilmiştir. Akabinde 3194 Sayılı İmar Kanunu, 5378 Sayılı Engelliler Kanunu, AB Engelli Haklarına İlişkin Sözleşme, konu ile alakalı standartlar ve kılavuzlar, çeşitli yönetmelik ve mevzuatlar ile yaşanan çevre koşullarının engelli bireyler için de ulaşılabilir ve yaşanabilir kılınması sağlanmaya çalışılmıştır. 5216 Sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu ile yerel yönetimlere de engelli bireyler ile toplum arasında uyum sağlamak, engelli bireyler ile toplumu bütünleştirebilmek, bu konuda farkındalık oluşturmak ve engelli bireylerin bağımsız yaşamını sağlayabilmek noktalarında önemli görev ve sorumluluklar yüklenmiştir.

Her ne kadar engelli bireyler için yürütülen sosyal politikalar çerçevesinde yukarıda bahsedilen yasal düzenlemeler, engelli dostu şehirler, engellilere yönelik çalışmaların yer aldığı ulusal eylem planları gibi çalışmalarla erişilebilirlik politikaları geçmişe oranla hayli yayılmış ve genişletilmiş görünse de erişilebilirliğe yönelik mevcut veriler, literatürde yer alan erişilebilirlikle ilgili çalışmalar, yasal metin ve standart kılavuzlarında mütemadiyen ve çok hızlı yapılan ekleme ve değişiklikler; halen erişilebilirlik altyapısının tam olarak oturmadığını ve yayılmadığını göstermektedir.

Fiziksel engellerin erişilebilirliğin önündeki en büyük engel olduğu söylenebilir ancak bu toplumsal bariyerler erişilebilirliği yavaşlatan tek engel değildir. Bu bariyerlerin ülkemizin her şehrinde ve şehre ait her alanda kaldırılması mümkün olsa bile toplumda engellilere yönelik gösterilen tutumlar, bahsi geçen engelleri bir şekilde oluşturmaya ve sürdürmeye devam edecektir. Bu noktada yapılacak şeyin engelli bireylere yönelik bilinçlendirme, eğitim ve farkındalık faaliyetlerine ağırlık vermek olduğu söylenebilir. Meslek grubu fark etmeksizin özellikle mimarlara, iç mimarlara, peyzaj mimarlarına ve şehir planlamacılarına lisans eğitimlerinde erişilebilirlik uygulamaları ile ilgili sosyolojik alt tabanlı daha kapsamlı derslerin verilerek uzun vadede kentlerin tümüyle engelsiz planlanması sağlanabilir; engelliler alanında çalışanlar başta olmak üzere her bireye erişilebilirlikle alakalı bu kapsamda eğitimin verilmesi ve bu bilincin aşılması, okullarda ders müfredatlarına erişilebilirlik konusunun dahil edilmesi gibi uygulamalar, erişilebilirliğin toplumun genelini kapsayacak şekilde yayılması sürecinde oldukça önemli olabilir.

Erişilebilirlik girişim ve uygulamalarının başarılı ve köklü olabilmesi için öncelikle oturmuş bir erişilebilirlik kültürü oluşturulmalı ve engelli bireylerin maruz kaldığı en temel engellerin kaldırılması gerekmektedir. Erişilebilirlik kavramının tam anlamıyla özümsebilmesi; daha fazla ve daha kolay uygulanabilmesini, her alanda daha hızlı yayılıp standartların daha çok yükseltilmesini kolaylaştıracaktır. Bu noktada toplumdaki tüm bireylere görev düşmekle birlikte; erişilebilirlik kavramının farklı disiplinlerce araştırmalara konu edilmesi ve bilimsel çerçeveye ile ele alınması, bu çalışmalar sonunda elde edilen verilerden faydalanılarak daha verimli politika ve stratejiler geliştirilmesini sağlayacaktır. Burada sosyal bilimlerin ve özellikle sosyoloji biliminin önemi unutulmamalıdır.

Türkiye bağlamında; Türkiye’de yaşayan engellilerin toplum içerisindeki durumu hasebiyle engelliliğin sosyolojik perspektifle ele alınması, engelli bireylerin hak arayışlarında ve kendilerine yöneltilen ayrımcı ve dışlayıcı tutumdan kurtulmalarında etkili olacaktır. Bu tür sosyolojik araştırmaların engelli olan ve engelli olmayan bireylerin bir arada olduğu kapsayıcı sosyal politikalar geliştirilebilmesi için önemli olduğu düşünülmektedir.

Engelli bireylerin sorun ve taleplerine yönelik duyarlılık ve farkındalık oluşturmak amacı ile hem ülkemizde hem dünyada engelliler adına tayin edilen çeşitli özel gün ve haftaların;

engelli bireyler için gerçekleşen sosyal gelişmeler içerisinde önemli ve anlamlı bir yere sahip olduğu anlaşılmaktadır. Aynı zamanda Avrupa ve Amerika'nın yanında ülkemizde de engelliler için yıllar, on yıllar stratejik olarak planlanmakta ve ilan edilmekte; bu çalışmalar ile engelli bireylere karşı gösterilen ilgi ve hassasiyet gözler önüne serilmektedir.

Engelli bireyler adına yaşanan sosyal gelişmelerin bir diğer ayağını ise engellilerin çıkarları ve daha iyi yaşam koşullarına sahip olabilmeleri için uğraş veren sivil toplum kuruluşları, dernek ve vakıflar oluşturmaktadır. STK'ların düzenlediği kampanya, organizasyon, bildirimler ve etkinliklerin engelli bireyler için farkındalık oluşturma ve ses getirme noktasında çok etkili bir yere sahip olduğu görülmüştür. Ancak yine STK'ların geçmişe oranla daha çok faaliyet gösterdiği gözlemlenebilse de engelli bireyleri toplumda daha görünür bir yere çekebilmek amacıyla bu etkinliklerin sayılarının ve etkileşim çaplarının artırılmasında fayda vardır.

Edinilen tüm bu bilgi ve bulgular neticesinde; bir zamanlar “lanetli, ucube ya da deli” olarak görülen, engelli olduğu için yaşam hakkı tanınmayan ya da toplumsal ve insani her türlü değer ve saygıdan uzak bir yaşam sürmek durumunda kalan engelli bireylerin sosyal model yaklaşımının yaygınlaşması ile aslında sadece yarım asır kadar sayılabilecek bir zaman zarfında dünyanın insan hakları konularında önde gelen ülkeleri başta olmak üzere ülkemizde de engelli olmayan bireyler gibi bir yaşam sürme, en az onlar kadar değer görme ve toplumdaki her bireyin hakkı olan temel insani hak ve özgürlükleri kullanmada hızlı bir ivme gösterdiği söylenebilir.

Tek bir çalışma ile incelemenin çok zor olacağı düşünülen bu değişim; pek çok kanalda ve pek çok alanda ve süreç içerisinde gerçekleşerek engelli bireyleri, şimdiye dek hiç olmadığı kadar toplumun diğer fertleri ile aynı noktaya yaklaştırmıştır. Engelli bireyler ve engelli olmayan bireyler arasında hem yasal düzlemde hem de toplumsal anlamda gerçek manada pozitif sayılabilecek bir sürü gelişme görülüyor olsa dahi günümüzde halen engelli bireylere yönelik farkındalık oluşumunun tam olarak gerçekleştiği söylenemez. Engelli bireyler için toplum içerisinde ve şehir yaşamında bağımsız ve desteksiz bir biçimde günlük yaşantılarını sürdürebilecek imkanlar sunulabilse de, yani engellilere yönelik “erişilebilirlik” hizmetlerinin bir noktada tam ihtiyacı karşılayacak niteliğe kavuşabileceği düşünülebilecek olsa da toplumdaki her bireyin engelli bireylere karşı negatif, ötekileştirici ve dışlayıcı ya da küçük gören ve acıyan bakış açısı ve

tutumunu değiştirerek yerine bu kişilere karşı hassasiyet, duyarlılık ve farkındalık duygu ve dūřüncelerini koyabilmek oldukça imkansız görünmektedir.

Her Şeyden önce, engelli bireyler için örneğin ulaşım araçlarında iniş-biniş önceliği, engelliler için ayrılan koltukların engellilerin kullanımına bırakılmaları gibi anons ve uyarılar; hem engelli bireyler için hedeflenen farkındalığı beslemekte hem de toplumda bu uyarılara duyulan ihtiyacı gözler önüne sermekte; dolayısıyla henüz engellilere yönelik farkındalık dönüşümünün tamamlanmadığını göstermektedir.

Ekonomi, istihdam, eğitim, spor gibi konularda henüz çok yeni sayılabilecek bir süredir gerçekteşen erişilebilirlik imkanları sayesinde, önümüzdeki yıllarda her geçen yıl bu imkanlardan daha çok engelli birey yararlandıkça, yani her sene bir önceki seneden daha çok engelli toplumsal alanda görünür oldukça, bu oranda ve hızda engelli bireylerin toplumda diğer bireylerle eşit muamele görebileceği düşünölmektedir. Yani, var olan hak ve imkanların engelli bireylerce tam ve yaygın kullanımı, beraberinde engelli bireyler için daha fazla hak ve imkanı getirecek ve doğuracak gibi durmaktadır.

Türkiye’de ancak sosyal modelin ciddi ve kapsamlı bir Şekilde özömsenmesi ile önemli bir nüfus oranı bulunan engelli bireylerin hak arayışlarına, karşılaştıkları sorunlara ve çözüm planlarına yönelik önemli adımlar atılabilecek ve sağlamlaşabilecektir. Bu kapsamda yeni gelişen, Batı’da öneminin farkına varılan, ölkemizde ise bu noktada azımsanmayacak çaba ve gelişmelerin göröldüğü “engellilik sosyolojisi” alanı; engel durumunu değil engellenmişliği ya da sosyal engellenmeyi ortadan kaldırmayı hedeflemektedir. Engellilik sosyolojisi ve bilimsel verilerinden faydalanılarak Türkiye’de engelli bireylerin birer vatandaş olarak sahip oldukları hak, özgürlük ve sorumlulukları yeniden tartışılmalı, engelli bireyler için uygulanacak politikalarda engelli bireylerin aktif rolü ön plana çıkarılmalıdır.

Aynı zamanda engellilikle ilgili sorunların yalnızca engelli bireyleri kapsadığı, ideal bir Őekilde toplumsal engelleri kaldıracı nitelikte çalışmalar yapıldığında engellilerin yaşadığı sorunların ortadan kalkacağı dūřüncesi de yanılıtcı bir dūřüncedir. Yaşlılık, hastalık ve sağlığı riske eden faktörlerin çoğalması gibi etkenlerle toplumdaki herkesin engelli adayı olarak görölməsi, buradan hareketle yalnızca engelli bireyleri hedef alan özel ve sınırlı gereklilikler yerine toplumun tümünü içeren politikaların tasarlanması ve uygulanması; yeni modellerle, yeni girişimlerle, standartlarla, özel gün etkinlikleri gibi hareketlerle

özölmeye ve ortadan kaldırılmaya çalışılan engellilik sorununu ortadan kaldırabilecek bir çözüm olarak kabul edilebilir.

KAYNAKÇA

- 19 Mayıs Üniversitesi* . (2018). Nisan 10, 2023 tarihinde 19 Mayıs Üniversitesi Mimarlık Fakültesi: <https://www.omu.edu.tr/> adresinden alındı
- Açıkgöz, R., & Özil, H. (2023). Sakatlık Sosyal Modelinde Sosyolojik Perspektifler. *İçtimaiyat Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(1), s. 68-87.
- Akçamete, G. (1998). Türkiye'de Özel Eğitim. *Özel Eğitim* (s. 197-199). içinde Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.
- Albayrak, H. (2014). *Tarihte Kör, Sağır, Dilsiz ve Engelli Eğitimi*. İstanbul: T.C. Milli Eğitim Bakanlığı İstanbul İl Milli Eğitim Müdürlüğü Özel Eğitim ve Rehberlik Hizmetleri Bölümü.
- Algan, B. (2007). *Ekonomik Sosyal ve Kültürel Hakların Korunması*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Ardahanlıoğlu, B. (2022). Türkiye'de Engelli Hakları Aktivizmi:Engelli Aktivistler Üzerine Nitel Bir Çalışma. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Artuklu Üniversitesi*. (2022). Mayıs 3, 2023 tarihinde Mardin Artuklu Üniversitesi: <https://www.artuklu.edu.tr/> adresinden alındı
- ASHB*. (2014). Mart 12, 2023 tarihinde Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü: <https://www.aile.gov.tr/sss/engelli-ve-yasli-hizmetleri-genel-mudurlugu/erisilebilirlik/> adresinden alındı
- ASHB*. (2021). Erişilebilirlik Kılavuzu: https://www.aile.gov.tr/media/65613/erisilebilirlik_kilavuzu_2021.pdf adresinden alındı
- ASHB*. (2022). <https://www.aile.gov.tr/> adresinden alındı
- ASHB*. (2022, Mayıs). Mart 10, 2023 tarihinde Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı: <https://www.aile.gov.tr/bakan/mesajlar/bdy-engelliler-haftasi-mesaji/> adresinden alındı
- ASHB*. (2023). Mart 21, 2023 tarihinde Engelli Hakları Ulusal Eylem Planı 2023-2025: https://www.aile.gov.tr/media/127967/engell_haklari_ulusal_eylem_plani_23-25.pdf adresinden alındı
- Atay, M. (2007). *İşitme Engelli Çocukların Eğitiminde Temel İlkeler*. Özgür Yayınları.
- Avrupa Komisyonu. (2014).
- Avrupa Parlamentosu, K. A.-1.-2. (2010). *Avrupa Komisyonu*. Nisan 29, 2023 tarihinde <https://docplayer.biz.tr/23728124-Avrupa-parlamentosu-konsey-avrupa-ekono>

mik-ve-sosyal-komitesi-ve-bolgeler-komitesine-yonelik-komisyon-tebliği.html adresinden alındı

- Azarkan, E., & Benzer, E. (2018). Birleşmiş Milletler Engelli Kişilerin Haklarına Dair Sözleşme ve Türkiye'de Engelli Hakları. *Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 23(89), s. 3-29.
- Bahadır, B. (2014). *Parklarda Erişilebilirliğin Engelliler Açısından İrdelenmesi: İstanbul-Göztepe 60. Yıl Parkı Örneği*. İstanbul Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Balcı, S. (2020). Tanzimat Döneminde Osmanlı Bürokrasisinde Engelli(Sağır-Dilsiz) İstihdamı. A. R. Aydın, İ. Keskin, & N. Z. Yelçe içinde, *Engellilik Tarihi Yazıları* (s. 297-317). İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Barnes, C. (1998). The Social Model Of Disability:A Sociological Phenomenon Ignored By Sociologists. T. Shakespeare (Dü.) içinde, *The Disability Reader:Social Science Perspectives* (s. 65-79). New York: Cassell Pub.
- Barton, L. (1998). Sociology, Disability Studies and Education. T. Shakespeare (Dü.) içinde, *The Disability Reader:Social Science Perspectives* (s. 53-64). New York: Cassell Pub.
- Baybal, M. S. (2015, Aralık). Yahudilik ve Hristiyanlığın Engellilere Bakışı. *Mütefekkir Akсарay Üniversitesi İslami Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2(4), s. 275-298.
- Baykoç Dönmez, N. (2015). *Özel Gereksinimli Çocuklar ve Özel Eğitim*. Ankara: Eğitim Kitap Yayıncılık.
- Bilsin, E. (2014). Dünya'da ve Türkiye'de Engelli Çocuklar. *Ege Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Dergisi*, s. 65-78.
- Blau, J., & Abramotvitz, M. (2003). *Social Welfare Policy*. New York: Published by Oxford University Press.
- Bozkurt, E. (2008). *"İnsan Hakkı Olarak Sağlık Hakkı" Sağlık Hakkı Kurultayı*. Ankara: Ankara Barosu Yayınları.
- Braddock, D. L., & Parish, S. L. (2011). *"Sakatlığın Kurumsal Tarihi", Sakatlık Çalışmaları: Sosyal Bilimlerden Bakmak*. (D. Bezmez, S. Yardımcı, & Y. Şentürk, Çev.) İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Bryman, A. (2012). *Social Research Methods*. Oxford: Oxford University Press.
- Burcu, E. (2006). Özürlülük Kimliği Ve Etiketlemenin Kişisel ve Sosyal Söylemleri. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 23(2), s. 61-83.
- Burcu, E. (2011). Türkiye'deki Engelli Bireylere İlişkin Kültürel Tanımlamalar. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*.

- Burcu, E. (2015a). *Engellilik Sosyolojisi*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Burcu, E. (2015b). Türkiye'de Yeni Bir Alan: "Engellilik Sosyolojisi" ve Gelişimi". *Sosyoloji Konferansları*, 2(52), s. 319-341.
- Büyüköztürk, Ş. (2016). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Cantürk, F. D. (2017). Evde Engelli Bakım Ücreti Hizmetlerinin Sosyal Modeli Gerçekleştirmedeki Rolü. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Ana Bilim Dalı.
- Carol, T. (2007). *Sociologies of Disability and Illness: Contested Ideas Disability Studies and Medical Sociology*. London: Red Globe.
- Çağlar, S. (2009). Uluslararası Hukuk ve Türk Hukuk Sisteminde Engellilerin Eğitim Hakkı ve Devlet Yükümlülükleri. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çağlar, S. (2011). Engelli Hakları Sözleşmesinde Ayrımcılık Yasağı ve Türkiye'nin Uyum Sorunu. Şubat 10, 2023 tarihinde <http://tbbdergisi.barobirlik.org.tr/m2011-96-1138> adresinden alındı
- Çağlar, S. (2012). Engellilerin Erişilebilirlik Hakkı ve Türkiye'de Erişilebilirlikleri. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 61(2), s. 541-598.
- Çarkçı, Ş. (2011). *Engellilerin Mesleki Eğitimi ve İstihdamı*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, SBE.
- Çitil, M. (2009). Cumhuriyetin İlanından Günümüze Kadar Türkiye'de Özel Eğitim(1923-2007). *Eğitimin Sosyal ve Tarihi Temelleri*, 38. Ankara: Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Entitüsü Eğitim Programları ve Öğretimi Ana Bilim Dalı.
- Çitil, M., & Üçüncü, M. K. (2018, Temmuz). Türkiye'de Engelli Hakları ve Engelliler Hukuku'nun Durumu. *Türkiye Adalet Akademisi Dergisi*, 9(35).
- Dowling, M., & Dolan, L. (2001). Families with Children with Disabilities-Inequalities and Social Model. *Disability and Society*, 16(1), s. 21-35.
- Down Türkiye. (2023). Nisan 23, 2023 tarihinde <https://www.downturkiye.org/icerik/170-21-mart-dunya-down-sendromu-gunu> adresinden alındı
- DSÖ. (1981). Dünya Sağlık Örgütü.
- EHK. (2005). *Engelliler Hakkında Kanun*. Mart 10, 2023 tarihinde <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.5378.pdf> adresinden alındı

- Eko Yapı*. (2021). Mayıs 03, 2023 tarihinde <https://www.ekoyapidergisi.org>. adresinden alındı
- Engelsiz Kütüphane*. (2022). Mayıs 3, 2023 tarihinde Engelsiz Kütüphane: <https://www.engelsizkutuphane.com/tr/gonullu-hareketi-dernegi.html> adresinden alındı
- Eripek, S. (2005). *Özel Eğitim*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açık Öğretim Fakültesi Yayınları.
- Erkan, G. (2004). Özürlülüğe İlişkin Modeller ve Sosyal Hizmet Uygulamaları. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 15(2), s. 31-38.
- Ersöz, H. Y. (2011). *Sosyal Politikada Yerelleşme*. İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Yayınları.
- Ertürk, K. L., Şimşek, A. A., Songür, D. G., & Şengül, G. (2014). Türkiye’de Engelli Farkındalığı ve Engelli Bireylerin Adalete Web Erişilebilirlikleri Üzerine Bir Değerlendirme. *Bilgi Dünyası*, 15(2), s. 375-395.
- Ertürk, Ş. (2002). İşyeri Hekimliğinin Sendikal Boyutu. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 4(1).
- EYGHM. (2011). *ASHB*. Mart 15, 2023 tarihinde Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü: <https://www.aile.gov.tr/eyhgm/genel-mudurluk/kurum-hakkinda/> adresinden alındı
- EYHGM. (2023, Nisan). Engelli ve Yaşlı İstatistik Bülteni. https://aile.gov.tr/media/135432/eyhgm_istatistik_bulteni_nisan_23.pdf adresinden alındı
- Finkelstein, V. (1983). The Social Model of Disability Repossessed. <https://disability-studies.leeds.ac.uk/wp-content/uploads/sites/40/library/finkelstein-soc-mod-repossessed.pdf> adresinden alındı
- Fox, D., Prilleltensky, I., & Austin, S. (2012). Eleştirel Psikoloji ve Engelli Çalışmaları: Anaakımı Eleştirmek, Eleştiriyi Eleştirmek. *Eleştirel Psikoloji* (s. 329-349). içinde İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Gall, R. M., Borg, W., & Gall, J. (1996). *Education Research: An Introduction*. White Plains: Longman.
- Garland-Thomson, R. (2011). Sakatlığın Dahil Edilmesi, Feminist Kuramın Dönüştürülmesi. D. Bezmez , S. Yardımcı, & Y. Şentürk (Dü) içinde, *Sakatlık Çalışmaları: Sosyal Bilimlerden Bakmak* (s. 521-548). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Gazete Kadıköy*. (2021). Mayıs 11, 2023 tarihinde Gazete Kadıköy: <https://gazetekadikoy.com.tr/yasam/kalamis-parkinda-engelsiz-salincak> adresinden alındı

- Giddens, A., & Sutton, P. W. (2019). *Sosyoloji*. (S. Tüfekçioğlu-Özdemir, A. N. Durakbaşı, & F. Karapehlivan, Dü) İstanbul: Kırmızı Yayınları.
- Gilson, S., & DePoy, E. (2002). Theoretical Approaches to Disability Content in Social Work Education. *Journal of Social Work Education* (Cilt 38, s. 153-165). içinde
- Giritli, İ., Bilgen, P., Akgüner, T., & Berk, K. (1998). *İdare Hukuku*. İstanbul: Der Yayınları.
- Güloğlu, F. K. (2021). Tarihsel Süreçte Dünya'da ve Türkiye'de Engelliliğin Değişimi Ve Gelişimi. T. Güloğlu, & E. S. Kala içinde, *Değişen Dünyada Sosyal Politika* (s. 187-212). Ekin.
- Gürler, S. (2016). *Engelli Kadınların İnsan Hakları*. Ankara: Astana Yayınları.
- Hammersley, M. (2004). Litaretüre Review. *The SAGE Encyclopedia of Social Science Research Methods* (Cilt 1). içinde California: Sage.
- HSGM. (2018). Mart 11, 2023 tarihinde Sağlık Bakanlığı Halk Sağlığı Genel Müdürlüğü: <https://hsgm.saglik.gov.tr/tr/ruhsagligi-haberler/10-ekim> adresinden alındı
- Hughes, B., & Peterson, K. (2011). Sakatlık Sosyal Modeli ve Kaybolan Beden: Bir Yeti Yitimi Sosyolojisine Doğru. D. Bezmez, S. Yardımcı, & Y. Şentürk içinde, *Sakatlık Çalışmaları* (s. 63-80). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Hürriyet*. (2020). Mayıs 5, 2023 tarihinde <https://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/aysegul-domanic-yelce/denize-erisebilmek-ve-erisilebilir-plajlar-40522201> adresinden alındı
- İBB*. (2000). Mart 1, 2023 tarihinde Sağlık Dairesi Başkanlığı: <https://saglik.ibb.istanbul/engelli-hizmetleri-2/projelerimiz/> adresinden alındı
- İBB*. (2021). Mayıs 17, 2023 tarihinde İstanbul Büyükşehir Belediyesi: <https://www.ibb.istanbul/arsiv/40922/erisilebilirlik-belgeli-ilk-spor-> adresinden alındı
- İETT*. (2020). Mart 5, 2023 tarihinde İstanbul Elektrik Tramvay ve Tünel İşletmeleri: <https://iETT.istanbul/> adresinden alındı
- Ingstad, B., & Whyte, S. R. (1995). *Disability and Culture*. California: University of California Press.
- İşçi Memur*. (2020). Mayıs 6, 2023 tarihinde <https://iscimemur.net/> adresinden alındı
- Jaeger, P. T., & Bowman, C. A. (2005). *Understanding Disability: Inclusion, Access, Diversity and Civil Rights*. USA: Praeger Publishers.
- Kağmcı, G. (2020). Çivi Yazılı Metinlerde Engelliler: Eski Mezopotamya'da Fiziksel Ve Zihinsel Yeti Yitimleri. A. R. Aydın, İ. Keskin, & Z. N. Yelçe içinde, *Engellilik Tarihi Yazıları* (s. 45-70). İstanbul Üniversitesi Yayınları.

- Kargın, T. (2003). Cumhuriyetin 80.Yılında Özel Eğitim. (160). 04 03, 2023 tarihinde https://dhgm.meb.gov.tr/yayimler/dergiler/milli_egitim_dergisi/160/kargin.htm adresinden alındı
- Kargın, T. (2004). Kaynaştırma: Tanımı, Gelişimi ve İlkeleri. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi*, 9-19.
- Kellenberger, E. (2017). *Mesopotamia And Israel*. Routledge.
- Kırcaali-İftar, G. (1998). Özel Gereksinimli Bireyler ve Özel Eğitim. G. Kırcaali İftar içinde, *Özel Eğitim*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayınları.
- Koçal, A. V. (2014). Bir Sosyal Politika ve Siyasal Meşruiyet Aracı Olarak Hayırseverlik: Türkiye'de Sivil Yardım Organizasyonlarının Politik Ekonomisi ve Siyasal İşlevi. *Sosyal İnsan Hakları Ulusal Sempozyumu*. İstanbul.
- Koyunoğlu, H. H. (2006). Sosyal Politika Aracı Olarak Osmanlı ve Günümüz Vakıfları. *Sivil Toplum Dergisi*(15), s. 33-45.
- Köse, H. (2014). Kronolojik Engelli Tarihi ve Eğitimi. A. Koçibar, H. Albayrak, & N. Güçtekin içinde, *Engelliler Eğitiminin Tarihsel Gelişimi* (s. 56-101). İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı.
- Linton, S. (1998). *Claiming Disability: Knowledge and Identity*. New York: New York University Press.
- Mackelprang, R. O., & Salsgiver, R. O. (1999). *Disability: A Diversity Model Approach in Human Service Practise*. Pasific Grove: Brooks/Cole Publising Company.
- Mengi, A. (2020). Engelli Bireylerin Adalete Eşit Erişilebilirlik Konusunun İncelenmesi:Van İli Örneği. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 2, s. 249-283.
- Meşe, İ. (2014, Temmuz-Aralık). Engelliliği Açıklayan Sosyal Model Nedir? *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*(33), s. 79-92.
- Metin, B. (2017, 320-344). Engellilere Yönelik Sosyal Politikalarda Yerel Yönetimlerin Rolü: Keçiören Belediyesi Örneği. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 19(1).
- Minaire, D. (1992). Illnes and Health: Theoretical Models of the Disablement Process. *Bulletin of the World Health Organization*, 70(3), s. 373-379.
- Morris, J. (1993). Feminism and Disability. *Feminist Review*, 57(70).
- Nazlı, A. (2012). "Öteki Beden": Bir Ötekilik Biçimi Olarak Engelli Beden ve Engellilik. *Sosyoloji Dergisi*(12), s. 17-32.

- Neveşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi.* (2022). Mayıs 14, 2023 tarihinde Hacı Bektaş Veli Üniversitesi: <https://kutuphane.nevsehir.edu.tr/tr/engelsiz-kutuphane-birimi> adresinden alındı
- Okur, N. (2001). *Özürllülere Yönelik Örgütlenmenin İncelemesi*. Ankara : T.C. Başbakanlık Özürllüler İdaresi Başkanlığı.
- Oliver, M. (2009). *Understanding Disability: From Theory To Practise*. Basingstoke, Hampshire.
- Oliver, M. (2013). *The Social Model of Disability: Thirty Years On*.
- Orhan, S., & Genç, K. G. (2015). Engellilere Yönelik Ülkemizdeki Özel Eğitim Hizmet Uygulamaları ve Örnek Ülke Karşılaştırması. *Sosyal Politika Çalışma Dergisi*, 35(2), 115-146.
- Özdemir, L., Çıfci, H., & Sayan, Ö. (2002). Tarihsel Süreçte Özel Eğitim Uygulamaları, Kurumları ve Görevli Personellerin İncelenmesi. *Atlas Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(9).
- Özer, D. S. (2005). *Engelliler İçin Beden Eğitimi Ve Spor*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- ÖZİDA. (2002). *Türkiye Özürllüler Araştırması*. Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası.
- ÖZİDA. (2010). Özürllülüğe Dayalı Ayrımcılığın Ölçülmesi Araştırması. Ankara: Özürllüler İdaresi Başkanlığı.
- Özsoy, Y. (1982). *İlköğretim Düzeyinde Özel Eğitimin Durumu, Sorun ve Çözümler*. Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi.
- Özyürek, M. (1998). Görme Engelliler. S. Eripek (Dü.) içinde, *Özel Eğitim* (s. 129-151). Eskişehir: Açıköğretim Fakültesi Yayınları.
- Sakarya Üniversitesi.* (2022). Mart 17, 2023 tarihinde Sakarya Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi: <https://saglikbilimleri.sakarya.edu.tr/tr/duyuru/goster/100202/21-mart-dunya-down-sendromu-farkindalik-gunu> adresinden alındı
- Shakespeare, T. (2011). Sakatlık Sosyal Modeli. D. Bezmez, Y. Şentürk, & S. Yardımcı (Dü) içinde, *Sakatlık Çalışmaları* (s. 51-62). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Sivas Cumhuriyet Üniversitesi* . (2018). Mart 21, 2023 tarihinde Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Haberler: <https://www.cumhuriyet.edu.tr/haber/6212-15-ekim-beyaz-baston-ve-gorme-engelliler-farkindalik-gunu-programi-duzenlendi> adresinden alındı
- Sivas Cumhuriyet Üniversitesi.* (2019). Nisan 30, 2023 tarihinde <https://www.cumhuriyet.edu.tr/> adresinden alındı

- Soykut Sarıca, Y. P., & Yüksel, E. (2012, Ocak). Yerel Yönetimlerde Sosyal Sorumluluk Projesi Uygulaması Olarak Sosyal Hayata Katılım: Engelsiz Yaşam. *Çalışma İlişkileri Dergisi*, 3(1), s. 48-66.
- Subaşı, K. P. (2023). Engelliler ve Erişilebilirlik. M. Şen (Dü.) içinde, *Türkiye'de Engelliler ve Sosyal Politikalar* (s. 49-76). Efe Akademi Yayınları.
- Sümer, G. (2015). "Engelsiz Şehir" Kavramı Açısından Malatya. *Yönetim ve Ekonomi*, s. 139-157.
- Şenol, D., & Canbolat, H. Ş. (2022). Fiziksel Engeli Olan Bireylerin Koşullu Beden İnşaları Olarak Kimlikleştirilmelerine Sosyolojik Bir Bakış. *Toplum ve Kültür Araştırmaları Dergisi*(9), s. 144-177.
- Şiriner Önver, M. (2014). Yeti Yitimli Bireyleri Sakatlayan Kentsel Mekanlar. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 25(2), s. 37-60.
- Şişman, Y. (2012). Özürlülük Alanında Kullanılan Kavramlar Üzerine Genel Bir Değerlendirme. *Sosyal Politika Çalışmaları*, 7(28), s. 69-85.
- T.C. İçişleri Bakanlığı. (2023). Mart 27, 2023 tarihinde Sivil Toplumla İlişkiler Genel Müdürlüğü: <https://www.siviltoplum.gov.tr/dernek-sayilari> adresinden alındı
- T.C. Konak Belediyesi. (2022). Mart 23, 2023 tarihinde <https://www.konak.bel.tr/sayfa/akulu-engelli-arabalari-icin-sarj-istasyonu> adresinden alındı
- T.C. Sağlık Bakanlığı . (2019). Mart 21, 2023 tarihinde Halk Sağlığı Genel Müdürlüğü Ruh Sağlığı Dairesi Başkanlığı: <https://hsgm.saglik.gov.tr/tr/ruhsagligi-haberler/2-nisan-d%C3%BCnya-otizm-fark> adresinden alındı
- T.C. Sağlık Bakanlığı. (2022). Mart 11, 2023 tarihinde T.C. Sağlık Bakanlığı Halk Sağlığı Genel Müdürlüğü: <https://hsgm.saglik.gov.tr/tr/haberler/uluslararasi-i-sitme-engelliler-haftasi-19-25-eylul-2022.html> adresinden alındı
- Taşçı, F. (2018). *Sosyal Politikada Dezavantajlı Gruplar: Tarih, Yaklaşım ve Uygulama*. İstanbul: Kaknüs.
- TBMM. (2008). Mart 15, 2023 tarihinde BM Engelli Hakları Sözleşmesi: <https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d23/c033/tbmm23033025ss0227.pdf> adresinden alındı
- TDK. (2013). *Türk Dil Kurumu*. Ankara: TDK Yayınları.
- TDK. (2014). *Genel Türkçe Sözlük*. Ankara: TDK Yayınları.
- Tellioğlu, S. (2019, Şubat). Avrupa Birliği(AB)nin ve Bazı Gelişmiş Ülkelerin Engellilere Yönelik Sosyal Politikaları ve Sosyal Hizmetleri. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(34), s. 166-182.

- Tezcan, M. (2015). *Sosyolojiye Giriş*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Thiberg, S. (1996). Engelsiz İnsan Yerleşmelerine Doğru. *Diğerlerinin Konut Sorunları*. içinde Ankara: TMMOB Mimarlar Odası.
- TİESF*. (2021). Mayıs 10, 2023 tarihinde Türkiye İşitme Engelliler Spor Federasyonu: <https://tiesf.gov.tr/2021/03/03/3-mart-dunya-kulak-ve-isitme-gunu/> adresinden alındı
- TİHEK*. (2023). Mart 09, 2023 tarihinde Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu: <https://www.tihek.gov.tr/beyaz-baston-gorme-engelliler-haftasi-basin-aciklamasi-> adresinden alındı
- TOFD*. (tarih yok). <https://tofd.org.tr/>. adresinden alındı
- TOFD*. (2022). Mart 2023 tarihinde Türkiye Omurilik Felçlileri Derneği: <https://tofd.org.tr/plastik-kapak-projemiz> adresinden alındı
- Topliss, E. (1982). *Social Responses to Handicap*. Longman.
- Torlak, Ö. (2005). Kar Amaçsız Kuruluşlar Olarak Yerel Yönetimlerde Ahlakî Sorumluluk. *İİBF Dergisi*, 24.
- Torraco, R. J. (2005, Eylül). Writing Integrative Literature Reviews: Guidelines and Examples. *Human Resource Development Review*.
- Turner, B. S. (1995). *Medical Power and Social Knowledge*. London: Sage Pub.
- Uludağ Üniversitesi*. (2022). Mayıs 3, 2023 tarihinde <https://uludag.edu.tr/> adresinden alındı
- UNICEF Türkiye*. (2015). Nisan 27, 2023 tarihinde <https://www.unicef.org/turkiye/bas%C4%B1n-b%C3%BCtenleri/bir-sen-daha-var-kampanyas> adresinden alındı
- UPIAS*. (1975). *Fundamental Principles of Disability*. <https://disability-studies.leeds.ac.uk/wp-content/uploads/sites/40/library/UPIAS-fundamental-principles.pdf> adresinden alındı
- Uşan, M. F. (1999). *İş Hukukunda Sakat İstihdamı*. Ankara: Türkiye Sağlık İşçileri Sendikası Yayını.
- Wright, B. A. (1983). *Physical Disability-A Psychosocial Approach Second Edition*. New York: Harper&Row.
- Yardımcı, S. (2015). Sakatlığın Tarihsel İnşası. K. Çayır, M. Soran, & M. Ergün (Dü) içinde, *Engellilik ve Ayrımcılık: Eğitimciler İçin Temel Metinler ve Örnek Dersler*. Karekök.

- Yazıcı, E., & Alımanoğlu Yemişçi, D. (2010). Engellilere İlişkin Sivil Toplum Kuruluşlarının Sorunları:İzmir İli Bakımından Bir Değerlendirme. *Sosyal Haklar Ulusal Sempozyumu*, (s. 187-215).
- Yazıcıoğlu, T. (2018). Kaynaştırma Uygulamalarının Tarihsel Süreci ve Türkiye'de Uygulanan Kaynaştırma Modelleri. 92-110.
- Yelçe, N. Z. (2020). Engellilik Tarihi Çalışmalarına Genel Bir Bakış. A. R. Aydın, İ. Keskin, & N. Z. Yelçe içinde, *Engellilik Tarihi Yazıları* (s. 6-8). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınevi.
- Yıldız, B. (2007, Ağustos). Fakirlere Yardım Mı?Stokları Eritmek Mi?(Gıda Bankacılığı Kapsamındaki Bağışlara Farklı Bir Bakış). *Maliye ve Sigorta Yorumları Dergisi*(493).

Elektronik Kaynaklar

- 19 Mayıs Üniversitesi . (2018). 10/04/2023 tarihinde 19 Mayıs Üniversitesi Mimarlık Fakültesi: <https://www.omu.edu.tr/> adresinden alındı
- Artuklu Üniversitesi. (2022). 3/05/2023 tarihinde Mardin Artuklu Üniversitesi: <https://www.artuklu.edu.tr/> adresinden alındı
- ASHB. (2014). 12/03/2023 tarihinde Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü: <https://www.aile.gov.tr/sss/engelli-ve-yasli-hizmetleri-genel-mudurlugu/erisilebilirlik/> adresinden alındı
- ASHB. (2021). 17/03/2023 tarihinde Erişilebilirlik Kılavuzu: https://www.aile.gov.tr/media/65613/erisilebilirlik_kilavuzu_2021.pdf adresinden alındı
- ASHB. (2022). 10/03/2023 tarihinde Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı: <https://www.aile.gov.tr/bakan/mesajlar/bdy-engelliler-haftasi-mesaji/> adresinden alındı
- ASHB. (2023). 21/03/2023 tarihinde Engelli Hakları Ulusal Eylem Planı 2023-2025: https://www.aile.gov.tr/media/127967/engell_haklari_ulusal_eylem_plani_23-25.pdf adresinden alındı
- Avrupa Parlamentosu, K. A.-1.-2. (2010). *Avrupa Komisyonu*. 29/04/2023 tarihinde <http://docplayer.biz.tr/23728124-Avrupa-parlamentosu-konsey-avrupa-ekonomik-ve-sosyal-komitesi-ve-bolgeler-komitesine-yonelik-komisyon-tebliği.html> adresinden alındı.
- Çağlar, S. (2011). Engelli Hakları Sözleşmesinde Ayrımcılık Yasağı ve Türkiye'nin Uyum Sorunu. 10/02/2023 tarihinde <http://tbbdergisi.barobirlik.org.tr/m2011-96-1138> adresinden alındı.

- Down Türkiye.* (2023). 23/02/2023 tarihinde <https://www.downturkiye.org/icerik/170-21-mart-dunya-down-sendromu-gunu> adresinden alındı
- Eko Yapı.* (2021). 03/05/2023 tarihinde <https://www.ekoyapidergisi.org>. adresinden alındı
- EHK.* (2005). *Engelliler Hakkında Kanun.* 20/05/2023 tarihinde <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.5378.pdf> adresinden alındı
- Engelsiz Kütüphane.* (2022). 3/05/2023 tarihinde Engelsiz Kütüphane: <https://www.engelsizkutuphane.com/tr/gonullu-hareketi-dernegei.html> adresinden alındı
- EYGHM.* (2011). *ASHB.* 15/03/2023 tarihinde Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü: <https://www.aile.gov.tr/eyhgm/genel-mudurluk/kurum-hakkinda/> adresinden alındı
- EYHGM.* (2023). 07/05/2023 tarihinde Engelli ve Yaşlı İstatistik Bülteni. https://aile.gov.tr/media/135432/eyhgm_istatistik_bulteni_nisan_23.pdf adresinden alındı
- Finkelstein, V.* (1983). *The Social Model of Disability Repossessed.* <https://disability-studies.leeds.ac.uk/wp-content/uploads/sites/40/library/finkelstein-soc-mod-repossessed.pdf> adresinden alındı
- Gazete Kadıköy.* (2021). 11/05/2023 tarihinde Gazete Kadıköy: <https://gazetekadikoy.com.tr/yasam/kalamis-parkinda-engelsiz-salincak> adresinden alındı
- HSGM.* (2018). 11/03/2023 tarihinde Sağlık Bakanlığı Halk Sağlığı Genel Müdürlüğü: <https://hsgm.saglik.gov.tr/tr/ruhsagligi-haberler/10-ekim> adresinden alındı
- Hürriyet.* (2020). 05/05/2023 tarihinde <https://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/aysegul-domanic-yelce/denize-erisebilmek-ve-erisilebilir-plajlar-40522201> adresinden alındı
- İBB.* (2000). 01/03/2023 tarihinde Sağlık Dairesi Başkanlığı: <https://saglik.ibb.istanbul/engelli-hizmetleri-2/projelerimiz/> adresinden alındı
- İBB.* (2021). 17/05/2023 tarihinde İstanbul Büyükşehir Belediyesi: <https://www.ibb.istanbul/arsiv/40922/erisilebilirlik-belgeli-ilk-spor-> adresinden alındı
- İETT.* (2020). 5/05/2023 tarihinde İstanbul Elektrik Tramvay ve Tünel İşletmeleri: <https://iett.istanbul/> adresinden alındı
- İşçi Memur.* (2020). 06/05/2023 tarihinde <https://iscimemur.net/> adresinden alındı

- Kargın, T. (2003). Cumhuriyetin 80.Yılında Özel Eğitim. (160). 04/03/2023 tarihinde https://dhgm.meb.gov.tr/yayimlar/dergiler/milli_egitim_dergisi/160/kargin.htm adresinden alındı
- Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi.* (2022). 14/05/2023 tarihinde Hacı Bektaş Veli Üniversitesi: <https://kutuphane.nevsehir.edu.tr/tr/engelsiz-kutuphane-birimi> adresinden alındı
- Sakarya Üniversitesi.* (2022). 17/03/2023 tarihinde Sakarya Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi: <https://saglikbilimleri.sakarya.edu.tr/tr/duyuru/goster/100202/21-mart-dunya-down-sendromu-farkindalik-gunu> adresinden alındı
- Sivas Cumhuriyet Üniversitesi .* (2018). 21/03/2023 tarihinde Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Haberler: <https://www.cumhuriyet.edu.tr/haber/6212-15-ekim-beyaz-baston-ve-gorme-engelliler-farkindalik-gunu-programi-duzenlendi> adresinden alındı
- Sivas Cumhuriyet Üniversitesi.* (2019). 30/04/2023 tarihinde <https://www.cumhuriyet.edu.tr/> adresinden alındı
- T.C. İçişleri Bakanlığı.* (2023). 27/03/2023 tarihinde Sivil Toplumla İlişkiler Genel Müdürlüğü: <https://www.siviltoplum.gov.tr/dernek-sayilari> adresinden alındı
- T.C. Konak Belediyesi.* (2022). 23/03/2023 tarihinde <https://www.konak.bel.tr/sayfa/akulu-engelli-arabalari-icin-sarj-istasyonu> adresinden alındı
- T.C. Sağlık Bakanlığı .* (2019). 21/03/2023 tarihinde Halk Sağlığı Genel Müdürlüğü Ruh Sağlığı Dairesi Başkanlığı: <https://hsgm.saglik.gov.tr/tr/ruhsagligi-haberler/2-nisan-d%C3%BCnya-otizm-fark> adresinden alındı
- T.C. Sağlık Bakanlığı.* (2022). 11/03/2023 tarihinde T.C. Sağlık Bakanlığı Halk Sağlığı Genel Müdürlüğü: <https://hsgm.saglik.gov.tr/tr/haberler/uluslararasi-i-sitme-engelliler-haftasi-19-25-eylul-2022.html> adresinden alındı
- TBMM.* (2008). 15/03/2023 tarihinde BM Engelli Hakları Sözleşmesi: <https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d23/c033/tbmm23033025ss0227.pdf> adresinden alındı
- TİESF.* (2021). 10/05/2023 tarihinde Türkiye İşitme Engelliler Spor Federasyonu: <https://tiesf.gov.tr/2021/03/03/3-mart-dunya-kulak-ve-isitme-gunu/> adresinden alındı
- TİHEK.* (2023). 09/03/2023 tarihinde Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu: <https://www.tihek.gov.tr/beyaz-baston-gorme-engelliler-haftasi-basin-aciklamasi-> adresinden alındı
- TOFD.* (2022). 18/03/2023 tarihinde Türkiye Omurilik Felçlileri Derneği: <https://tofd.org.tr/plastik-kapak-projemiz> adresinden alındı

Uludağ Üniversitesi. (2022). 03/05/2023 tarihinde <https://uludag.edu.tr/> adresinden alındı

UNICEF Türkiye. (2015). 27/04/2023 tarihinde <https://www.unicef.org/turkiye/bas%C4%B1n-b%C3%BClenleri/bir-sen-daha-var-kampanyas> adresinden alındı

UPIAS. (1975). *Fundamental Principles of Disability.* 07/05/2023 tarihinde <https://disability-studies.leeds.ac.uk/wp-content/uploads/sites/40/library/UPIAS-fundamental-principles.pdf> adresinden alındı

ÖZ GEÇMİŞ

Ad Soyad: Funda EYÜPOĞLU	
Eğitim Bilgileri	
Lisans	
Üniversite	Anadolu Üniversitesi
Fakülte	Edebiyat Fakültesi
Bölümü	Sosyoloji
Makale ve Bildiriler	
1. Eyüpoğlu, F. (2023). Engelli Hakları Hareketi ile Birlikte Değişen “Engelli” Tanımı. 5th International Congress on Multidisciplinary Social Sciences Full Papers (ICMUSS 2023), 420-427. ISBN: 978-625-6488-04-5	